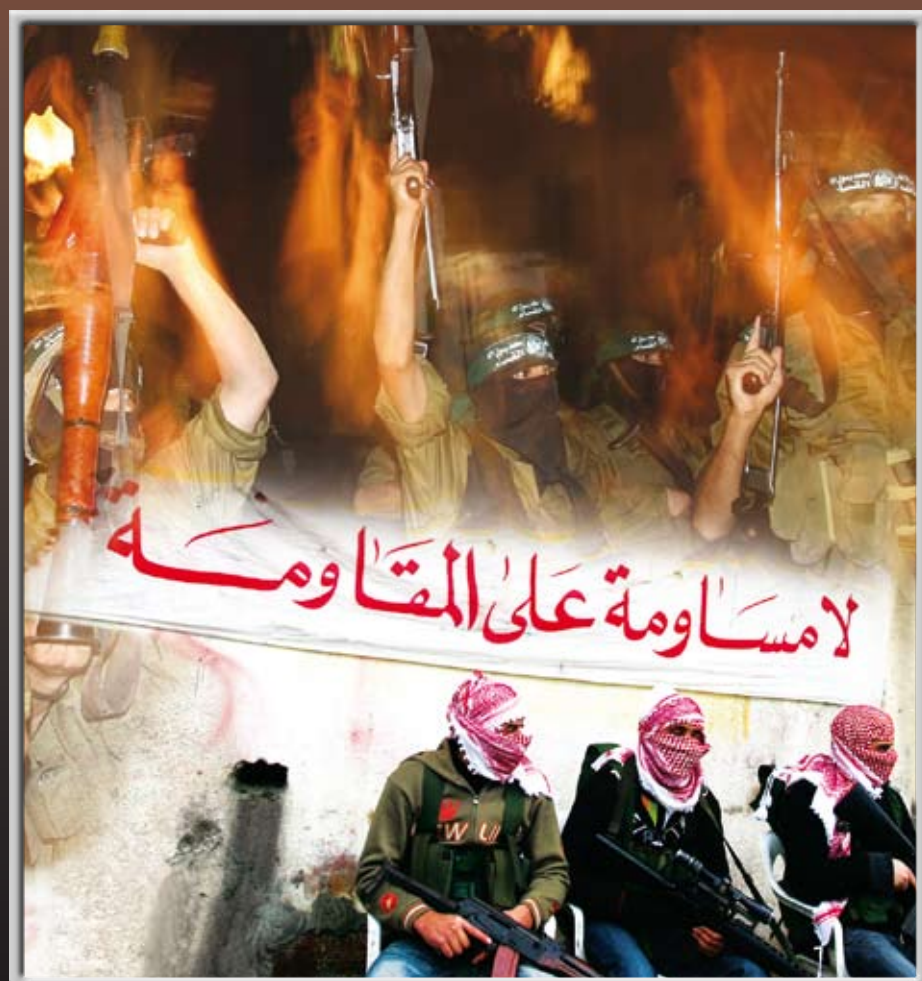

מוקאוומה

עלייתו של אתגר ההתנגדות
והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל

מיכאל מילשטיין

מזכר

102

מוקאוומה

עלייתו של אתגר ההתנגדות

והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל

מיכאל מילשטיין

המכון למחקרי ביטחון לאומי

המכון למחקרי ביטחון לאומי המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים הוקם ב-2006.

מטרותיו של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן שתיים: הראשונה – לבצע מחקר בסיסי, העומד במבחן אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר והעוסק בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. השנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים הנמצאים – או אמורים להימצא – בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המרכז הוא: דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון, בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

פרסום המזכר הזה מעיד שהוא נמצא ראוי לעיון הציבור. הדעות המובעות במזכר זה הן דעותיו של המחבר לבדו ואינן משקפות בהכרח את עמדות המרכז, נאמניו, או האישים והגופים התומכים בו.

מוקאוומה
עלייתו של אתגר ההתנגדות
והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל
מיכאל מילשטיין

דצמבר 2009

מזכר 102

Mukawama
The Challenge of Resistance to Israel's
National Security Concept

Michael Milstein

המכון למחקרי ביטחון לאומי

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

תל־אביב 61398

טל': 03-640-0400

פקס: 03-744-7590

דוא"ל: info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-16-9

© כל הזכויות שמורות

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמו־קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי,

אוניברסיטת תל־אביב

עיצוב השער: מיכל שני

תמונת השער: אימג'בנק/GettyImages.

דפוס: א.ר.ט. שירותים לאופסט בע"מ, תל־אביב

תוכן העניינים

7	עיקרי הדברים
13	מבוא
21	פרק ראשון: המאבק כערך עליון
21	1. שורשי המונח "התנגדות"
23	2. עלייתה של "ההתנגדות החדשה"
29	3. מאפייניו של רעיון ההתנגדות
34	4. המשכיות וחדשנות ברעיון ההתנגדות
39	5. השתקפותו של רעיון ההתנגדות בהגות הצבאית המודרנית
49	פרק שני: מיתוס במבחן המציאות
49	1. מלחמת לבנון השנייה כאירוע מכונן
54	2. התנגדות וממשל – המקרה של תנועת החמאס
58	3. השחקנים המדינתיים נוכח רעיון ההתנגדות
65	4. השיח הציבורי על רעיון ההתנגדות
71	פרק שלישי: תמורות במרחב – שינוי במפת האיומים
71	1. המהפך במעמד האיומים
73	2. דמיון ושוני בין האיומים
85	פרק רביעי: ההתמודדות עם ההתנגדות – האתגר לישראל
85	1. הנחות היסוד – בחינה מחודשת
88	2. הטיפול באתגרי הליבה
92	3. ההתמודדות עם אתגרי המעטפת
96	4. מבצע "עופרת יצוקה" – האם אותרה השיטה לסתור את דוקטרינת ההתנגדות?
105	סיכום ומבט לעתיד
113	הערות

עיקרי הדברים

מחקר זה נכתב בין שתי מערכות צבאיות – מלחמת לבנון השנייה שהתנהלה בקיץ 2006, ומבצע "עופרת יצוקה" שנערך ברצועת עזה בדצמבר 2008 – ינואר 2009. בתקופה זו הגיע לשיאו תהליך ההתעצמות של אתגר ההתנגדות במזרח-התיכון, וכן המאבק בין הגורמים המייצגים אותו לבין ישראל. המחקר משמש אפוא בבואה לרוח הזמן: הוא משקף את ההלם ואת החשש העמוקים שנוצרו בישראל בעקבות חשיפת מלוא עוצמתו של אתגר ההתנגדות בעקבות המלחמה בלבנון, אך מנגד גם ממחיש את תהליך הלמידה וההסתגלות שחוותה ישראל בעקבות האירוע הזה, שלווח בין היתר בפיתוח דרכי התמודדות יעילות עם האיום.

המחקר מציג התבוננות מחודשת על תופעה ותיקה, במטרה לזהות בה זוויות לא מוכרות ולעמוד על מלוא ממדיה. מקורו של המונח התנגדות (Resistance; מוקאוומה בערבית) בתקופת מלחמת העולם השנייה, אז הוא שימש להגדרת תנועות ברחבי אירופה שנאבקו בכובש הנאצי באמצעים של גרילה ומרי עממי. לאחר המלחמה אימצו את המונח תנועות שחרור לאומיות, שפעלו נגד הכוחות הקולוניאליים בעולם השלישי, וכך גם החל להופיע במזרח-התיכון. התבססותו של המונח בשיח הפוליטי והציבורי באזור נזקפת בעיקר לזכותה של התנועה הלאומית הפלסטינית. הפלסטינים מילאו תפקיד מרכזי בעיצובו של רעיון ההתנגדות במרחב, והם הסתייעו בו להצגת המאבק המזוין שהנהיגו כמהלך לגיטימי, הננקט בידי כוח שאין לו בסיסי מדינתי, נגד יריב זר ורב עוצמה. בשני העשורים האחרונים הגיע רעיון ההתנגדות לשיא עוצמתו במרחב, וזכה לתהודה חסרת תקדים, אבל זאת תחת הנהגה חדשה – של הארגונים האסלאמיים הפונדמנטליסטיים ושל מדינות הציר הרדיקלי (במיוחד איראן) – שיצקו אליו תוכן רעיוני ומעשי שונה מזה שגיבשו מעצביו הראשונים באזור. בהשראת הגורמים האלה נוסחו היעדים הנוכחיים של רעיון ההתנגדות: כמיהה להשלטת סדר חלופי באזור ברוח האסלאם הקיצוני; מיגור ההשפעה המערבית במרחב; וחשוב מכול – ניהול מאבק מתמיד בישראל, עד הכחדתה. הרעיון סוחף קהלים רחבים במזרח-התיכון ומבסס את מעמדו כאמצעי מרכזי להגדרת הזהות העצמית וכמקור לגאווה. על הרקע הזה, הגורמים המזוהים עם אתגר ההתנגדות טוענים, שאין המדובר רק בתפיסה צבאית או ברעיון פוליטי, אלא בתרבות חלופית.

בעשורים האחרונים צברו גורמי ההתנגדות באזור הישגים ניכרים: הם כבשו מאחזים טריטוריאליים, קידמו מערכות צבאיות בכמה מוקדים, והם נוטעים את רעיונותיהם בתודעה של בני המרחב. בעקבות כך, "ההתנגדות" הפכה לאחד האיומים החמורים שישראל מתמודדת עמם כיום. עם זאת, האתגר הזה גם מכיל בקרבו בעיות יסוד רבות. הבולטת שבהן היא אופיו המעורפל וההטרוגניות המאפיינת את הגורמים המזוהים עמו. את הרעיון מייצגים מגוון רחב של גורמים: ארגונים א־מדינתיים (למשל הג'האד האסלאמי הפלסטיני או גורמי ההתנגדות המזוינים בעיראק), ארגונים א־מדינתיים המפתחים ממד מדינתי (החמאס ברצועת עזה) או מדינתי למחצה (חזבאללה), וכן מדינות (איראן וסוריה). כל אלה מייצגים זהויות דתיות, עדתיות ואידיאולוגיות שונות, ולפרקים אף קוטביות. יתרה מכך, כלל הגורמים אינם נסמכים על משנה סדורה אחת, ולמעשה מעניקים לתפיסת ההתנגדות פרשנות מגוונת, ומגדירים את יעדיהם באופן שונה ובהתאם לנסיבות הייחודיות ולאינטרסים של כל אחד מהם. לפיכך, יש מצד אחד קושי להגדיר את ההתנגדות כמחנה או כציר, ומצד אחר לתארה כזרם או כתופעה, ובפועל היא מהווה שילוב של כלל ההגדרות והמונחים.

המסד המעשי, הצבאי בעיקרו, של רעיון ההתנגדות משקף שוני בסיסי בתפיסת המערכה של גורמי ההתנגדות השונים לעומת הגדרתה בקרב הגורמים המדינתיים. השוני הזה מגולם בתפיסות הזמן והמרחב של העימות, וכן בהגדרת מונחי היסוד של המאבק ובהתייחסות ליריב, ובפרט לישראל, שלה מיוחד מקום מרכזי בתפיסתם של גורמי ההתנגדות, כיעד מרכזי לתקיפה. תפיסת המאבק ברעיון ההתנגדות מבוססת על כמה עקרונות יסוד: חתירה להתשה מתמדת של היריב; התיימרות להציג יכולת הקרבה נרחבת (העולה על זאת של היריב); נחישות הנובעת מהדבקות הרעיונית; נכונות לנהל מערכה ארוכת טווח, שסופה, לשיטת גורמי ההתנגדות, ניצחון מובטח בעתיד הרחוק; שלילה מוחלטת של היריב, המגלמת חתירה להכחדתו בטווח הארוך ודחייה מוחלטת של ההכרה בו; הימנעות מקידוש הטריטוריה וממאבק עיקש על שטח, ומתן משקל מוגבל יחסית לרעיון הריבונות ולעקרון המדיניות; שימוש בשיטות ובאמצעי לחימה פשוטים, אך רבי עוצמה; חתירה לריבוי אבידות בדרג הצבאי והאזרחי של היריב, מתוך הבנת הרגישות הרבה במערב לפגיעות בנפש; ודחיקה מודעת של המערכה למרחב האזרחי, הנובעת, בין היתר, מהרצון ליצור דילמות מוסריות בקרב היריב ולזכות ב"מגן אנושי". גורמי ההתנגדות באזור גם מדגישים את העדפתם המובהקת לקיים זיקות הדוקות לקהלים ולרחוב, ואת הבוז שהם רוחשים לממשלים במרחב, הנחשבים לשיטתם חלשים, מעוותים מבחינה רעיונית וכנועים כלפי המערב.

לגורמי ההתנגדות אין כוונה להגיע לאיזון צבאי, קל וחומר להשיג הכרעה במאבק עם ישראל, והם מבינים את נחיתותם הצבאית. עם זאת, הם גורסים שיש בידיהם יכולת לקזז את יתרונו הצבאי־הטכנולוגי של היריב באמצעות איכויות מנטליות,

ובייחוד יכולת העמידה וההקרבה. לפי תפיסת ההתנגדות, הניצחון מגולם במניעת ההכרעה מהיריב, ובעצם היכולת לשרוד ולפעול לאורך זמן, גם לאחר ספיגת פגיעות קשות, ובמילים אחרות – מימוש ניצחון באמצעות אי-הפסד. באמצעות השיטות האלה חותרים גורמי ההתנגדות להשיג "הכלה כפולה": למנוע מהיריב המערבי, ובייחוד מִישראל, הכרעה צבאית, ובד בבד לסכל מהלכים מדיניים אזוריים שתכליתם לכוון יציבות, לקדם פשרה בין ישראל לבין שכנותיה ולבסס מרחב פרו-מערבי (למשל החתירה של החמאס לערער את המאמץ לכוון הסדר מדיני, או מאבקם של גורמי ההתנגדות בעיראק בניסיון לייצוב הממשל המרכזי בבגדאד). גורמי ההתנגדות רואים במלחמת לבנון השנייה אירוע מכונן, שבו התבטאו במלוא עוזן היעילות והעוצמה של השיטות שעליהן הם נסמכים. כך לשיטתם, הסבה המלחמה הזאת לישראל את אחת המפלות הקשות בתולדותיה, והעמידה בפניה אתגר מורכב שהיא התקשתה למצוא לו מענה הולם.

ואולם, בצד שאיפתם של גורמי ההתנגדות להפגין עוצמה, נחישות ועמידות בלתי מעורערות, הם נתקלים לא פעם באילוצים, בחששות ואף במפלות, המחייבים אותם להתגמשות ולריסון. בהקשר הזה בולטים במיוחד גורמי ההתנגדות באזור שפיתחו מאפיינים מדינתיים. המעמד החדש משית על הארגונים האלה אילוצים חדשים וכבדים, והופך אותם בהדרגה לזהירים, מרוסנים ופגיעים מבעבר. השינוי בהתנהגותם בולט במיוחד לאחר עימותים רבי עוצמה שניהלו עם ישראל. אלה המחישו להם את הקושי לנהל מערכות התשה במעמדם החדש, ואת הסיכון הנשקף לנכס השלטוני שהם רכשו. עם זאת, המעמד החדש לא השפיע עד כה על הליבה הרעיונית של הגורמים הללו, וחשוב מכך – אינו בולם את היערכותם המואצת לקראת מערכה נוספת עם ישראל בעתיד, דבר שבא לידי ביטוי בהצטיידות נרחבת באמצעי לחימה בעלי כושר פגיעה משופר (בעיקר רקטות ארוכות טווח). מורכבות אחרת של אתגר ההתנגדות מגולמת בשימוש שעושות מדינות ברעיון, בייחוד איראן וסוריה, המאמצות דפוסי לחימה א-סימטריים, שעליהם מתבססים ארגוני ההתנגדות. בעקבות כך ניצבת ישראל בהדרגה בפני מערכת סבוכה של אתגרים, "היברידית" במהותה: מדינות המאמצות שיטות מאבק של ארגונים א-מדינתיים, ומנגד – ארגונים א-מדינתיים הרוכשים בהדרגה יכולת ודפוסי פעולה של צבאות סדירים.

עלייתו של אתגר ההתנגדות משקפת תמורה עמוקה במאפייני האיום על ישראל, באופן המחייב אותה לבצע שינויים בהפעלת הכוח הצבאי ובהגדרת תפיסת הביטחון הלאומי. התעצמות אתגר ההתנגדות מתרחשת במקביל לירידה הדרגתית בכוחם של האיומים המדינתיים, המגולמים בכוח צבאי-קונבנציונלי, שהיוו אתגר מרכזי לישראל בעשורים הראשונים לקיומה. לכאורה, המדובר בבשורה חיובית המגלמת הפחתה בעוצמת האיום על ישראל, ואולם, מסקנה שכזאת מתעתעת. אתגר ההתנגדות אמנם

מתאפיין בעוצמה צבאית פחותה מאשר האתגר המדינתי, אולם יעדו הבסיסי אינו לממש הכרעה מהירה נגד ישראל. הסיכון הטמון בו מגולם דווקא בעובדה שהוא מתעצם באופן אטי והדרגתי, ולפיכך עשוי לפרקים להטעות את המתבונן החיצוני, ובעיקר – מציב איום של התשה ארוכת טווח המכוונת לכוח העמידה של החברה בישראל. במישור הצבאי – אתגר ההתנגדות מקשה על ישראל לבטא את מלוא עוצמתה, ובעיקר לממש הכרעות מובהקות, כפי שאירע במרבית מלחמות העבר שנוהלו נגד יריבים מדינתיים.

ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות מורכבת מאוד, היות שהוא בא לידי ביטוי בכמה מישורים – צבאי, פוליטי, חברתי, כלכלי ורעיוני. השלב הראשון בהתמודדות הזאת מחייב הבנה עמוקה של מהות האתגר, ובעיקר נטישת הנחות יסוד שהיו תקפות במאבקי העבר ואימוץ עולם מונחים התואם את המצב הקיים. לפיכך, מומלץ לקברניט בשלב הראשון לנטוש את השאיפה לממש הכרעה צבאית מהירה ומוחלטת. במקום זה, הוא נדרש לאמץ אורך רוח דומה לזה של היריב; להימנע ממערכות התשה ממושכות, אך גם מכיבוש השטח של היריב; לתרום לשמירה על יציבותן של הישויות המדינתיות באזור (ובכלל זה אלה המזוהות עם רעיון ההתנגדות); ולטפח גורמי ממשל חלופיים במרחב, אך להיזהר מפיתוח אשליות בדבר יכולתם לגבש במהירות עוצמה שלטונית. ניהול מערכות רבות עוצמה בתדירות משתנה נגד גורמי ההתנגדות הוכח עד היום כמהלך יעיל, העשוי להקנות לישראל שקט לתקופות ארוכות יחסית. הדבר הומחש בייחוד בעימותים עם גורמי התנגדות שעברו תהליך התמסדות שלטונית. אלה נוקטים משנה זהירות בעקבות מערכות אלימות נרחבות שהתנהלו עם ישראל, ואשר הסבו פגיעות קשות למערך הלוחם שלהם, אך לא פחות חשוב – גם למרחב הציבורי והממשלי המקיף אותם, ובעצם נתון כיום לאחריותם.

מבצע "עופרת יצוקה" שיקף בהקשר הזה הפקת לקחים נכונה של ישראל ממלחמת לבנון השנייה, ויישום שיטות שהתבררו כבעלות יכולת לסתור חלק מדרכי הפעולה של גורמי ההתנגדות. בהקשר הזה יודגשו הפגיעה הקשה ברבדים הצבאיים והמדיניים של גורמי ההתנגדות, ובכלל זה מערכי הממשל שהם פיתחו; ההימנעות מהגדרת יעדים לא ריאליים, ובעיקר הכרעה; הזהירות מלהיגרר לסוג המערכה שאליה מכוון היריב (במקרה של המבצע האמור – להיקלע לעימותים בעומק השטח העירוני הצפוף ברצועת עזה); ופיתוח העמידות של העורף הישראלי. עם זאת, ראוי לזכור שתנועת החמאס, שניסתה לממש בלא הצלחה את מהלכי חזבאללה ממלחמת לבנון השנייה, היא החוליה החלשה במחנה ההתנגדות, ועימות בעתיד עם גורם אחר במחנה הזה צפוי להיות קשה בהרבה.

נגד ביטויים אחרים של ההתנגדות באזור, נדרש לנקוט שיטות שונות. בהקשר הזה בולטות במיוחד זירות מאבק שבהן יש לכוח המערבי השפעה נרחבת או שליטה

בשטח שגורמי ההתנגדות פועלים בו. בדגם הזה בולטת שיטת התמודדות המבוססת על טיפוח גורם ממשל מקומי בעל זיקה למערב, האמור לבסס בהדרגה את מעמדו ולשמש חלופה לגורמי ההתנגדות. כיום הדבר בא לידי ביטוי בגדה המערבית ובעיראק. ההתמודדות עם הישויות המדיניות המזוהות עם רעיון ההתנגדות מורכבת יותר. בהקשר של איראן, המאבק בסיוע שהיא מעניקה לגורמי ההתנגדות באזור מהווה רק חלק ממערכה בינלאומית נרחבת יותר הממוקדת בחתירתה של טהראן לרכוש עוצמה גרעינית, ומבוססת על ניסיון לקדם עליה לחץ כבד בכל המישורים, ובייחוד המדיני והכלכלי. נגד סוריה דרכי הפעולה עשויות להיות שונות, בין היתר בשל מעמדה החריג במחנה ההתנגדות (היא אינה בעלת צביון אסלאמי מובהק, ומגדירה את ההתנגדות כאמצעי לקידום שיח מדיני עם ישראל ולא ככלי להכחדתה). לפיכך, אפשר שבמקרה של סוריה דווקא קידום הסדר מדיני יגרום להפחתת הסיוע שדמשק מעניקה לגורמי ההתנגדות, ואולי אף יביא להתרחקותה ההדרגתית מהכוחות השונים במחנה הזה. המאזן הכולל של אתגר ההתנגדות במזרח־התיכון ניתן להגדרה כמעורב, עם נטייה מסוימת לטובת הגורמים המזוהים עם הרעיון. הגורמים האלה כבר שינו את פני האזור, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בולט בתמורות מרחיקות הלכת שחלו בזירות הפלסטינית והלבנונית, וביססו את מעמדו של רעיון ההתנגדות כתפיסה הדומיננטית בקרב מרבית הקהלים באזור. ואולם, הרעיון לא הצליח עד כה, להפוך לסדר החלופי באזור, וזאת בין השאר בשל מאמצי הבלוימה של הגורמים המערביים, ובכלל זה ישראל, אך גם של מדינות המחנה המתון בעולם הערבי. המדינות האלה אמנם סובלות מחולשה בסיסית ומתקשות להציב חלופה רעיונית מגובשת ומושכת לרעיון ההתנגדות, אבל הן מצליחות בכל זאת להציב חסמים בדרכו, ובכך מונעות הכרעה מהירה במאבק על דמותו של האזור.

* * *

רבים סייעו לי במהלך כתיבת המחקר. ברצוני להביע את תודתי ואת הערכתי העמוקות לחוקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) על הערותיהם הנבונות לאחר קריאה קפדנית של המחקר. תודה מיוחדת לד"ר ענת קורץ, מנהלת המחקרים במכון, על הליווי המסור והמקצועי שאפשר את פרסום המחקר; לד"ר עודד ערן, ראש המכון, לד"ר אפרים קס, סגן ראש המכון, לשלמה ברום, לד"ר גבריאל סיבוני, לד"ר מרק הלר, ליורם שוויצר ולאמיר קוליק. הערכתי הרבה נתונה למשה גרונדמן, מנהל מחלקת הפרסומים של המכון למחקרי ביטחון לאומי, על העמל הרב שהשקיע בעריכת הפרסום. תודה מקרב לב נתונה לפרופ' אשר ססר ולפרופ' מאיר ליטבק, שניהם חוקרים בכירים במרכז משה דיין ללימודי המזרח־התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל־אביב,

וכן לד"ר אפרים לביא, מנהל מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום, על תרומתם הרבה למחקר. הבקיות המפליגה שלהם בתולדות המזרח-התיכון בכלל, ובסוגיות שבהן דן המחקר בפרט, והשיח המרתק והפורה שניהלתי עמם סייעו לי מאוד בחידוד הטיעונים והמסקנות. תודה נוספת לידידי דב דל, נדב קרן ודני ברקוביץ', שתרמו לי רבות בעצותיהם המועילות ובידע העשיר שלהם. תודה מיוחדת ואישית למשפחתי, ובפרט לנועה, רעייתי ושותפתי לחיים, לבני זוהר ולבתי ליהיא, המלווים אותי באהבה ובחום לאורך כל הדרך.

מבוא

אני חש כאילו אני עומד גבוה, על גבעה, ורואה את היעד. אני רואה את הניצחון. זאת כבר אינה סתם תחושה. האמונה שלנו מצווה לנו להאמין באופן נחוש בבוא הניצחון, ואילו כעת הנסיבות בשטח מעידות על התוצאה הזאת. יעשו האויבים והיריבים ככל העולה על רוחם, אך אנו לא ננטוש את ההתנגדות ואיש לא יסיט אותנו לכל דרך אחרת (ח'אלד משעל, יושב-ראש הלשכה המדינית של החמאס)¹

רעיון ישן-חדש סוחף בעשורים האחרונים את הלבבות ואת המוחות של בני המזרח-התיכון בכלל, ושל בני המרחב הערבי בפרט. את המונח הערבי אל-מוקאוומה (ובתעתיק מדויק אל-מקאומה), ניתן לתרגם מילולית ל"התנגדות". ואולם, תרגום זה מתקשה להמחיש את התוכן הרעיוני והמעשי הרחב והמגוון של המונח. אל-מוקאוומה היא הרבה יותר משיטת פעולה צבאית או רעיון מדיני – זוהי תפיסת עולם שלמה. רעיון ההתנגדות הוא כיום רכיב מרכזי בשרטוט הגבולות הפוליטיים, הרעיוניים והחברתיים במזרח-התיכון ובהגדרת המחנות הפועלים באזור. הרעיון מונהג בעיקרו בידי ארגונים א-מדינתיים, מוצא בסיס תמיכה איתן בקרב מקצת הממשלים במזרח-התיכון ומאומץ בהתלהבות על-ידי קהלים רחבים בכלל המדינות באזור. סוד כוחו של הרעיון נובע מדרך החיים הסדורה והכוללת שהוא מציע לציבור רחב, החי בשבר תרבותי עמוק זה שנים ארוכות, ומיכולתו לתת מענה לתסכוליו ולחולשותיו באמצעות הקניית תחושות של עוצמה, גאווה ותקווה. משמו של המונח נגזרת גם מהותו המרכזית – מאבק. זהו מאבק בסדר הקיים, ובייחוד בחשיבה המדינית, בגבולות ובהסדרים המדיניים; מאבק בזר, ובפרט באלה המוגדרים יריביו של עולם האסלאם, ובראשם ישראל והמערב; ומאבק לשינוי פניה של החברה המקומית, הערבית-האסלאמית, ובמוקדו חתירה לצמצום השפעת תרבות המערב ולחזיון יסודות הזהות השורשיים של בני המרחב, ובראשם הדת. נושאי רעיון ההתנגדות מתהדרים בייחודיות של מאבקם לעומת מאבקים אחרים שניטשו בעבר במזרח-התיכון. גורמים אלה סבורים שהם מציגים תפיסות חדשות בדבר ממדי הזמן והמקום של המערכה, בנוגע להבחנה שבין מרחבים אזרחיים וצבאיים במאבק, ובנוגע לרכיבי היסוד של העימותים הצבאיים, ובכלל זה הגדרת ההכרעה, יעד המערכה ודרך סיומה.

אף שהשימוש במונח ההתנגדות במזרח-התיכון נפוץ מאוד כיום, אולי יותר מבכל אזור אחר בעולם, שורשיו המקוריים נטועים דווקא מחוץ למרחב הזה. המונח הופיע במלחמת העולם השנייה לצורך הגדרת תנועות מחתרת באירופה הכבושה (בייחוד בצרפת) שנלחמו בכוחות הגרמניים, בעיקר באמצעות מהלכי גרילה ומרי עממי. היסודות ההיסטוריים האלה מקנים למונח ההתנגדות משמעות בסיסית חיובית בעיני דעת הקהל הבינלאומית, ומסייעים לביסוס דימויו כמהלך לגיטימי ואף הרואי של עם כבוש או של לוחמי חופש הפועלים נגד כוח זר וברוטלי.

באמצע המאה העשרים אומץ המונח התנגדות בידי תנועות שחרור לאומיות ברחבי העולם השלישי לתיאור מאבקן בקולוניאליזם המערבי. בנסיבות האלה החל המונח להשתרש גם במזרח-התיכון בראשית שנות החמישים. ראשונים השתמשו בו פעילי תנועת השחרור הלאומי באלג'יריה, אולם הוא זכה לתהודה נרחבת בעיקר בעקבות אימוצו על-ידי התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית, שהחלה את צעדיה במחצית השנייה של שנות החמישים. המונח עוגן כיסוד מרכזי בתפיסה הלאומית הפלסטינית, וגילם את אחד מעקרונותיה הבסיסיים – התרסה נגד הסדר הקיים. הפלסטינים יצקו ברעיון ההתנגדות פרשנות מעשית, המלווה אותו עד היום ומשתקפת בכמה עקרונות בולטים שלו: הדבקות במאבק האלים כאסטרטגיה וכדרך חיים; ההטפה להקרבה מוחלטת, ולהפגנת נחישות ואורך רוח במאבק; הצבת ישראל במוקד המאבק והגדרת העימות עימה כמלחמת חורמה חסרת פשרות, עד הכחדתה; חתירה מתמדת לרכישת אהדת דעת הקהל בעולם הערבי, ומנגד סלידה מהממשלים, על האינטרסים המדינתיים הצרים שלהם, המגבלות החלות עליהם ונטייתם לחתור לפשרות מדיניות.

בעשורים האחרונים צבר רעיון ההתנגדות עוצמה חסרת תקדים במזרח-התיכון לנוכח תמורות פוליטיות ותרבותיות שחלו באזור. עלייתו של הרעיון מלווה בשינוי מהותי בזהותם של הגורמים המנהיגים אותו, ובעקבות זאת גם בתכניו הבסיסיים. כך נוצר בעשורים האחרונים זיהוי כמעט מוחלט של רעיון ההתנגדות עם האסלאם הפונדמנטליסטי, והפופולריות של המונח גברה ככל שהזרם הזה העמיק את אחיזתו באזור. יוקרתו של הרעיון גברה במיוחד בעקבות שרשרת של הישגים הנחשבים בעולם המוסלמי והערבי למופתיים, ובכולם בלט תפקידם של הגורמים האסלאמיים. בהקשר הזה יצינו: נסיגת ישראל מדרום לבנון (מאי 2000), פרוץ אנתפאדת אל-אקצא (ספטמבר 2000), התפתחות העימות המזוין המכוון נגד הנוכחות האמריקנית בעיראק מאז שנכבשה בידי ארצות-הברית (ראשית 2003), ההתנתקות מרצועת עזה (קיץ 2005), וגולת הכותרת של ההתנגדות – מלחמת לבנון השנייה (קיץ 2006). רצף ההישגים המרשים, בתוך פחות מעשור, הקנה לרעיון דימוי של נוסחת הצלחה אותנטית שגובשה במרחב הערבי והאסלאמי כחלק מההתמודדות עם המערב בכלל, ועם ישראל בפרט. יתרה מזאת, האירועים האלה מוצגים כהוכחה לאיתורה של חלופה רבת עוצמה לכלל

השיטות שניסו בעבר המשטרים הערביים לצורך שיפור מצבם האסטרטגי, וכשלו, ובראשן העימות הצבאי הקונבנציונלי מצד אחד, והחתירה להסדרים מדיניים מן הצד האחר. וכך, בעידן של ממשלים נטולי זוהר הנתפסים בציבור כחלשים (חלק מהם אף מצטיירים כמשרתים של אינטרסים זרים), וכאשר מתבסס דימוי עצמי קולקטיבי ירוד, משמש רעיון ההתנגדות מקור לחיקוי ולגאוה, ואף תופס עמדה של חלופה כוללת לסדר הקיים.

ואולם, מאחורי מה שנראה כהליך נסיקה של רעיון כובש, נחבאות גם לא מעט בעיות יסוד. הראשונה שבהן נוגעת להגדרה הקבוצתית של כלל הגורמים המזוהים עם תפיסת ההתנגדות. בעצם אין המדובר במחנה סדור, אלא בכמה וכמה גופים הפועלים תחת מעטה רעיוני כללי. יש בהם הנמנים עם קבוצות פוליטיות, רעיוניות, אתניות, עדתיות ודתיות שונות, ולפרקים אף יריבות: סונים ושיעים; ערבים ופרסים; וכן אסלאמיסטים, לאומנים ואנשי שמאל. הגורמים הללו טוענים לאחדות המחנה נוכח אחיזתם המשותפת ברעיון ההתנגדות, אולם הלכה למעשה מעניקים לו פרשנויות מגוונות ולפרקים אף מנוגדות. הדבר נובע גם מכך שרעיון ההתנגדות לא נסמך על מקור סמכות אחד או על משנה סדורה. גם מבחינת המעמד המדיני יש שוני מהותי בין הגורמים המזוהים עם רעיון ההתנגדות. מרביתם הם ארגונים א־מדינתיים או מדינתיים למחצה, אולם יש גם מדינות אחדות השותפות לתפיסה. הבולטת שבהן, איראן, אף מציגה את עצמה כמנהיגת הזרם הזה וכמי שמעניקה חסות לשאר גורמי ההתנגדות.

בעיית יסוד אחרת של מחנה ההתנגדות מגולמת בשאלת הזיקה שבין כלל רכיביו. הגורמים הנמנים עמו אמנם מדגישים את שותפות הגורל והייעוד ביניהם, אולם לרוב אינם פועלים לפי הנחיות של מפקדה אחת. הם מקיימים שיתוף פעולה ותיאום בסיסיים (למשל העברות כספים, אמצעי לחימה וידע צבאי), אך מנהלים בדרך-כלל את זירות המאבק שלהם בהתאם לנסיבות הייחודיות של כל גורם ולא־אינטרסים שלו. בשל המורכבות הזאת, יש קושי לתאר את ההתנגדות כציר, כמחנה או כקואליציה, אך גם להכתיר אותה במונחים של זרם או של תופעה. כפי שיתואר במחקר הזה, ההתנגדות היא בסופו של דבר שילוב בין מחנה מאורגן לבין זרם רעיוני, שילוב המכיל בקרבו יסודות מנוגדים רבים. לאופיו העמום והחמקמק של רעיון ההתנגדות מוסיף העדר הגדרה מגובשת ומוסכמת של דרכי ביטוי של התופעה. הגורמים המתיימרים לייצג את רעיון ההתנגדות מציגים בהקשר הזה מהלכים מגוונים המוגדרים כולם כהתגלמות הרעיון, ובכלל זה טרור, גרילה, פעולות צבאיות א־סימטריות,² ואף מרי עממי. פיגועי התאבדות ביישובים בישראל, הפעלת מטעני חבלה רבי עוצמה נגד כוחות צבא ארצות-הברית בעיראק, שיגור רקטות על-ידי חזבאללה לעבר יישובים בישראל והתקוממות עממית ב"שטחים" הפלסטיניים – כל אלה מוכתרים בתואר

מהלכי התנגדות, הגם שהם זוכים לסיווגים שונים על-ידי הגורמים המנהיגים אותם (למשל – התנגדות מזוינת, התנגדות עממית, התנגדות מדינית ועוד).

המצב המורכב הזה הופך את ההתנגדות לאתגר מתעתע. בשנים האחרונות מתחדדת בהדרגה בקרב גורמים במערב, ובייחוד בישראל, ההכרה במהותו של האתגר הזה, בעיקר נוכח ההתעצמות הניכרת במעמדם ובכוחם של הגורמים המרכזיים המנהיגים את זרם ההתנגדות באזור, ובראשם איראן, חזבאללה והחמאס. עם זאת, עדיין מסתמן קושי לתפוס את ממדיו הכוללים של אתגר ההתנגדות ואת האיום לטווח הארוך המגולם בו. אחת הסיבות לכך היא דיוקנה המעורפל ואופייה המבוזר של ההתנגדות – היא צומחת במוקדים רבים, לובשת מגוון צורות ומופיעה בזירות שהעוצמה והתדירות של המאבק בהן שונות. הדבר אף עלול ליצור לפרקים הערכת חסר בדבר השפעתם של גורמי ההתנגדות, ובייחוד בשעה שנעשית השוואה בינם לבין גורמי כוח מדינתיים בעלי עוצמה צבאית קונבנציונלית או לא-קונבנציונלית.

ישראל תופסת מקום מרכזי בחשיבה ובפעילות של גורמי ההתנגדות, ובפרט אצל אלה שניהלו ומנהלים נגדה חזיתות מאבק ישירות וממושכות. לשיטתם, ישראל מגלמת איום אסטרטגי-ביטחוני ואידיאולוגי-תרבותי כאחד, ולפיכך היא יעד מרכזי שיש לרכז נגדו מאמץ. מבחינתם של גורמי ההתנגדות, ישראל אמנם איננה היריב היחיד, ומוגדרת חלק אינטגרלי מהאיום המערבי הכולל, אולם המערכה עמה מנוסחת במאפיינים טוטליים במיוחד, ובראשם הציווי להיאבק בה באופן חסר פשרות, האמור להביא בטווח הארוך לידי הכחדתה. זאת, כאמור, בשונה מיעדי המאבק במערב, המבוססים על השאיפה לסלק את נוכחותו – הפיזית והרעיונית – מהמרחב הערבי והאסלאמי. מבחינת ישראל, עלייתו של אתגר ההתנגדות מגלמת שינוי דרמטי במפת האיומים על ביטחונה הלאומי, המחייב בחינה מחודשת של אמיתות שעליהן התבססה בעבר תפיסת הביטחון שלה. בשלושת העשורים הראשונים לקיומה התמקדה ישראל במאבק עם ממשלים ריבוניים שהפעילו צבאות קונבנציונליים. שיאה של ההתמודדות הזאת היה במלחמת ששת הימים (1967) ובמלחמת יום הכיפורים (1973). בכל אותה התקופה עסקה ישראל גם בבעיות "ביטחון שוטף" בעלות עוצמה ורמת איום נמוכות יותר, כמו פעילות גרילה מאזורי הגבול (ובייחוד מגזרות ירדן ולבנון מאז אמצע שנות השישים) ופיגועי טרור בתוך שטח ישראל. הפעילות הזאת הייתה באותה התקופה מנת חלקם הבלעדית של הארגונים הפלסטינים, ובעיקר אלה שהיו חברים באש"ף, ואשר מוקד פעילותם היה מחוץ ל"שטחים". ואולם, בשלושת העשורים האחרונים מסתמן שינוי במגמה הזאת. ישראל נדרשת לייחד תשומת לב גוברת לאיומים א-מדינתיים, ומוטרדת פחות מהאיום הצבאי-המדינתי עליה (שעמו היא לא התמודדה זה כשלושים שנה). זאת, יחד עם ההתמודדות נגד האיום הלא-קונבנציונלי המתפתח בעיקר מצד מדינות הרחוקות יחסית מישראל, ובראשן איראן (ועד לפני כמה שנים גם עיראק ולוב), אך

גם מצד יריבים קרובים, ובראשם סוריה. השינוי בין שני סוגי האיומים מגלם לכאורה היבט חיובי מבחינת ישראל: העוצמה שגולמה באיום הצבאי הוותיק פוחתת, ובמקום זה ישראל נדרשת לעסוק בתופעות שעוצמתן פחותה בהרבה מנקודת המבט הצבאית, והנתפסות לפרקים כחלק מהמאבק בתחום "הביטחון השוטף". במחקר הזה, כאמור, תועלה הטענה ולפיה דרך החשיבה הזאת עלולה להטעות, ובעיקר למנוע הבנה חדה של פוטנציאל האיום האסטרטגי לטווח הארוך הטמון בהתנגדות על מגוון היבטיה. יחד עם ההתמודדות הגוברת של העולם המערבי בכלל ושל ישראל בפרט עם אתגר ההתנגדות, התרחב מאוד גם העיסוק המחקרי בסוגיה הזאת. ואולם גם בשדה הזה מצליח לפרקים רעיון ההתנגדות לתעתע במתבונן החיצוני. בולט במיוחד הקושי לזהות היבטים של חדשנות וייחוד המגולמים בו, ובייחוד באופן שהוא בא לידי ביטוי בעשורים האחרונים. תכיפות הופעתו במחקר כה רבה, עד שהוא נראה לרבים מוכר ואף ברור מאליו. במחקר הזה ייבחן מחדש אותו מונח ישן-חדש, בניסיון לאתר בו ייחוד ועומק, שלרוב נדמה שנעלמים מעיניו של המתבונן המערבי. במסגרת הזאת יתוארו קווי ההמשכיות וגילויי החדשנות המשתקפים ברעיון ההתנגדות, יחד עם מתן הסבר לגלגולים השונים שעבר המונח ולשימוש המגוון שעשו בו גורמים שונים לאורך התקופות.

קושי אחר הטמון במחקר של רעיון ההתנגדות הוא הזיהוי ההדוק של הרעיון עם האסלאם הפונדמנטליסטי. הדבר גורם פעמים רבות לקשירת ההתנגדות למונחים רווחים אחרים המתארים את התופעה הזאת, ובראשם ה'**האד**, וזאת באופן המטשטש את הייחוד של רעיון ההתנגדות (המגמה הזאת רווחת הן בקרב החוקרים במערב והן אצל חלק ממושאי המחקר). לפיכך, יש נטייה בקרב חלק מהחוקרים לתאר את גורמי ההתנגדות כגופים הפועלים מכוח רעיון קיצוני ומונעים על-ידי יצר לוחמני וחתירה למלחמת חורמה ב"אחר".

אין כוונתו של המחקר הזה לדחות לגמרי את הקביעות הללו (שיש בהן גרעין לא מבוטל של אמת), אלא בד בבד לפענח את הגיון הפעולה העמוק הניצב מאחורי התפיסה, ואת דפוסי הפעולה של גורמי ההתנגדות. באמצעות ניתוח זירות הפעולה, הארגונים, המדינות, המנהיגים וההוגים המזוהים עם רעיון ההתנגדות, ייעשה ניסיון להבין מהו הקו האסטרטגי המשותף המנחה אותם, וזאת תוך התמקדות בכמה רכיבים מרכזיים: עקרונות הפעולה, הבנת זירת המערכה והגיון היריב מנקודת ראותם של אותם הגורמים, וכן תפיסתם את ממדי הזמן והמרחב. יעד מרכזי אחר של המחקר הוא לנתח את השפעת עלייתו של רעיון ההתנגדות על ישראל, ובייחוד את השינוי שהוא מחולל בהדרגה בהגדרת האיום הלאומי האסטרטגי, ואת גיבוש המענה במסגרת תפיסת הביטחון שלה.

המחקר מספק פרשנות רחבה לתופעה המנותחת בעשורים האחרונים מזוויות רבות ומגוונות, ומאחדן לכדי תמונה שלמה. כך, מבוצעת במחקר בחינה של תופעת ההתנגדות במספר מימדים: ראייתם של גורמי ההתנגדות את הסוגיה, תוך ניתוח ההגות המדינית והצבאית המנחה אותם; תיאור השתקפותן של תמורות היסוד במזרח-התיכון בתהליך עלייתו של אתגר ההתנגדות (במיוחד התחזקות האסלאם הפונדמנטליסטי והיחלשות מוסד המדינה באזור); ניתוח ההתמודדות של ישראל עם אתגר ההתנגדות לאורך השנים והשפעתו על מצבה הביטחוני; וכן בחינת האופן שבו משתקפת תפיסת ההתנגדות בהגות הצבאית העולמית, שבה ניכרת בעשורים האחרונים התמקדות רבה בהתעצמותם של האתגרים הא-סימטריים והא-מדינתיים ובהשפעתם על אופי המלחמה בעידן המודרני.

ניתוח רעיון ההתנגדות מחייב בחינה ביקורתית, וזהירות מלאמץ את דרך הניתוח של מושאי המחקר ככתבה וכלשונה – נטייה שעלולה לגרור את החוקר החיצוני להעצמת יתר של האתגר. לפיכך, הניתוח במחקר לא ימוקד רק בהצגת תפיסותיהם של גורמי ההתנגדות, הרוויות בטיעונים לניצחונות ובהקרנה של ביטחון עצמי רב ושל אמונה בצדקת הדרך, אלא יבחן גם את עמידתן במבחן המציאות. במסגרת הזאת, ייעשה ניסיון להאיר את "הצללים" החבויים בין הדימויים הזוהרים שמנסים גורמי ההתנגדות להקרין. כך, יתאפשר להשוות את הטענות בדבר דבקותם הרעיונית והמעשית הלא מתפשרת של גורמי ההתנגדות, ניצחונותיהם בהווה ואמונתם בניצחון שינחלו בעתיד, להודאה הלא מוצהרת שלהם במגבלות המציאות, שאותן, כאמור, שוקדים אותם הגורמים להצניע. באמצעות ההשוואה הזאת ניתן יהיה לבחון את המאזן הכולל בדרכם של גורמי ההתנגדות עד היום.

בסיכומו של המחקר יוצגו דרכי ההתמודדות האפשריות עם האתגר שמציבה ההתנגדות בפני מדינת ישראל, העשויות לסייע למעצבי המדיניות בהבהרת כמה סוגיות: הגדרת מקומה המדויק של ההתנגדות במגוון האיומים הביטחוניים שישראל מתמודדת עמם; קביעת היעדים שאפשר להשיג בהתמודדות עם האיום הזה (ומנגד, הבהרת יעדים והנחות יסוד שכדאי לנטוש); הצגת אמצעי הפעולה שחיוני להפעיל נגד גורמי ההתנגדות; והדגשת הסוגיות שכלפיהן צריך הקברניט לגלות רגישות או זהירות יתרה כחלק מן ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות.

הניתוח במחקר זה מבוסס על מגוון מקורות: מחקרים של גורמים ערביים ומערביים (ובכלל זה ישראלים), שבחנו את התנהגותם של הגורמים המזוהים עם רעיון ההתנגדות בכמה מישורים (בייחוד הצבאי, אך גם המדיני והחברתי); חיבורים של הוגים צבאיים חשובים, שניתחו היבטים שונים של צורות הלחימה בעידן המודרני, שיש להן זיקה ישירה להתפתחותו של אתגר ההתנגדות; ומקורות ראשוניים, ובייחוד ספרי הגות

של אישים הנחשבים למקורות הסמכות הרעיוניים של זרם ההתנגדות, בצד נאומים וראיונות של בכירים מקרב הארגונים והמדינות המזוהים עם רעיון ההתנגדות. הבנת המקורות הראשוניים, שבהם נעשה שימוש נרחב במחקר, ובפרט הדברים המובאים מפי ראשי ארגוני ההתנגדות, מחייבת הבהרה מתודולוגית. הצהרותיהם הפומביות של האישים הללו מתאפיינות פעמים רבות ברטוריקה מתלהמת ובטון נחרץ, הגוררים תגובות מנוגדות של משקיפים רבים במערב: מצד אחד, אימוץ ההתבטאויות כביטוי אותנטי של תפיסה, כוונות ושיקולים, ומן הצד האחר התייחסות ספקנית, עד כדי ביטולן כרהב מילולי ותו לא. שימוש נכון ויעיל במקורות האלה מחייב בראש ובראשונה הבנה, שהתכנים והסגנון הללו מאפיינים בני אדם האוחזים באמונה יוקדת, ולפיכך יש להיזהר מלפרשם כפי שמפרשים את דבריהם של מדינאים במערב, ובייחוד להימנע מלראות בהם אך ורק מסווה ציני לשיקולי ריאלי-פוליטיק. הדברים הם על-פירוב ביטוי אותנטי לעולמם הרעיוני של המנהיגים הללו. ועם זאת, אין לקרוא אותם כפשוטם. הדברים נועדו לפרקים לסחוף בהתלהבות את קהל המאמינים של גורמי ההתנגדות ולצקת בהם תחושת ביטחון, וזאת בייחוד בעתות של מצוקה ושל מפלות, או לאחר מהלכים שהתבררו בדיעבד לגורמי ההתנגדות כמשגים אסטרטגיים. וכך, הרטוריקה המתנצחת משמשת מדי פעם בפעם גם מסווה לאילוצים שבהם נתקלים אותם הגורמים וללבטים שלהם. דוגמאות בולטות לכך אפשר למצוא בנאומים ובראיונות של בכירים בחזבאללה, ובראשם חסן נצראללה, המזכיר הכללי של הארגון, לאחר מלחמת לבנון השנייה, וכן של מנהיגי החמאס לאחר מבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה.

ההסתמכות על הטקסטים האלה מחייבת אפוא רגישות רבה במטרה להבחין בין היסודות האותנטיים לאלה "המלאכותיים", שלעתים שלובים יחדיו בתפיסות ובמהלכים של גורמי ההתנגדות. זאת בייחוד בנקודות שברור כי אותם הגורמים ניצבו או ניצבים בפני סתירה בין הציווי האידיאולוגי הנוקשה לבין אילוצי המציאות, או חשוב מכך – בשעה שהם נדרשים לפשרות ולנקיטת ריסון יחסי בדרך פעילותם. המצבים האלה מעידים במידה רבה על המורכבות המאפיינת את אותם מושאי המחקר, באופן המקשה לפרקים על חוקרים מהמערב לתייגם באופן ברור לפי הקריטריונים והמונחים המוכרים להם. הגורמים האלה הם קיצוניים ופרגמטיים בעת ובעונה אחת, ובמיוחד בעלי גישה פרגמטית ורציונלית מאוד, רציונל הנטוע בעולם תרבותי שדיוקנו ישורטט במחקר הנוכחי.

פרק ראשון

המאבק כערך עליון

"במזרח-התיכון קיימות שתי אופציות – אופציית האומה [האסלאמית], ההתנגדות והדבקות בעקרונות, והאופציה העולה בקנה אחד עם האסטרטגיה האמריקנית והישראלית, ומלווה בוויטורים על חשבון זכויות העם והאומה"³. אמירתו של אסמאעיל הניה, ראש ממשלת החמאס ברשות הפלסטינית, היא במידה רבה תמצית של רעיון ההתנגדות. היא משקפת את הבנת המציאות של הדבקים ברעיון, ולפיה המרחב האזורי שסוע בין שתי תפיסות עולם קוטביות ונתון בעימות קיומי בעל ממדים אידיאולוגיים, פוליטיים, צבאיים וחברתיים. דרך ההתבוננות הזאת מסייעת לגורמי ההתנגדות לגבש הגדרה ברורה, ולרוב גם חד-ממדית, של עצמם, ולא פחות חשוב – של יריביהם. מטרתו של פרק זה הינה לנתח את היסודות התיאורטיים של תפיסת ההתנגדות. במסגרת הניתוח יבוצע מעקב אחר שורשי ההיסטוריים ואחר דרך עיצובו במזרח-התיכון בעשרות השנים האחרונות; ימופו העקרונות המרכזיים שתפיסת ההתנגדות נשענת עליהם; יתוארו התמורות שחלו לאורך השנים בתפיסה הזאת, ובכלל זה גם בזהותם של הגורמים הפועלים בשמה באזור; ויצוינו היבטים של המשכיות ושל חדשנות המשתקפים כיום ברעיון ההתנגדות לעומת התגלמותו בעבר. כמו כן ינותח בפרק הזה אתגר ההתנגדות מנקודת מבטם של הנאבקים בו, לאור שיטות לוחמה ותיאוריות צבאיות שהתפתחו בעולם בעשורים האחרונים, וזאת כדי לאתר בדרך התגלמותו של הרעיון במזרח-התיכון יסודות אוניברסליים בצד רכיבים ייחודיים.

שורשי המונח "התנגדות"

השימוש במונח התנגדות שכיח למדי בלקסיקון של הסכסוך הישראלי-ערבי לאורך השנים. עם זאת, שורשי המקוריים נטועים דווקא מחוץ למזרח-התיכון. המונח נוצר במלחמת העולם השנייה כשם קיבוצי לארגוני המחתרת שפעלו ברחבי אירופה נגד הכוחות הנאציים. בהקשר הזה, בלטה במיוחד תנועת המאבק בצרפת, "הרזיסטנס"⁴, ששמה שימש מקור למונח התנגדות (יצוינו גם תנועות מחתרת שפעלו במדינות אחרות באירופה, כגון ביוון, בצ'כוסלובקיה, בהולנד וביוגוסלביה – בשמן של מקצתן מופיע המונח התנגדות).

בזכות הרקע ההיסטורי הזה זכה המונח התנגדות לדימוי חיובי בזירה הבינלאומית שלאחר מלחמת העולם השנייה. הוא הוגדר כרעיון המגלם מאבק של קבוצות לוחמי חופש בכובש זר, ומקודם באמצעים אלימים ולא־אלימים. בעקבות כך גויס המונח בשנות החמישים והשישים בידי תנועות השחרור הלאומיות שניהלו מאבקים אנטי־קולוניאליים ברחבי העולם השלישי. במסגרת הזאת, החל המונח להופיע גם במזרח־התיכון במחצית השנייה של המאה העשרים. השימוש הבולט הראשון בו היה של ארגון ה־FLN (חזית השחרור הלאומית) באלג'יריה שנלחם בשלטון הצרפתי מאמצע שנות החמישים ועד השגת עצמאותה של המדינה בשנת 1962. בנסיבות האלה ביטא המונח נחישות וצדקת דרך של עמי העולם השלישי במאבקם בקולוניאליזם. עמים אלה הוצגו כמי שחוו דיכוי עמוק – פיזי ורוחני – ובאמצעות כך הוצדק הצורך שלהם להשתמש באלימות בלתי מרוסנת נגד אויביהם, והם זכו באהדת דעת הקהל הבינלאומית כלפי מאבקם. החתירה הבסיסית של תנועות השחרור הלאומיות האנטי־קולוניאליות הייתה להצביע על המשכיות בין תופעת ההתנגדות המקורית מתקופת מלחמת העולם השנייה לבין המאבק שהן ניהלו, ובכך לטשטש את ההבדלים שבין שתי התופעות.

התבססותו של מונח ההתנגדות בשיח הפוליטי בעולם הערבי כרוכה באופן מובהק בעלייתה של התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית בסוף שנות החמישים. הפלסטינים הפכו את המונח הזה לאחד מעקרונות היסוד של ההתעוררות הלאומית שלהם, ונעזרו בו כאמצעי לגיבוש הדימוי של מאבקם כעוד מערכה, אחת מני רבות, שמנהלים עמי העולם השלישי (ובייחוד עמי המרחב הערבי) נגד כוחות קולוניאליים זרים. כמו במקרה של אלג'יריה, גם בזה הפלסטיני השימוש במונח ההתנגדות, על מטענו ההיסטורי והפוליטי הייחודי, נועד לעורר אהדה ולגייס לגיטימציה בקרב דעת הקהל הבינלאומית. מונח ההתנגדות הופיע בדרך־כלל בשילוב עם המונח "המאבק המזוין" (אל־כפאח אל־מוסלח), שהפך לעקרון יסוד ולמהות העשייה של הארגונים שכונו את הזירה הלאומית הפלסטינית המודרנית, ובראשם הפתח. השימוש בשני המונחים היה תכוף מאוד בכתבי ההגות ובפרסומים הפוליטיים של כלל הארגונים הפלסטיניים, ונעשה בדרך־כלל בלא הבחנה ברורה בין השניים, באופן שביטא זהות רעיונית מוחלטת ביניהם. יתרה מכך, מונח ההתנגדות נעשה בהדרגה למעין שם קיבוצי של כלל הארגונים הפלסטיניים המזוינים, ושימש לפרקים גם לתיאור של מהלכיהם הצבאיים נגד ישראל, ובראשם מערכות הגרילה והטרור שהם ניהלו מירדן ומלבנון מסוף שנות השישים ועד ראשית שנות השמונים.

שני המונחים – המאבק המזוין וההתנגדות – סייעו לעיצוב עקרונותיה הבסיסיים של "המהפכה הפלסטינית", לפחות בשלביה הראשונים, ובראשם: מאבק נחוש וחסר פשרות בישראל, עד הכחדתה; התנגדות להשפעה המערבית במרחב ולמשטרים הערביים

ששימשו בעלי-ברית של מדינות המערב; והתרסה נגד החשיבה האסטרטגית של מדינות ערב, שביסודה עמדו שיקולים מדינתיים, ואשר התבססה על ריסון ההתמודדות הצבאית עם ישראל, לפחות עד רכישת האיזון האסטרטגי עמה. העיצוב של מושג ההתנגדות בידי הפלסטינים חיזק מאוד את זיהויה של ישראל כאויב המרכזי של המרחב הערבי והאסלאמי ואת הגדרת המאבק בה כמלחמת חורמה. הרוח הרעיונית הזאת היכתה שורשים לאורך השנים, ומאז ועד היום היא מהווה אחד מסימני ההיכר הבולטים של תפיסת ההתנגדות.

יודגש כי בתקופה הראשונה שבה הופיע מונח ההתנגדות במזרח-התיכון בכלל, ובזירה הפלסטינית בפרט, הוא לא נשא אופי דתי מובהק, הגם שלא נקשר ברעיון חילוני כלשהו, לפחות במובן המערבי המודרני. מרבית הארגונים הפלסטיניים עוצבו ברוח הרעיונות שהייתה דומיננטית במזרח-התיכון ובזירה והבינלאומית בתקופה ההיא, ואשר במוקדה ניצבו התפיסה הלאומית הערבית לגווניה, וכן המשנות השונות שפותחו בזרם השמאל הרדיקלי במערב. בעקבות כך, גם הוגדרו היעדים ארוכי הטווח של אותם הארגונים במאפיינים שאינם דתיים ביסודם, ובראשם מדינה דמוקרטית על כל שטח פלסטיני ואחדות לאומית כלל-ערבית (גם רעיון המאבק המזוין לא נשא במקורו אופי דתי, שלא כמו רעיון הג'האד, שאותו מקדשים כיום מרבית ארגוני ההתנגדות). ארגוני השמאל הפלסטיניים, שדבקו בדרך-כלל באידיאולוגיה המרקסיסטית והתאפיינו בצביון חילוני, אף נשאו סיסמאות כגון מהפכה חברתית וסולידריות מעמדית. משנתו של ארגון הפתח שיקפה באופן הבולט ביותר את השניות שאפיינה את זהותם של ארגוני ההתנגדות בעת ההיא. כך, גיבש הארגון משנה פוליטית וחברתית, שאמנם אינה דתית במהותה (בניגוד לזאת של החמאס), אולם הסיסמאות והסמלים הלאומיים הטבועים בה משובצים במונחים רבים בעלי משמעות דתית אסלאמית.

עלייתה של "ההתנגדות החדשה"

בשני העשורים האחרונים הגיע מונח ההתנגדות לשיא תהודתו במזרח-התיכון. ואולם התעצמותו של הרעיון באזור מלווה בשינוי דרמטי בזהותם של הגורמים המנהיגים אותו, וחשוב מכך - ביציקת תכנים רעיוניים חדשים אל קרבו. המונח התנגדות מגדיר כיום קבוצה רחבה ומגוונת של ישויות, זרמים רעיוניים, זירות פעולה ומנהיגים. כלל הגורמים פועלים בתיאום כללי בלבד, הם מתמודדים עם אתגרים מקומיים שונים, ואינם שואבים את תפיסתם ממשנה סדורה אחת. עם זאת, יש קווי דמיון רבים בין הגורמים, שמנהיגיהם עצמם מצביעים פעמים רבות על שותפות הגורל ועל אחדות המטרה ביניהם. נראה אפוא שרעיון ההתנגדות משמש מעין דבק מלכד בין ישויות שונות, שמפרידים ביניהן לא פעם פערים עמוקים. הדבר בולט במיוחד ביחסים שבין

ארגוני ההתנגדות הסונים לאלה השיעים, ובראשם חזבאללה, הנעים חליפות בין איבה דתית-אידיאולוגית עמוקה לבין סולידריות אמיצה בנושא המאבק בישראל.⁵ המונח התנגדות נישא בפי כל הגורמים המתיימרים לייצגו בעשורים האחרונים כמהות עשייתם והוא אף משולב בשם: החמאס, ששמה הוא קיצור של השם "תנועת ההתנגדות האסלאמית" (חרכת אל-מקאומה אל-אסלאמיה; התנועה נוסדה בסוף שנת 1987, מיד עם פרוץ האנתפאדה הראשונה); ארגון חזבאללה, שהוקם בשנת 1982, המכנה את עצמו "ההתנגדות", וליתר דיוק – "ההתנגדות האסלאמית"; ארגון אמל השיעי-הלבנוני (שמו הוא קיצור של השם "גדודי ההתנגדות הלבנוניים" – אפואג' אל-מקאומה אל-לבנאניה); וכן קבוצה נרחבת של ארגונים אסלאמיים מזוינים הפועלים כיום בכמה מוקדים במזרח-התיכון, ובעיקר בעיראק ובאפגניסטן.

בשנים האחרונות קיימת נטייה – הן בקרב חוקרים והן בקרב מושאי המחקר – להכליל בתופעת ההתנגדות גם אירועים וגורמים מוקדמים יותר, מתוך רצון להצביע על הממד הגיאוגרפי והכרונולוגי הרחב של התופעה. כך מתווספים לרשימת זירות ההתנגדות גם המאבק של המוג'אהדין נגד הכוחות הסובייטים באפגניסטן בשנות השמונים של המאה העשרים, מלחמתה של רוסיה בצ'צ'ניה מראשית שנות התשעים של המאה העשרים, ואף העימות הקצר שניהלו האמריקנים בסומליה בראשית שנות התשעים. יש אמנם דמיון בסיסי בין העימותים האלה לבין זירות ההתנגדות המתנהלות בעשורים האחרונים, הבא לידי ביטוי במיוחד בהתבססותם של המאבקים הללו על הממד הדתי-תרבותי (מרביתם זכו לכינוי ג'האד, ונהלו בין כוח מוסלמי-דתי לכוח לא-מוסלמי), ובקידום באמצעות גרילה וטרור. ואולם, העימותים האלה התפתחו לרוב על רקע נפרד, בזמנים שונים, וללא זיקות הדדיות ביניהם במישור הרעיוני והמעשי. מנגד, זירות ההתנגדות המנוהלות כיום התפתחו על רקע נסיבות פוליטיות ותרבותיות דומות ולפרקים אף משותפות, שבעקבותיהן הוגדרה התופעה באופן מגובש וברור יותר. אפשר אפוא לראות באירועי העבר שלב עיצוב ראשוני של תפיסת ההתנגדות ומקור השראה חשוב למקדמיה, אולם לא חלק מובהק מהתופעה המסתמנת כיום.

ארגוני ההתנגדות הבולטים בשני העשורים האחרונים התפתחו על רקע תהליכי יסוד שחוה המזרח-התיכון בתקופה הזאת, והם מגדירים את מהותם ואת ייעודם לאורם:

1. **עליית האסלאם הפונדמנטליסטי:** הן ככוח צבאי ופוליטי, והן כרעיון תרבותי-חברתי מתעצם. המדובר בתהליך שהתפתחותו במזרח-התיכון החלה לפני עשרות שנים, על רקע שילוב בין שבר רעיוני-תרבותי למצוקה חומרית של שכבות רבות באוכלוסייה. התהליך הזה צבר תאוצה ניכרת מאז שנת 1967, על רקע הקריסה של תפיסות יריבות, ובראשן הפאן-ערביות. האסלאם הפונדמנטליסטי

מציע פתרון כולל, נהיר ואוטנטי לציבור רחב החש ניכור ותסכול גוברים נוכח המציאות הפוליטית, החברתית והתרבותית במרחב. הוא מעניק הסבר מקיף לאורח החיים הנכון, הנחיות לפעולות שעל המוסלמי לנקוט, וכן מציג תקווה לשיפור מעמדם של הפרט ושל הקולקטיב בעולם האסלאם. בבסיסו של הזרם הזה ניצב גם ציווי דתי לבלימה של השפעת המערב ולניהול התמודדות מתמדת עמו, ובטווח הארוך – להכנעתו ולהשלטת הסדר האסלאמי בעולם כולו. למאבק בישראל מיוחד מקום מרכזי בהגות האסלאם הקיצוני, נוכח תפיסתה כשלוחה מובהקת של המערב הנטועה בלב המרחב המוסלמי, ושליטתה באדמת קודש אסלאמית (וקף), ובייחוד במקומות הקדושים לאסלאם. לפיכך, מצווה האסלאם הפונדמנטליסטי מלחמת חורמה בישראל (שלפרקים הופכת לשם נרדף ליהדות בכלל), ושולל כל סוג של הסדר עִמה, שעשויה להשתמע ממנו הכרה בקיומה כישות עצמאית. הרוב המוחלט של ארגוני ההתנגדות הפועלים כיום מזוהים באופן מובהק עם האסלאם הפונדמנטליסטי. המאבק עם ישראל מושרש כייעוד קיומי מרכזי מבחינתם, ובמיוחד בעבור אלה המצויים בחיכוך ישיר עם ישראל, דוגמת חיבאללה והחמאס. המאבק גם נתפס בעיניהם כאמצעי חשוב להגדרה עצמית וכרכיב הכרחי בתהליך השינוי הפנימי ברוח האסלאם, שהם מנסים לחולל בחברות שהם פועלים בהן.

2. קידום "הסדר האמריקני" באזור: תופעה הבאה לידי ביטוי במיוחד מאז מלחמת המפרץ הראשונה (1990-1991), אירוע שהיה "יריית פתיחה" לחתירה נמרצת של ארצות-הברית להשכין הסדר מדיני נרחב באזור, ובמוקדו יישוב הסכסוך הישראלי-ערבי. כבר מראשיתו התקבל המהלך הזה ברגשות מעורבים במזרח-התיכון. זאת, על רקע החשדנות והאיבה המקננות בקרב מרבית הקהלים וחלק מהממשלים באזור כלפי כל גורם מערבי, ובייחוד כלפי ארצות-הברית, נוכח תפיסתם, הן כאתגר פוליטי-צבאי והן כאיום תרבותי-רעיוני. על הרקע הזה הוצג פעמים רבות "הסדר האמריקני" כאמצעי להחדיר בכוח את תרבות המערב למרחב האסלאמי, ובכך לקעקע את יסודות עולם הערכים של המוסלמים. המגמה הזאת הגיעה לשיאה לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר 2001, שבעקבותיהם נקטה ארצות-הברית מהלכים דרמטיים לשינוי פני המזרח-התיכון, ובראשם הפלת משטר הטאליבאן באפגניסטן (2002), וזה של צדאם חוסיין בעיראק (2003). המהלכים האלה, ובייחוד ההשתלטות על עיראק – אחת המדינות החזקות במזרח-התיכון בכלל ובמרחב הערבי בפרט – הולידו שנים ארוכות של עימותים עקובים מדם, ואלה גם חידדו מאוד את תחושת המתיחות שבין האסלאם למערב. על הרקע הזה נוצר בקרב רוב הקהלים באזור דימוי עז של "פלישה צלבנית" אל לב עולם האסלאם. לאור זאת, המהלכים שמקדמת ארצות-הברית באזור אינם נתפסים

בדרך-כלל ככאלה הנושאים תחת כנפיהם בשורה של חירות, דמוקרטיזציה או שגשוג, אלא דווקא כאיום רב-ממדי.

3. **"עידן ההסדרים":** תהליך ששולב בחתירה לביסוס "הסדר האמריקני" באזור, ובעצם נגזר ממנו. המגמה הזאת באה לידי ביטוי בנטייה הגוברת של המשטרים הערביים לקדם הסדר מדיני ונורמליזציה עם ישראל (למשל הסכם אוסלו בשנת 1993, הסכם השלום עם ירדן בשנת 1994, הדיונים המדיניים עם סוריה במחצית השנייה של שנות התשעים, וכינון יחסים מדיניים ברמות שונות בין ישראל לבין כמה ממדינות ערב, בעיקר במפרץ הפרסי ובצפון אפריקה, מאז ראשית שנות התשעים). בעיני רבים במרחב הערבי והאסלאמי, ובראשם הארגונים האסלאמיים, הסדר עם ישראל נחשב למהלך המנוגד מהותית לעקרונות הדת. יתרה מזאת, הוא נחשב כניעה לתכתיבים של ארצות-הברית ועדות לחולשה, ולא לבחירה אסטרטגית אמיצה המקודמת מעמדת כוח. ארגוני ההתנגדות מייצגים ברוחם התרסה נגד תהליך ההסדר המדיני באזור, וחתירה לשימור רוח המאבק עם ישראל ועם המערב.

4. **היחלשות מוסד המדינה במרחב הערבי:** המדובר בתהליך ארוך שנים, הנובע בחלקו הגדול מכישלונה של המדינה להתמודד עם בעיות היסוד שלה בכל המישורים, ובכלל זה המצוקות הכלכליות והחברתיות המחרפות, והפיגור התרבותי והטכנולוגי הגובר לעומת המערב. להיחלשותו של מוסד המדינה תורמים גם זעזועים קשים שסופגות כמה מהמדינות באזור עקב מהלכי כוח חיצוניים נגדן או נוכח תסיסה מתמשכת מבית. על הרקע הזה ניכרת התחזקות של הזהויות התת-לאומיות והעל-לאומיות, ובעיקר האסלאם הפונדמנטליסטי. הזרם הזה, שעמו כאמור מזוהים מרבית גורמי ההתנגדות בעשורים האחרונים, חודר לחללים שמותירה המדינה במרחב הציבורי, ובכך מבסס את מעמדו בעיני האוכלוסייה כחלופה מושכת ורבת עוצמה. ביטויים בולטים לתופעה הזאת אפשר לאתר באפגניסטן, בעיראק, בלבנון וברשות הפלסטינית – כולן ישויות מדינתיות כושלות (Failing States), שבהן מסתמנים כיום הביטויים הבולטים ביותר של אתגר ההתנגדות.

5. **התפוררות החזון הפאן-ערבי:** תהליך המתפתח מאז סוף שנות השישים, ובא לידי ביטוי בולט בהתבצרות הגוברת של המשטרים הערביים באינטרסים העצמיים שלהם. על הרקע הזה, בין היתר, אפשר להבין את נטייתם של כמה מהממשלים הערביים לאמץ בהדרגה את רעיון ההסדרים כביטוי להענקת קדימות לשיקולים המדינתיים על פני הנאמנות למחויבות האידיאולוגית של המאבק בישראל. אובדן החזון הקולקטיבי ותחושת הלכידות במרחב הערבי, יחד עם ריבוי המאבקים הפנימיים בין מדינות ערב והתעצמות בעיותיהן מבית, יצרו מאז סוף שנות השבעים

תחושה של חולשה גוברת. המגמה הזאת נמשכת זה כשלושה עשורים, אולם הגיעה לשיא חסר תקדים בשנים האחרונות. הפלת משטר צדאם חוסיין בעיראק שיקפה באופן עז את ההיחלשות הזאת. האירוע הזה גילם חוסר יכולת של הערבים למנוע מהלך כוח מערבי נגד אחת המדינות הערביות החזקות באזור, באופן שריסק את הממשל הריכוזי והוותיק שחלש עליה וערער את יציבותה כישות מדינית. הרקע הזה סייע במידה רבה לגורמי ההתנגדות לבסס את דימויים כמענה ממשי לתחושות החולשה, לריק הרעיוני ולהעדר המנהיגות שניכרו בעולם הערבי. מנקודת מבט אחרת, הפלת משטר הבעת' בעיראק יצרה באזור חלל שהעניק לאיראן יכולת לחזק את השפעתה בו. במסגרת הזאת, איראן חותרת להציג את עצמה כמנהיגת המחנה המקדם מאבק נחוש ב"שלוחות המערב" במרחב, ובראשן ישראל, וכדגם נגדי לזה של מרבית מדינות האזור השואפות, לשיטת טהראן, לכונן הסדרים מדיניים ומקיימות זיקה הדוקה עם המערב.

בדומה לגורמי ההתנגדות הוותיקים, גם אלה הבולטים בעשורים האחרונים מייצגים התרסה כלפי המצב הקיים ויש בהם החותרים לערעורו המוחלט. ואולם, בצד הדמיון קיים גם שוני מהותי בין ארגוני ההתנגדות הוותיקים והחדשים. השוני הזה מגולם בעיקרו בצביון הדתי המובהק של מרבית גורמי "ההתנגדות החדשה", שהופך אותם במידה רבה לבעלי דוגמטיות רעיונית וקיצוניות מעשית רבות מאלה של קודמיהם. ארגוני ההתנגדות כיום רואים את עצמם כגלגול משופר של נציגי ההתנגדות המקורית וכיורשים הלגיטימיים שלהם. המנהיגים של ארגוני ההתנגדות בעשורים האחרונים אף גורסים שהם טוענים את המונח בתכנים מדויקים יותר, כלומר אלה הדתיים-האסלאמיים, ולפיכך מייצגים אותו טוב יותר ממי שהגו אותו, וסטו לשיטתם בהמשך הדרך מהנתיב המקורי. האשמה כזאת מטיחה תכופות החמאס בראשי הפתח, ובייחוד מאז חתם אש"ף על ההסכמים המדיניים עם ישראל בראשית שנות התשעים. המדובר אפוא ברעיון חדש-ישן, הזוכה לעיצוב ולתכנים עדכניים, המעניקים לו עוצמה רבה ואחיזה איתנה בתודעת הקהלים באזור. לפיכך נראה שאפשר לכוון את תפיסת ההתנגדות הנוכחית "ההתנגדות החדשה".

"ההתנגדות החדשה" מתיימרת לרשת מהוגיו המקוריים של הרעיון את האמונה בצדקת הדרך ואת הצגת המאבק כמהלך לגיטימי של "קורבן עשוק" נגד יריב רב עוצמה וחסר מעצורים מוסריים. לצורך כך נעשה שימוש תכוף במונח הלועזי Resistance. זאת, באופן המשלב בין אמונה עמוקה שאכן יש זהות מוחלטת בין שני המונחים, עם הרצון לזכות באהדה בינלאומית בזכות המטען ההיסטורי החיובי של המונח המקורי. בהקשר הזה טען ח'אלד משעל כי "לשום מדינה בעולם אין הזכות לשלול מעמנו [הפלסטינים] את הזכות להתנגדות לכיבוש. עמי אירופה מימשו את הזכות

הזאת נגד הנאצים, האמריקנים [מימשו אותה] נגד הבריטים, [וכך גם] עמי אסיה ואפריקה שהיו נתונים תחת כיבוש".⁷ כל זה נעשה תוך כדי עמעום מגמתי של ההיבטים המגולמים בתפיסת "ההתנגדות החדשה" ונחשבים בדרך-כלל שליליים בעיני דעת הקהל העולמית, כמו האיבה למערב והמשנה החברתית הקיצונית, הנובעות מצוויים דתיים נוקשים. כך, קיימים לפרקים פער ואף סתירה בין המסרים שמקרינים גורמי ההתנגדות כלפי חוץ, וזוכים לרוב ל"ריכוך", לבין המסרים המופנים כלפי הקהלים המקומיים, ומוגדרים לרוב בקיצוניות, ולמעשה באופן אותנטי יותר. בהקשר זה בולט הטשטוש המכוון שעושים בכירי מחנה "ההתנגדות החדשה" בין מונחי ההתנגדות לבין **הג'האד**, כלומר בין רעיון שאינו דתי במקורו וזוכה להכרה בינלאומית לבין מונח שמשמעותו היא מאבק דתי המלווה באיבה תרבותית עזה, ואי-אפשר להגדירו אך ורק כמהלך אנטי-קולוניאלי לשחרור ולעצמאות. ראשי מחנה ההתנגדות מרבים מצידם להבהיר, שלשני המונחים יש בעיניהם אותה המשמעות הרעיונית והמעשית.

רבים בעולם הערבי והמוסלמי רואים בנסיגת ישראל מדרום לבנון במאי 2000 אבן דרך מרכזית בתהליך ההתבססות של דוקטרינת "ההתנגדות החדשה" באזור. האירוע הדרמטי הזה נתפס כניצחון הראשון והמובהק ביותר, עד אז, של זרם ההתנגדות במאבקו בישראל, וכהוכחה המשמעותית הראשונה ליעילות השיטות שאותן הוא ביקש להטמיע במרחב, ובראשן הנחישות (הנגזרת מאמונה דתית עמוקה), אורך הרוח, החתירה להתשה והנכונות לשאת בקורבנות ובסבל לאורך זמן. לשיטת גורמי ההתנגדות, האמצעים האלה קיזזו את היתרונות הצבאיים והטכנולוגיים של ישראל, והעמידו בפניה אמצעים חדשים ורבי עוצמה הנטועים בממד התרבותי והרעיוני. כל ההתפתחויות שהתרחשו מאז האירוע הזה – במזרח-התיכון בכלל ובנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי בפרט – הזינו עוד יותר את הפופולריות של רעיון ההתנגדות. בהקשר הזה יצוינו פרוץ אנתפאדת אל-אקצא, ההסתבכות האמריקנית בעיראק בעקבות כיבושה בראשית שנת 2003, ההתנתקות מרצועת עזה, שהוצגה גם היא כניצחון של תפיסת ההתנגדות, ומלחמת לבנון השנייה – אירוע הנתפס כהתגלמות המוחשית והעזה ביותר של הרעיון עד היום.

עם הזמן התפתחה בקרב גורמים רבים באזור גישה מאוזנת וביקורתית יותר כלפי מקצת האירועים שצוינו, ובייחוד כלפי מלחמת לבנון השנייה. הדבר התרחש בין היתר בעקבות התעוררות ההכרה בדבר המחיר הכבד שהעימותים האלה גבו, ולנוכח ההבנה שהם הציבו בפני גורמי ההתנגדות הרתעה משמעותית. למרות זאת, נראה כי התפיסות החדשות כרסמו באופן מוגבל בדימויו "הזהר" של רעיון ההתנגדות, והן עדיין רחוקות מלערער את המעמד הדומיננטי שרכש בעשורים האחרונים בקרב הקהלים השונים במרחב (ראו פירוט בנושא בפרק השני).

מאפייניו של רעיון ההתנגדות

אהוד יערי היה אחד המשקיפים החיצוניים הראשונים שהיטיב לתאר את תופעת ההתנגדות, במיוחד באופן שהיא באה לידי ביטוי בעשורים האחרונים. במאמר שפרסם בעקבות מלחמת לבנון השנייה ניסח יערי את מאפייני היסוד של זרם ההתנגדות, והבהיר שפירוש מילולי צר מתקשה להמחיש את המטען המלא של המונח הזה.⁸ ואכן, ההתנגדות, כפי שמסבירים הוגיה הבולטים, היא הרבה יותר משיטת לחימה או ממשנה צבאית, היא תפיסת עולם כוללת, ובעבור רבים גם הסבר קיומי. אף-על-פי שרעיון ההתנגדות אינו משקף משנה סדורה, אפשר לאתר קווי דמיון בסיסיים בעקרונות המנחים של כלל הגורמים המייצגים אותו. המדובר בכמה יסודות – מעשיים ורעיוניים – הניכרים בקרב כלל גורמי ההתנגדות לאורך השנים, ובייחוד בשני העשורים האחרונים:

1. **האסלאם הלוזם:** רוב גורמי ההתנגדות הפועלים כיום מזוהים כאמור עם הזרם האסלאמי הפונדמנטליסטי.⁹ מאבקם מונע מכוח ציוני דתי-אלוהי מחייב, המבוסס על הבטחה לניצחון ודאי בעתיד, ועל שלילה מוחלטת של היריב, ובייחוד ישראל. בעוד ארגוני "ההתנגדות הוותיקה" התמקדו ביעד מרכזי של שחרור לאומי, הרי גורמי "ההתנגדות החדשה" חותרים ליעד כפול, המגולם לרוב במונח ג'האד: מיגור ואף הכחדה של האויב החיצוני, ובד בבד שינוי יסודי של החברות שבהן הם פועלים באמצעות תהליך של אסלאמיזציה. בדרך הזאת משמש המאבק אמצעי ליצירת שגרת חיים לוחמנית, המספקת רקע נוח לשינוי פני החברה. ואולם נושאי בשורת "ההתנגדות החדשה" אינם מעוניינים להציג את עצמם כמייצגים של רעיון דתי-מגזרי צר בלבד, אלא של יעדים לאומיים רחבים, ובכך לבסס מעמד של הנהגה בזירות השונות. בהקשר הזה יש להדגיש, שרוב ארגוני ההתנגדות פועלים בתוך חברות החוות מלכתחילה תהליך עמוק של חזרה אל הדת או של חיזוק יסודות הזהות התת-לאומיים, תופעה ששינתה באופן ניכר את דיוקן בעשורים האחרונים (המגמה הזאת באה לידי ביטוי ברוב החברות במזרח-התיכון). כך למשל בלבנון, שבה הרכיב הדמוגרפי השיעי מתחזק בהדרגה, תוך שהוא מונהג בידי גורם דתי קיצוני; בזירה הפלסטינית, ובפרט ברצועת עזה, שבה חלק ניכר מהחברה מאמץ בהדרגה מאפיינים דתיים אדוקים; וכן בעיראק, שבה התפוגגה חזות המדינה החילונית לכאורה, שטופחה תחת משטר הבעת' של צדאם חוסיין, ובמקום זה התעצמו מאוד מקורות הזיהוי הדתיים והעדתיים. ארגוני ההתנגדות מוצאים בחברות האלה מצע נוח להתפתחות, ובתהליך הדרגתי של "היזון חוזר" מחזקים את מאפייניהן הדתיים. נעים קאסם, סגן המזכיר הכללי של ארגון חזבאללה, הבהיר בהקשר הזה, שאפשר להבין את המשמעות המלאה של רעיון ההתנגדות רק בהקשר האסלאמי שלו. לטענתו, כלל הביטויים הממחישים את השחרור

ואת ההתנגדות הם ביסודם ביטוי למצוות האל, ובכל זה האסתשהאד (הקרבה עצמית באמצעות פיגועים), הפצת האמונה והדבקות במאבק ארוך טווח בלא כמיהה לניצחון מידי.¹⁰ המזכיר הכללי של חזבאללה, חסן נצראללה טען באותו ההקשר, שהשתלבות יסוד האמונה הדתית האסלאמית ב"משוואת ההתנגדות" הזריקה עוצמות אדירות לתפיסה הזאת, והפכה אותה מעיקרון המקדש הגנה על קרקע ועל ריבונות מדינית, לרעיון שבו מחויב האדם ראשית לכול למצוות האל והדת.¹¹

2. אסטרטגיה של אורך רוח: לפי משנתם של גורמי ההתנגדות, במציאות הקיימת יש לאויבי האסלאם, ובעיקר לישראל, יתרון צבאי-טכנולוגי מובהק, שאינו מאפשר הכנעה מהירה שלהם. לפיכך, גורמי ההתנגדות דבקים בתפיסת המערכה כמופע רב ימים ורב דמים. ניצחונו של רעיון ההתנגדות בה אמנם מובטח, אולם לוחם ההתנגדות לא יזכה כנראה לחזות בו בימי חייו, אלא צאצאיו בדורות הבאים. עד אז ממוקד מאבק ההתנגדות בהתשת רוחו של היריב. דבר זה נעשה, בין היתר, באמצעות נטיעת ההבנה בתודעת האויב, כלומר ישראל, שקיומו לאורך זמן אינו מובטח, וכי לא יזכה לממש את מאווייו לכינון ביטחון והסדר ארוכי טווח. יתרה מזאת, הוגי ההתנגדות מתריסים, שהיריב גם לא יצליח בחתירתו לשינוי התודעה של בני המרחב האסלאמי, חתירה שבמוקדה הניסיון לטעת בקרבם את התפיסה המקנה עדיפות לחיי נועם ולנכונות לכוון פשרה, בתמורה לוותרים על העקרונות ועל היעדים הבסיסיים שלהם. לפיכך, מחויב לוחם ההתנגדות להצטייד בצבר, סבלנות בלתי מוגבלת, בצומוד, עמידה איתנה, וכן בנכונות להקרבה רבה. בכך, מקבל רעיון ההתנגדות מעין ממד מיתי-אידיאולוגי. לתפיסתם של גורמי ההתנגדות המאבק הוא היסטורי, נצחי כמעט, וחייב להסתיים בהכחדת היריב, ולא רק בהשגת ניצחון צבאי או בהפגנת עליונות עליו.

3. התנגדות מוחלטת לרעיון ההסדרים: ארגוני ההתנגדות דוחים לחלוטין את רעיונות השלום והנורמליזציה עם ישראל. הם רואים בהם מהלך הסותר את עקרונות האסלאם ותוצר של חולשה עמוקה ושל ניוון רוחני שפושם בעולם הערבי, בעיקר בקרב הממשלים שבו. ארגוני ההתנגדות אינם מקבלים את ההסדר המדיני כפתרון לסכסוך, ולמעשה אינם חותרים לפתרון לטווח הארוך שאינו מלווה בהיעלמות היריב. עם זאת, בעיקר בעתות של חולשה ולאחר שספגו פגיעות קשות, הם מביעים נכונות לאמץ סוגי הסדרים השאובים מההלכה האסלאמית ומדרכו של הנביא מוחמד, שמשמעותם היא הפוגה זמנית לצורך צבירת כוח לקראת התמודדות מחודשת נגד היריב. לשיטתם של ראשי מחנה ההתנגדות, אין ברעיונות האלה משום הכרה בזכות קיומו של היריב (ישראל), והם מוצדקים כאמצעי להעניק מנוחה ללוחמים או לציבור שלם המעורב בעימות. בהקשר הזה

יצוינו שני רעיונות מרכזיים שהעלתה החמאס במהלך השנים: הודנה (הפוגה ארוכת טווח) עם ישראל, שביסודה כינון של שתי מדינות על בסיס גבולות 1967 (לשיטת החמאס, המדינה הפלסטינית צריכה לכלול את כל מזרח ירושלים ולהתבסס על פתרון כולל לבעיית הפליטים); ותהדא'ה, הרגעה עצמית, שנקטה כבר מספר פעמים בשנים האחרונות (למשל בראשית 2005, לאחר הריגת מנהיגים בכירים של החמאס ברצועת עזה בידי ישראל,¹² וכן במחצית השנייה של שנת 2008, כחלק מניסיון התנועה להסיר את הסגר הכלכלי שהטילה ישראל על רצועת עזה בעקבות השתלטותה המלאה של החמאס על האזור ביוני 2007).

4. **היחס המורכב כלפי שיקולים של מדיניות וריבונות:** לאורך כל השנים הרבו ארגוני ההתנגדות לתאר את עצמם כחלופה לממשלים הערביים. לשיטתם, הממשלים הללו מציבים במוקד פעילותם שיקולים מדינתיים, המונעים מבעדם לקדם מאבק נחוש עם ישראל, וחמור מכך – יש בהם הפועלים לכינון הסדרים מדיניים עמה. הטיעון הזה הועלה על-ידי מנהיגי הארגונים הפלסטיניים בשנות השישים, והוא שזור באופן בולט גם כיום בנאומיהם של ח'אלד משעל ושל חסן נצראללה. יצוין בהקשר הזה שמחנה ההתנגדות מבוסס בחלקו הגדול על ארגונים שצמחו מחוץ לממסד השלטוני, התנגדו לו בדרך-כלל, ועד השנים האחרונות לא חלשו על מערך מדינת-יבנוי. בעקבות כך, הציגו גורמי ההתנגדות את עצמם משך שנים רבות כמי שבזים לצורך לשמור על ריסון (ולו זמני), או להמתין עד השגת איזון אסטרטגי עם ישראל (עקרון יסוד בתפיסותיהם המדיניות של ג'מאל עבד אל-נאצר או חאפז אל-אסד). לשיטתם של גורמי ההתנגדות, גם בשעה שמאזן הכוח נטה בבירור לטובת היריב, יש להיאבק בו, שכן עצם ניהול המאבק אמור לבסוף לשנות את המאזן. בנושא הזה גם מבהירים גורמי ההתנגדות, ובייחוד חזבאללה, את הצורך להימנע ממאבק נחוש לשליטה בטריטוריה. לפי תפיסתם, יעד המאבק הוא התשת רוחו והקזת דמו של האויב, ולכן אין כל טעם להיאבק עמו על יכולת השליטה בקרקע, שבה הוא צפוי להפגין עליונות נוכח יתרונו הצבאי. על הרקע הזה, אין זה מפליא שארגוני ההתנגדות צומחים ביתר קלות במדינות שבהן קיים ממשל מרכזי חלש, או כאלה שמוסדות השלטון בהן אף קרסו לחלוטין. בשלב הראשון ארגוני ההתנגדות מתגבשים מתוך המאבק בגורם הכוח החיצוני השווה במדינות השונות. המהלך הזה נתפס בעיניהם כעימות דתי מובהק עם גורם כופר, אך מוצג – באופן המכוון במיוחד לעבר הזירה הבינלאומית – כמאבק למען שחרור לאומי. בשלב הזה הגורמים השונים אינם מייחסים חשיבות לריבונות המדינה שבה הם פועלים, ואינם מציגים את עצמם כמי שפועלים בשמה. יתרה מזאת, במרבית המקרים הם מערערים את יסודות הממשל הקיים, ובסופו של דבר אף משתלטים עליו. ואולם, בעקבות מפגני העוצמה האלה

גם משתנה מעמדם של חלק מגורמי ההתנגדות, והם נעשים ריבוניים (החמאס ברצועת עזה), או ריבוניים למחצה (חזבאללה בלבנון). המעמד החדש מבטא שיא בעוצמתם, אולם בה בעת גם מציב בפניהם אילוצים חסרי תקדים, הנובעים מהצורך לקבל לגיטימציה מהזירות הפנימית והבינלאומית, ולעמוד באחריות הנתבעת מגורם ממלכתי, ובמוקדה אספקת צורכי הציבור. החוויה השלטונית מחייבת אפוא את גורמי ההתנגדות להפגין זהירות יחסית בקידום המאבק המזוין ונכונות רבה מבעבר לכונן הפוגות, אולם היא לא מצליחה, לפי שעה, לערער את דבקותם באידיאולוגיה קיצונית. יתרה מזאת, הגורמים האלה ממשיכים להיערך לחידוש העימות הצבאי בעיתוי נוח יותר, ומצטיידים באמצעי לחימה שיאפשרו להם להגביר את היקף הפגיעה בישראל. המגמות האלה מתחדדות בקרב גורמי ההתנגדות החווים התמסדות שלטונית לאחר עימותים קשים שניהלו עם ישראל, ואשר המחישו להם את הסיכון הצפוי לנכס הממשלי. בהקשר הזה יצינו חזבאללה בעקבות מלחמת לבנון השנייה והחמאס בעקבות מבצע "עופרת יצוקה". לפי תפיסתם, הם מצויים כיום בשלב של חולשה זמנית המחייב אמנם ריסון, אולם אינו אלא פרק אחד במערכה היסטורית רחבה המועידה להם ניצחון. כדי להוכיח, ולו באופן מאולץ ואף מלאכותי, שמעמדם החדש כריבון לא קעקע את אושיות היסוד שלהם, וכי הם ממשיכים לדבוק בעקרון הג'האד גם בהיותם בשלטון, גורמי ההתנגדות מוסיפים מצד אחד לבצע מדי פעם בפעם מהלכים צבאיים (גם אם מוגבלים מאוד לעומת העבר, או ב"חתימה נמוכה", קרי ללא נטילות אחריות רשמית או באמצעות היתר פעילות לארגונים אחרים), ומהצד האחר מעגנים את רעיון ההתנגדות בחוקי הממשל שעליו הם חולשים (מהלך המגלם במידה מסוימת פרדוקס, היות שזהו ניסיון למסד עיקרון שהוא א-ממסדי ביסודו).¹³

5. הציבור ככוח: רעיון ההתנגדות משקף העדפה מובהקת של ההמון על פני הממשלים. ארגוני ההתנגדות מוצאים יתרונות בניהול השיח הישיר עם הציבור, לפרקים מעל ראשי הממשלים. בראש ובראשונה המדובר בכוח עממי המפעיל לחץ על הממשלים, שרובם נחשבים חלשים, לפעול ברוח ההתנגדות. הדבר בא לידי ביטוי בולט בהפגנות המוניות הנערכות בעקבות מערכות צבאיות הניטשות בלבנון, בעיראק או בזירה הפלסטינית – מהלכים שעד היום לא גרמו שינוי מהותי במדיניותם של הממשלים הערביים. באותו ההקשר, למשל, קרא נצראללה במהלך מבצע "עופרת יצוקה" להמונים בעולם הערבי והמוסלמי ללחוץ על הממשלים לפעול לטובת הפלסטינים. הוא אף טען שאסור להמונים להתחמק מאחריות בטענה שהדיכוי שנוקטים השליטים הערביים מגביל את יכולת הפעולה שלהם (הוא עצמו, אגב, לא עשה מאומה למען המאבק הפלסטיני, מלבד הנאומים והמתנצחים שנשא).¹⁴ במישור הפנימי נתפס הציבור בעיני גורמי ההתנגדות כלב לבה של

המהפכה שהם מנסים להנהיג, שמטרתה שינוי פניה של החברה והקמת "חברה מנגד", כלומר כזאת המפנה עורף לממשל וליסודות החברתיים שאינם מזוהים עם הערכים התרבותיים של גורמי ההתנגדות. לשם כך הארגונים האסלאמיים מנהלים פעילות חברתית ענפה, הנשענת על רשתות עצמאיות, המקבילות לאלה של הממשל. במישור הצבאי מייעדים גורמי ההתנגדות לציבור תפקיד מרכזי בעימות עם האויב. במסגרת הזאת הם חותרים למזג בין המרחב הציבורי לבין הכוח הלוחם, מהלך הנחשב בעיניהם חיוני להצגת פעילותם כמהלכים עממיים ולגיטימיים, המלווים בפגיעה קשה באוכלוסיה האזרחית. בראייתם של גורמי ההתנגדות, בדרך הזאת גם נוצרות דילמות מוסריות חריפות בקרב הצד היריב, הן בדרג הלוחמים והן בציבור הרחב.

6. **השימוש בשיטות ובאמצעי פעולה פשוטים אך רבי עוצמה:** ארגוני ההתנגדות מניחים כאמור, שליריבים המערבי (ובייחוד לישראל) יש יתרון צבאי מובהק, ולפיכך אין בכוונתם להגיע עמו לאיזון במישור הזה, כפי ששואפות מדינות אחדות באזור. במקום זה הם משתמשים באמצעים זמינים ופשוטים למדי מבחינה טכנולוגית, שלשיטתם מנטרלים את יתרונו הצבאי של היריב. בבסיס השיטה הזאת גם מונחת ההבנה בדבר הרגישות הרבה של החברות במערב, ובכלל זה בישראל, לאבדות בנפש ולפגיעה בעורף האזרחי. על הרקע הזה התרחב מאוד בעשורים האחרונים השימוש במגוון אמצעים ובהם: מטעני חבלה מתוחכמים ורבי עוצמה וטילים נגד טנקים, שהפעלתם אמורה לגרום לנפגעים רבים; חטיפות של חיילים ושל אזרחים; שיגור רקטות לעבר ריכוזי אוכלוסייה; וביצוע פיגועי התאבדות, בייחוד נגד יעדים אזרחיים. נעים קאסם המחיש את התפיסה הזאת בטענו שנוכח דלות האמצעים העומדים לרשות גורמי ההתנגדות, יש צורך לבחור בשיטות לחימה יעילות, ובפרט כאלה שיגרמו למספר נפגעים גדול ביותר בשורות היריב.¹⁵ מוחמד חג'אזי, ממלא מקום מפקד משמרות המהפכה של איראן, טען באותו הנושא, שאפשר לקזז את היתרון הטכנולוגי של היריב [כלומר ארצות-הברית וישראל], באמצעות שיטות לחימה א-סימטריות, הממוקדות בנקודות התורפה שלו. לדבריו, היריב אינו מסוגל לספוג אבדות כבדות, ולכן פיתחו האיראנים שיטות לחימה שנועדו להגדיל את כמות הנפגעים בקרב.¹⁶

לפי תפיסתם של גורמי ההתנגדות, מימוש כלל היסודות הרעיוניים שפורטו צפוי לחשוף נוסחה חדשה ורבת עוצמה בהתמודדותו של המרחב הערבי והמוסלמי עם אויביו, ובראשם ישראל. זאת, לאחר שבני המרחב לא הצליחו לקצור הישגים משמעותיים הן בדרך הצבאית הקלאסית והן בדרך המדינית. גורמי ההתנגדות מתהדרים בכך שסוד העוצמה וההצלחה של הנוסחה החדשה אינו טמון בהכרח בשיפור שחל במישור החומרי

— הצבאי או הטכנולוגי — אלא דווקא בשינוי המתחולל בהיבט התרבותי והתודעתי באזור, והם אשר משמשים מבשריו. רעיון ההתנגדות אינו משקף אפוא רק התנגשות בין שיטות לחימה שונות, אלא גם בין תפיסות תרבותיות קוטביות, המגדירות באופן שונה את מהות הקיום האנושי, את תפיסת האחר, את אופי הסכסוך, את משכה של המערכה ומקום התנהלותה, וכן את דרך סיומה.

המשכיות וחדשנות ברעיון ההתנגדות

תפיסת ההתנגדות הרווחת במזרח-התיכון כיום מגלמת חדשנות והמשכיות בעת ובעונה אחת. מאחורי החזות של "ההתנגדות החדשה" כתפיסה המשקפת מהפכנות ומקוריות, ניצבים כמה רעיונות בסיסיים ששורשיהם נטועים בעבר, ואשר זכו לגילום צורני ותוכני מחודש. בחינת הרעיונות שליוו את צמיחתה של התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית מסוף שנות החמישים עשויה להצביע על המקורות שמהם שאבו מעצביה של תפיסת "ההתנגדות החדשה" את השראתם. במסגרת הזאת, יצינו כמה עקרונות מרכזיים:

1. הגדרת המאבק המזוין כאסטרטגיה ולא כטקטיקה: גישה זאת מקבילה במידה

רבה להגדרה של ארגוני "ההתנגדות החדשה" את המונח מוקאוומה כתפיסת עולם ולא כשיטת מאבק. הגורמים הפלסטיניים, ובייחוד הפתח, הדגישו בהקשר הזה את מעמדו של המאבק המזוין כייעוד, ותיארו אותו כמחויבות לעימות חסר פשרות שאינו מוגבל בזמן עד שיושג היעד האסטרטגי — הכחדת ישראל. יזיד צאיע', ההיסטוריון הפלסטיני הבולט, תיאר ברבים ממחקריו את המאבק המזוין כעיקרון מרכזי בתהליך עיצוב התודעה הלאומית הפלסטינית המודרנית, וכציר חשוב בבניין המוסדות הלאומיים ובגיבוש התפיסה המדינית של אש"ף. זאת, היות שהמונח הכיל, לשיטתו, שאיפה להסתמכות עצמית ולבלעדיות על ההכרעות הלאומית, יחד עם נקיטת יוזמה מתמדת ואקטיביזם.¹⁷ מנהיגי "ההתנגדות החדשה" מרחיקים לכת בתיאורם את הרעיון. בניתוחים של נצראללה, משעל או רמדאן שלח (המזכיר הכללי של ארגון הג'האד האסלאמי הפלסטיני), תפיסת ההתנגדות פורצת את גבולות ההגדרה של "אסטרטגיית הפעולה המרכזית", וזוכה למעמד של יסוד תרבותי או אף ציר מרכזי בגיבוש הזהות וההגדרה העצמית.

2. נצחיות העימות: מוחמד חסנין היכל, מהאידיאולוגים המרכזיים של המשטר

המצרי בתקופת עבד אל-נאצר ניסח בעקבות תבוסת צבאות ערב במלחמת 1967 את ייעודה של תפיסת ההתנגדות באופן הבא: אמנם אין בכוחה להנחיל ניצחון מוחלט ומהיר על ישראל ולהביא עליה את הקץ, אולם יש לה תפקיד עד הסיבוב הבא בעימות; עליה להתיש את ישראל במישור הצבאי ובמישור המוראלי, ללבות בהתמדה את "אש העימות", לפגוע בחוסנה הפסיכולוגי ולעמת אותה עם אתגר

מתמשך של חוסר ודאות לגבי המשך קיומה.¹⁸ באותו ההקשר גם הודגש בכתבים המוקדמים שפרסמו הפתח וארגוני השמאל הפלסטיניים בשנות השישים, שכל מהפכה חייבת להישען על אמונה בניצחון, שהוא כורח דטרמיניסטי לשיטתם, ועל נכונות להקרבה בלתי מוגבלת (עקרונות ששאבו השראה רבה מההגות המרקסיסטית). כל זאת, תוך הפגנת אורך רוח ונכונות לסבל ממושך, הממחישים לטענתם את השוני בין דרכו של המהפכן הלוחם לבין המאבקים הצבאיים הסדירים.¹⁹ מצרים כרתה בסופו של דבר הסכם שלום עם ישראל והפתח פנה לנתיב של הסדרים עמה, אבל העקרונות הבסיסיים כלפי ישראל, שהותוו על-ידי אותם הגורמים לפני עשרות שנים, אומצו ושומרו בידי ארגוני "ההתנגדות החדשה". וכך, התפיסה הוותיקה של נצחיות העימות מעוגנת כנדבך יסוד במשנתם של ארגוני "ההתנגדות החדשה", ואף זוכה לחיזוק ניכר הנובע מהמעטפת הרעיונית-הדתית שהם מעניקים לה.

3. **ההתרסה כלפי השיקולים המדינתיים:** המאבק המזוין של הפלסטינים התפתח

כהתרסה נגד האסטרטגיה שקבע עבד אל-נאצר מאמצע שנות החמישים ועד 1967, ולפיה עימות צבאי נרחב עם ישראל יתרחש רק לאחר שיושג איזון אסטרטגי עמה, ולאחר שתושלמנה כלל ההכנות הצבאיות והמדיניות למהלך כזה (שלשיטתו היה אמור להיות צעד מהיר ורב עוצמה). עד אז צוו הערבים, לפי "דוקטרינת ההמתנה", להימנע מהתגרויות שהיו עלולות להקדים את המלחמה עם ישראל בלי שהצד הערבי מוכן לקראתה. הפתח והארגונים הפלסטיניים המזוינים האחרים (במיוחד החזית העממית לשחרור פלסטין והחזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין) ראו באסטרטגיה הזאת תירוץ לדחייה בלי קץ של המאבק בישראל וכסות לרצון של מדינות ערב לא לסכן את האינטרסים המדינתיים שלהן למען העניין הפלסטיני. לפיכך, הפלסטינים פעלו לקדם עימותים צבאיים, בעיקר באמצעות לוחמת גרילה, כדי להתיש את ישראל ולקדם עימות נרחב בינה לבין צבאות ערב (תפיסה שכונתה "תיאוריית הסיבוך המודע"). לאחר מלחמת 1967 ולאחר שנחשף שאין ביכולתן של מדינות ערב לפתור את הבעיה הפלסטינית באמצעות כוח הצבאי, התחזק תוקף טיעוניהם של גורמי ההתנגדות הפלסטיניים. גם גורמי "ההתנגדות החדשה" דבקים בטיעון שמרבית המשטרים הערביים אינם רלוונטיים בעימות עם ישראל היות שהם קנאים לנכסיהם המדינתיים, מוגבלים בידי גורמי המערב (בעיקר ארצות-הברית) וחרדים מפני מחירה של מערכה צבאית נרחבת והשלכותיה על יציבותם הפנימית. מאבקי ההתנגדות באזור, ובייחוד בזירות הפלסטינית והלבנונית, נוהלו שנים רבות תוך התחשבות מוגבלת בריבונות הממשלים המקומיים (שמלכתחילה התאפיינו ועדיין מתאפיינים בחולשה בסיסית). בגישה הזאת חל שינוי מסוים בעקבות הפיכתם של חלק מגורמי ההתנגדות לריבון בפועל

(בעיקר החמאס ברצועת עזה). בעקבות כך, הם חשו – לראשונה בתולדותיהם – את המשמעות של נטל האחריות השלטונית. ואולם, לשיטת גורמי ההתנגדות אין המדובר בתהליך אבולוציוני, המביא בהדרגה לידי ריכוך אידיאולוגי, אלא בשלב זמני של הבלגה (שעשוי לארוך בין מספר חודשים לשנים רבות) במערכה ממושכת, שעליהם להיערך לסיומו כל העת.

4. **תפקידו המרכזי של ההמון:** בראשית דרכו ניסה ארגון הפתח לנהל מעין שיח

ישיר עם הקהלים הערביים, לרוב מעל ראשיהם של הממשלים, בהנחה שלחץ הרחוב יאלץ את השלטון לזנוח את הריסון שכפה על עצמו במסגרת המאבק בישראל, ויחייב אותו לפעול ברוח ההתנגדות (בכתבי הפתח כונתה התפיסה הזאת "סיבוך ההמונים"). השיטה הזאת נכשלה הן בשנות השישים והן בעשור האחרון, כפי שנחשף במהלך אנתפאדת אל-אקצא או במבצע "עופרת יצוקה". הפגנות ההמונים בקהיר, בעמאן וברבאט היו אמנם סוערות, אולם לא הצליחו לאלץ את השלטון לנקוט מהלכים חריפים נגד ישראל, עד כדי הסתכנות בעימות ישיר עמה.²⁰ תפיסת "ההתנגדות החדשה" מסתמנת לכאורה כמפוכחת יותר. המייצגים שלה אמנם נהנים מאהדה אדירה בקרב הקהלים בעולם הערבי, בייחוד בעתות של מאבק בישראל, אולם נרתעים לרוב מלחתור תחת הממשלים או מניסיון לסבכם בעימותים ישירים עם ישראל. במקום זה, "ההתנגדות החדשה" ממוקדת במאבק עצמאי עם ישראל ומדגישה כי דרישתה היחידה מהממשלים שבקרבם היא פועלת וכן משאר מדינות ערב, היא שלא יגבילו את מהלכיה הצבאיים. כצפוי, הדרישה מהממשלים המקומיים החלשים במדינות שבהן פועלים ארגוני ההתנגדות מתממשת, אבל הבקשה משאר מדינות ערב נתקלת לרוב בעמדות נוקשות ואף בגילויי עוינות כלפי מהלכים הפוגעים בריבונותן. בהקשר הזה בלטה במיוחד פרשת החוליות המבצעיות שהפעיל חזבאללה במצרים בשנת 2008, שיועדו לערער את יציבות השלטון במצרים ולפגע במוקדי תיירות במדינה (בעיקר בחצי האי סיני, שבו קיימת נוכחות רבה של תיירים ישראלים). חשיפת הפרשה בראשית שנת 2009 עוררה גל של ביקורת קשה כלפי חזבאללה בעולם הערבי כולו.

5. **קידוש האלימות:** ההוגים הראשונים שגיבשו את משנת הפתח שאבו השראה

מכתביו של פרנץ פאנון (1925-1961), פסיכיאטר שמוצאו מהאי מרטיניק שבים הקריבי, שהיה לאחד האידיאולוגים המרכזיים של חזית השחרור הלאומית באלג'יריה. פאנון הטיף לעמי העולם השלישי לנקוט אלימות בלתי מרוסנת נגד הכוח הקולוניאלי, וטען שזהו מהלך "מטהר" שיסייע לעמים הללו להשתחרר משעבוד מנטלי ומדיכוי פיזי. לטענתו, לעמי העולם השלישי, משום היותם "מדוכאים עלי אדמות" (מונח שגם שימש שם ספרו החשוב ביותר של פאנון), יש תוקף מוסרי להשתמש באלימות ללא מגבלות נגד מטרות צבאיות ואזרחיות

כאחד. בפעילותם של גורמי ההתנגדות האסלאמיים כיום אפשר לאתר יסודות מטיעונו של פאנון החילוני, שהוקצנו במידה רבה – הן בהיבט הרעיוני והן בהיבט המעשי. בחסות הטענות של "אזרחיות הכיבוש ופשעי האויב" ניתנת לגיטימציה להפעלת אלימות נטולת מעצורים מוסריים, בייחוד נגד אזרחים. ההצדקה היא בטענה שלציבור המוסלמי, בעיקר בזירות הפלסטינית והלבנונית, אין יכולת להגיב באמצעים צבאיים הולמים, ובשל הפגיעות שמסבה ישראל לציבור הזה, יש הצדקה מוסרית לפגוע בלא הבחנה גם בציבור הישראלי. לחיזוק הטעון הזה מודגש שישראל היא חברה צבאית, מגויסת מיסודה, שבה האזרחים הם חלק מהמאבק הכולל, ולפיכך משמשים מטרות לגיטימיות.²¹

6. **שלבי התפתחות זהים:** קיימות כמה נקודות דמיון בתהליך ההתפתחות של

חלק ניכר מגורמי ההתנגדות הוותיקים והחדשים. שלב הפעילות הראשון שלהם ממוקד בדרך-כלל בטרור, לרוב בתנאים מחתרתיים ותוך הפעלת מספר מוגבל למדי של פעילים. בשלב השני פונה ארגון ההתנגדות לקידום מאבק גרילה, במיוחד כאשר הוא מזהה ממשל ריבוני חלש יחסית, שבשטחו אפשר לבסס מאחזים טריטוריאליים, ומהם לנהל את המערכה הצבאית. השלב הזה גם מלווה בהפיכתו של ארגון ההתנגדות לתנועת המונים עממית בעלת תשתית אזרחית נרחבת ואחיזה איתנה בקרב הציבור, וכן בהתרחבות של העשייה במישור הפוליטי. בשלבים מתקדמים יותר, ארגון ההתנגדות מנטרל לחלוטין את הממשל שבקרבו הוא פועל או אף משתלט עליו. כך היה למשל במקרה של הנוכחות הפלסטינית בלבנון בשנות השבעים (שכלל השתלטות על חלקים מהמדינה), בניסיונו של חזבאללה בלבנון בעשרים וחמש השנים האחרונות, וכן במקרה העכשווי של החמאס ברצועת עזה. מנגד יצוין המקרה הייחודי של ירדן, שבו סיכל המלך חוסיין השתלטות שכזאת באמצעות מיגור צבאי של הארגונים הפלסטיניים שפעלו בממלכה במהלך משבר "ספטמבר השחור" (1970-1971). בשלב מתקדם יותר, גורמי ההתנגדות נעשים ריבוניים או ריבוניים למחצה; אז ניכרים בקרבם בדרך-כלל סימני התמסדות, הבאים לידי ביטוי במישורים הפוליטי והצבאי. מנגד, מתעורר בקרב אותם הגורמים חשש, שהמצב החדש עלול לערער את הרוח המהפכנית הטבועה בהם ולגרום ניוון הדרגתי בשורותיהם. לפיכך, ארגוני ההתנגדות מנסים לאחוז את החבל בשני קצותיו: מצד אחד הם מכוננים גופים חדשים המייצגים מיסוד, ולפרקים אף ממלכתיות, ומהצד האחר הם משמרים גופים הממשיכים לגלם הוויה מחתרתית. הדבר בולט במיוחד במישור הצבאי. גורמי ההתנגדות מגבשים בשלב הזה מערך צבאי למחצה, המתאפיין בפעילות גלויה ובהתמסדות ארגונית (כפי שבא לידי ביטוי בשנים האחרונות בחזבאללה ובחמאס). ואולם גם לאחר המהלך הזה, הארגונים מקפידים שלא לקדם מיסוד נרחב מדי של המערך הלוחם

שלהם, מהלך שלשיטתם עלול לגרום לאיבוד היתרונות הטמונים בדפוסי הפעולה הא־סימטרית. כך, הם ממשיכים להפעיל בצד הגופים הצבאיים החדשים גם גופים השומרים על צביון א־ממסדי ועל ריחוק מסוים מהשלטון.²² הדבר מותיר ישויות מדינתיות, ארגונים וקהלים שלמים במעין מצב ביניים מתמשך ונטול הכרעה בין התמסדות מדינתית לבין שימור אווירה של מאבק.

נראה אפוא שהתנועה הלאומית הפלסטינית, ובייחוד ההוגים המרכזיים של הפתח, יצרו המשגה רעיונית ומסגרת תיאורטית המשמשות גם כיום את גורמי ההתנגדות. אלה יוצקים לתוך מונח ההתנגדות הוותיק תכנים חדשים, בהתאם לשינוי המתחולל במציאות הגיאוגרפית ובמישור התרבותי והאינטלקטואלי באזור. עם חלוף הזמן, ניכר שהפער בין התכנים הראשוניים של מונח ההתנגדות לאלה השלובים בו כיום הולך ומתרחב, דבר המשתקף באופן מוחשי בדרכים המדיניות שבחרו גורמי ההתנגדות השונים. כך, נוכח חוסר יכולתם לקדם את פתרון העניין הפלסטיני באמצעות המאבק המזוין, אש"ף והפתח ריככו במידה מסוימת את עקרונותיהם במשך השנים. בעקבות זאת, הם החלו באמצע שנות השבעים לשלב עשייה מדינית במהלכים הצבאיים, תוך הפגנת נכונות גוברת לריכוך עמדותיהם כלפי ישראל. על רקע התחזקות ההדרגתית של התפיסה המדינתית בהנהגת אש"ף, נהפכה העשייה המדינית בסופו של דבר לאמצעי המרכזי של הנהגת הארגון, מגמה שהגיעה לשיאה בחתימה על הסכם אוסלו. גם לאחר חזרת הפתח למאבק המזוין עם פרוץ אנתפאדת אל־אקצא, לא נטשו בכירים מרכזיים בתנועה (בעיקר אלה המזוהים עם התהליך המדיני, ובראשם מחמוד עבאס [אבו מאזן], יושב־ראש הרשות הפלסטינית כיום) את העשייה המדינית כאמצעי מרכזי למימוש היעדים הלאומיים הפלסטיניים (הגם שכוחם שלהם בפרט, והשפעתו של רעיון ההסדר המדיני במערכת הפלסטינית בכלל, נחלשו בעשור האחרון).

גורמי "ההתנגדות החדשה" מצויים, לפי שעה, במרחק רב מהנקודה שאליה הגיעו הארגונים הוותיקים בזירה הפלסטינית. משנתם הרעיונית הדתית נוקשה בהרבה מהיסודות הרעיוניים של אש"ף ושל הפתח. הדבר מוצא ביטוי בכמה היבטים: בחזון הקיצוני שלהם לשינוי פני החברה ברוח האסלאם, בשלילתם העמוקה את המערב, ובמיוחד בחוסר נכונותם המוחלטת להכיר בישראל. מוניר שפיק, אחד התיאורטיקנים הפוליטיים הפלסטיניים הבולטים בעשורים האחרונים, הסביר בהקשר הזה, כי הגורמים בעולם הערבי, ובייחוד הפתח, שהגו את מונח ההתנגדות והניעו את העשייה הצבאית הכרוכה בו, העבירו בהדרגה את לפיד הנהגת המאבק הצבאי בישראל לידי הגורמים האסלאמיים. לדבריו, אש"ף, הפתח וכלל הגורמים הרדיקליים בעולם הערבי (הן מהזרם הלאומי והן מהזרם השמאל), נחלשו בהדרגה והחלו למקד את עשייתם במישור המדיני, תוך שחלקם מנהלים שיח ישיר עם ישראל, ואף מכוננים אתה הסדרים. לטענת

שפיק, החמאס, הג'האד האסלאמי הפלסטיני וחזבאללה הם הממשיכים לשאת את הסיסמאות המקוריות של המאבק המזוין וממלאים אותן בתכנים דתיים. על הרקע הזה, ראשי הזרם האסלאמי הפלסטיני גם קוראים פעמים רבות למנהיגי הפתח לשוב לסיסמאות שהם עצמם טבעו מאז סוף שנות החמישים, כלומר לנטוש את המשא ומתן המדיני ולהתמסר לעשייה הצבאית. לטענת הזרם האסלאמי הפלסטיני, מהלך כזה ישמש בסיס לכינון אחדות לאומית ולחזיק המאמץ הפלסטיני במערכה עם ישראל.²³

השתקפותו של רעיון ההתנגדות בהגות הצבאית המודרנית

ברעיון ההתנגדות ניכרים מאפיינים רבים שמקורם בתפיסות של לוחמה צבאית לא סדירה, במיוחד בדפוסים של גרילה ושל עימות א-סימטרי כפי שהתפתחו במאות השנים האחרונות בכלל, ומאז מלחמת העולם השנייה בפרט. במבט ממוקד יותר, נראה שמרבית מאבקי ההתנגדות מהווים ביטוי נוסף למפגשים אלימים בין כוחות מערביים סדירים (או כאלה הפועלים בחסותם ובהשפעתם) לבין גורמים בעולם השלישי – אירועים המתנהלים ומסתעפים בדרך-כלל לפי דפוסים דומים. כך, במרבית המקרים מתבססת תפיסת ההתנגדות על לחימה של גופים צבאיים לא-סדירים הפועלים בשטח שלהם נגד אויב חיצוני, בהסתמך על נחישות רעיונית, נייזות וגמישות במישור האופרטיבי, יחד עם הסתייעות נרחבת באוכלוסייה המקומית. בבסיסה של שיטת המאבק הזאת ניצבת חתירה להתשת היריב ולהימנעות מעימות חזיתי ונרחב עמו.

אחת התיאוריות המרכזיות המסייעות לניתוח ההתנגדות היא תפיסת העימות המוגבל.²⁴ חוקרים רבים שניתחו את העימות המוגבל מבהירים כי בניגוד לתפיסות שונות שהתגבשו במשך השנים – אין המדובר בתופעה חדשה שהתפתחה ברובה מאז תום מלחמת העולם השנייה, אלא בצורת מלחמה הקיימת מאז ראשיתה של תופעת המלחמה. עם זאת, הניסיון לחקור את צורת הלחימה הזאת לעומק ולפתח בעבורה תיאוריה צבאית כוללת היא תופעה חדשה יחסית, הנובעת, בין היתר, מהתרבות המקרים של העימות המוגבל בעשורים האחרונים.²⁵

העימות המוגבל יכול להתנהל בין ישויות מדינתיות, אולם רווח בעיקר בין גורמים מדינתיים לגופים א-מדינתיים. המאפיין הבולט ביותר של העימות המוגבל, המבדיל אותו במובהק מיתר צורות המלחמה, הוא הקצב האטי יחסית שבו מתנהלים האירועים האלימים. מנגנון ההבסה של העימות המוגבל מבוסס על התשה הדרגתית של רצון הלחימה של היריב. זאת, באמצעות סדרה מתמשכת של פגיעות בהיקף קטן יחסית, המלווה בלוחמה פסיכולוגית, שמכוונת הן כלפי הכוחות הלוחמים של היריב והן כלפי העורף האזרחי שלו. העימות המוגבל מתאפיין גם בהיקף מצומצם יחסית של כוחות המופעלים בכל רגע נתון (הגם שייתכנו פרקי זמן קצרים שבהם צד אחד או

שני הצדדים עשויים ליזום מבצעים רחבי היקף ומרובי כוחות), וכן בשאיפה לפגוע בנכסים צבאיים ואזרחיים של האויב, בלא כיבוש שטח.

העימות המוגבל בין מדינות מנוהל בדרך-כלל ביו שתי מערכות סימטריות, המתנהלות לפי עולם מושגים דומה, ובכלל זה גם כללי המשחק של המערכה האלימה. לשתייהן מבנה ארגוני דומה (אם כי לא זהה) והפעלה של עוצמות צבאיות וטכנולוגיות דומות. העימות המוגבל בין מדינה לבין גוף א-מדינתי שונה בתכלית. הארגון הא-מדינתי סובל אמנם מנחיתות בהיקף ובאיכות המשאבים החומריים העומדים לרשותו לעומת המדינה, אולם החוסן הזה מתאזן נוכח הפגיעות הרבה של המדינה עתירת הנכסים, וכן נוכח הניידות של הארגון הא-מדינתי ויכולת ההיטמעות שלו בקרב האוכלוסייה המקומית. המאפיינים האלה מסייעים לשרידותו של הארגון ולהמשך פעילותו לאורך זמן. במקרים רבים נרקמת ברית בין ארגון א-מדינתי למדינה, וזאת לצורך פגיעה במדינה יריבה משותפת (למשל, הסיוע של ארצות-הברית למורדים שפעלו באפגניסטן נגד הסובייטים, או התמיכה הרחבה של סוריה ואיראן במאבק של חזבאללה בישראל). קשר כזה מעניק לארגון סיוע חומרי נרחב, ומקנה למדינה התומכת יכולת לפגוע ביריבתה בלי להסתבך בעימות ישיר עימה.

בעימותים המוגבלים שהתנהלו במאתיים השנים האחרונות בלטו כמה רכיבים שעיצבו את המערכה בין המדינה לארגון הא-מדינתי. בהקשר הזה בולט במיוחד הפער במידת הנחישות של שני הצדדים, הנובע בדרך-כלל מעוצמת החזון האידיאולוגי ומהצלחתו של אחד הצדדים להנחילו בקרב האוכלוסייה שבקרבה מתנהל העימות. היסוד הזה מאפיין בדרך-כלל את הארגונים הא-מדינתיים הנדרשים להפגין כושר עמידה ארוך טווח. במסגרת הזאת הם נתבעים לחזק את רוחם של הפעילים בארגון ואת זאת של ציבור התומכים הרחב שלהם, המצווים לספוג אבדות כבדות ולדבוק בנחישות במאבק שסיומו אינו נראה לעין בדרך-כלל. עוד מאפיין בולט של העימות הזה הוא השימוש בפעילות מדינית והסברתית. הדבר נעשה הן על-ידי המדינה בקרב הציבור שלה ובזירה הבינלאומית (מגמה הבולטת במיוחד במדינות דמוקרטיות, שבהן מתפתח דיון פנימי נוקב בנושא העימות, ובולט הרצון להצטייר באופן חיובי בעיני דעת הקהל הבינלאומית ולקבל לגיטימציה לפעולות השונות שנקטות); והן על-ידי הארגון הא-מדינתי – בקרב הציבור שלו ובזירה החיצונית. למדינה יש עליונות צבאית-טכנולוגית מוחלטת בהתמודדות עם הארגון. ואולם, היתרון הזה מתאזן נוכח הרגישות הגוברת של החברות בעולם המערבי לאבדות בנפש, ונוכח השימוש הנרחב שעושים הארגונים הא-מדינתיים בטכנולוגיה צבאית ממוזערת (טילים מונחים, רקטות ארוכות טווח ומטעני נפץ מסוגים שונים), המאפשרת להם לגרום אבדות בהיקף נרחב לכוחות הצבאיים הסדירים.

בעימות המוגבל שבין מדינה לארגון א-מדינתי יש לממד הזמן משקל מכריע. בעוד המדינה חותרת לסיים מהר ככל האפשר את המאבק מפאת מחירו ועקב תלותה בדעת הקהל הפנימית והחיצונית, הארגון הא-מדינתי שואף להאריך את משך הלחימה בהבינו שאין ביכולתו להכריע את המערכה במופע יחיד ורב עוצמה. לפיכך, הוא נוקט התשה שנועדה לשבור את רוחו של היריב. בהקשר הזה יש לארגון יתרון, בייחוד כשהוא פועל בקרב חברות שהשיח הציבורי בהן אינו מפותח בדרך-כלל, ולכן הן מציבות ביקורת פנימית מוגבלת בלבד בגין התארכות העימות והמחיר שהוא גובה. לכך תורמת כמובן גם ההזדהות הרעיונית של הציבור עם הארגון, המבוססת על העוינות התהומית המתפתחת בחברה הכבושה כלפי מדינת האויב.

בעימות המוגבל יש לגורם הקרקע משמעות שונה מזו שבמלחמה כוללת, וזאת בעיקר בשל הפער שבתפיסתו בעיני המדינה ובעיני הארגון הא-מדינתי. המדינה רואה בקרקע רכיב יסוד של קיומה ועדות מובהקת למעמדה כישות ריבונית. לפיכך, המאבק על השליטה בקרקע זוכה לחשיבות עליונה, והצבא מופקד על משימות מרכזיות של שמירת גבולותיה ושלמותה הטריטוריאלית. בעיני הארגון הא-מדינתי אין לריבונות על השטח משמעות מיוחדת. מטרתו היא לפגוע בכל יכולתו בנכסי המדינה. להסגת גבולות או לפגיעה בטריטוריה יש בדרך-כלל משקל שולי בעיניו. יתרה מזאת, הארגון אינו מנסה להשתלט על שטח ולהחזיק בו, אלא לפרקי זמן קצרים הדרושים לו כדי לפגוע בנכסי המדינה. כאשר המדינה יוזמת מהלך צבאי התקפי לתוך השטח שבו פועל הארגון, הוא מעדיף פעמים רבות לוותר על האחיזה בו, או לכל היותר לנהל קרבות שהיה.²⁶

הארגון נהנה מיתרון מהותי על המדינה בכל הנוגע להתמחות המקצועית והגזרתית. הארגון נשען לרוב על בסיס של מתנדבים לכל החיים וממוקד באויב אחד באותה הזירה לתקופה ארוכה. הוא מכיר לעומק את שטח הלחימה ואת אוכלוסייתו, צובר ניסיון בזהווי יכולות היריב ונקודות התורפה שלו, ומשכלל את שיטות הפעולה שלו בעקבות תהליך למידה ממושך. לעומת זאת, לצבא יש בדרך-כלל משימות רבות נוספות, ובכלל זה היערכות למלחמות קונבנציונליות נגד צבאות סדירים בחזיתות אחרות. הוא אינו יכול להפקיר זירות לחימה ומשימות אחרות לטובת התמקדות מוחלטת בזירת העימות המוגבל, או להתאים את עצמו אך ורק להתמודדות במערכה הזאת. יתרה מכך, חלק מהמשימות של הצבא גם נשענות על תורת לחימה, הכשרה ואמצעים שונים בתכלית מאלה הנדרשים בעימות המוגבל.

ניתן להסתייע בתיאוריה שגיבש רופרט סמית²⁷ בספרו **התועלת שבעוצמה: אמנות המלחמה בעידן המודרני** (שראה אור בשנת 2005²⁸), על מנת לאפיין באופן חד יותר את האתגר המגולם ברעיון ההתנגדות. הטיעון המרכזי של סמית' הוא כי "המלחמה המתועשת" (Industrial War) שאפיינה את העידן המודרני, אינה קיימת עוד והוחלפה

במה שהוא מכנה "מלחמה בקרב אנשים" (War amongst the People). לשיטתו, "העולם של פעם" התנהל לפי ציר ליניארי של שלום-משבר-מלחמה-פתרון-שלום, בעוד המציאות הנוכחית מזמנת הוויה של מאבקים מתמשכים. לטענת סמית', המלחמות הישנות התאפיינו בשימוש אינטנסיבי בטכנולוגיות ובמסה צבאית, והן באו לקצן עם ראשית העידן הגרעיני, שהמחיש לכל הצדדים היריבים כי מלחמה כוללת תוביל גם להשמדה כוללת. את המאבקים האלה מחליף בהדרגה דגם חדש של מערכה, שאינו ניטש עוד בשדות קרב מתוחמים של עימותים בין צבאות. המציאות החדשה מתנהלת במרחב של בני אדם: ערים, עיירות, כפרים, בתים ושדות. המגע הצבאי מתרחש כמעט בכל מקום, ומתאפיין בנוכחות בסיסית של אזרחים, והוא גם מכוון לפגיעה בהם או להגנה עליהם. לפי תפיסתו של סמית', למלחמה החדשה יש כמה מאפיינים בולטים המבדילים אותה מהמלחמה המתועשת:²⁹

- א. חלק ניכר מהעימותים אינם נערכים בין מדינות, כפי שהיה בעבר, אלא בין מדינות או התאגדויות של מדינות לבין ארגונים א-מדיניים.
- ב. במלחמות המתועשות, הכוח הצבאי נועד לשרת יעדים פוליטיים, ודרך מימושם נאמדה במונחים מוחלטים דוגמת ניצחון, השמדה, כיבוש, השתלטות ועוד. במלחמות החדשות, המהלכים הצבאיים נועדו לשרת יעדים "אסטרטגיים למחצה". היעד המרכזי אינו ההשתלטות על השטח או השגת ניצחון על הכוח הצבאי היריב, אלא יצירת תנאים לשינוי הדרגתי במציאות הקיימת. יעדה האסטרטגי של מלחמת המפרץ השנייה, למשל, לא היה מיגורו של צבא עיראק, או ההשתלטות על המדינה והפלת משטר צדאם חוסיין (משימות פשוטות יחסית בעבור צבא ארצות-הברית), אלא כינון מבנה מדינתי חדש המבוסס על יסודות דמוקרטיים, יעד שלשמו היה צורך בגיוסו של הציבור העיראקי.
- ג. שלא כמו המלחמות המתועשות שהתנהלו בחלקן הגדול בשדות קרב פתוחים, הלחימה העכשווית נעשית בדרך-כלל בקרב ריכוזי אוכלוסיה צפופים. ברבים מהמקרים הארגון הא-מדינתי דוחק במודע את הצבא למלחמה בתוך ריכוזי אוכלוסייה כדי לגרום פגיעות באזרחים, מה שאמור ליצור הד תקשורתי נרחב ולעורר דילמות מוסריות בקרב הציבור של היריב המדינתי. עימות המתנהל בלבו של שטח אזרחי מאוכלס אינו חדש כמובן, וכבר בא לידי ביטוי בולט במלחמות המאה העשרים ועוד לפניהן. החידוש הקיים בכל זאת בתפיסת הלחימה הנוכחית נעוץ בשימוש המכוון באוכלוסייה כ"מגן אנושי", דבר שהיה נדיר יחסית במלחמות העבר.
- ד. בשל המעורבות הנרחבת של האוכלוסייה בשדה המערכה, סמית' רואה חשיבות רבה ביכולת המדינה, או הכוח הצבאי המופעל מטעמה, להפריד בין הציבור לבין

הארגון הא-מדינתי, ומזהיר מפני זיהוי מוחלט של כלל האוכלוסייה עם האויב ומפני הפיכתה למטרות, מהלך שלטענתו משחק לטובת היריב.

ה. סיום הסכסוכים כיום אינו מבוצע בדרך של הכרעה מוחלטת וברורה כבעבר. לשם המחשה אפשר להשוות את הסיום הברור של מלחמת העולם השנייה בכניעה מוחלטת של מעצמות הציר, לסיום של מלחמת לבנון השנייה, או להתמשכות העימותים הנוכחיים בעיראק ובאפגניסטן.

ו. העימותים בקרב אוכלוסייה מתנהלים בממד זמן בלתי מוגבל. במלחמות המתועשות חלקו המדינות בדרך-כלל אינטרס משותף לניהול התמודדות קצרה ככל האפשר, בעיקר כדי לצמצם את המחיר החומרי והאנושי שנגבה בעימות. לעומת זאת, במלחמה בקרב אוכלוסייה יש לארגון הא-מדינתי עניין מובהק להאריך ככל האפשר את הסכסוך משום שהדבר מנטרל את היתרון הצבאי, הכמותי והאיכותי של המדינה.

לדברי סמית', רבים בעולם המערבי טרם הפנימו את השינוי המתחולל באופייה של המלחמה, ומוסיפים לראות בה אירוע בין צבאות המסתיים בהכרעה ברורה. לטענתו, כיום חשובות פחות תוצאות ההתנגשות הצבאית, ויותר עיצוב הדימוי של המלחמה. לצורך ההיערכות לקראת המערכה החדשה ממליץ סמית' לקברניט להגדיר באופן מדויק וברור את היעדים האסטרטגיים שהפעלת הכוח הצבאי אמורה להשיג, ואת ההשלכות הפוליטיות שיהיו למהלכים המתכוננים. הוא גם דוחק בקברניט להבין את המשמעות האדירה שיש לתקשורת, לדימויים ולעיצוב התודעה במלחמה בקרב אוכלוסייה, ולנסות לנצלם לטובתו.

מחקר נוסף המסייע לאפיון אתגר ההתנגדות הוא ספרו של רון טירה, **המאבק על טבע המלחמה**. לדברי טירה הסתיים עידן המלחמה הקלאסית מבית מדרשו של קלאוזוביץ, שבו ניצחון צבאי באמצעות הכרעת היריב, משמעו היה מימוש היעד המדיני של העימות. ההכרעה גולמה בדוקטרינה הקלאסית בפגיעה בכושרו הצבאי של היריב לפעול נגד הצד השני, וזו הושגה בעיקר באמצעות תקיפת מרכזי הכובד האופרטיביים שלו. לטענת טירה, התפיסה הזאת אינה רלוונטית לסוגי המערכות הצבאיות הניטשות כיום, ובייחוד לסדרה של עימותים שהתנהלו בעשורים האחרונים בין צבאות מערביים לבין ארגונים וגופים במדינות לא-מערביות (בעיקר בעולם המוסלמי), שאינם תופסים את העימות בהיבט הצר של התנגשות בין שני מערכים צבאיים ומתוחמת בזמן ובמרחב. לשיטתם, המערכה הצבאית היא חלק מהתנגשות תרבותית כוללת, וכפועל יוצא הם רואים צורך לערב בעימות את המרחבים האזרחיים של שני הצדדים, לטשטש את הגבולות שבין לחימה למאמץ מדיני ודיפלומטי, ולהימנע מתיחום המערכה בזמן ובמרחב.

העליונות הטכנולוגית של המערב מנתבת את היריבים הלא-מערביים לפתח עימותים הנעדרים את מבחן האפקטיביות של מערכי השדה הצבאיים, ובהם נבחן בעיקר אורך הנשימה של העורף האזרחי ושל ההנהגה המדינית במדינות המערב. היריב נמנע ממבחן ההכרעה הצבאית ואינו מאפשר לגורמים המערביים לממש הכרעה, ובכך משבש במידה רבה את התפיסות הצבאיות של האחרונים. כך, למרות נחיתות טכנולוגית וצבאית ועל אף ספיגת פגיעות בהיקף נרחב בהשוואה לגורם המערבי, עשוי הגורם הלא-מערבי לקצור הישגים ניכרים, ולבסוף אף לממש ניצחון באמצעות ביטול תפיסות המלחמה של הגורם המערבי. הגורם הלא-מערבי אינו חותר לניצחון באמצעות הכרעה צבאית, אלא על-ידי שלילת יכולתם של הגורמים המערביים (ובראשם ישראל) לממש הכרעות בזק, ותוך התשה מתמשכת של יכולת העמידה האזרחית והפוליטית שלהם, והפגנת שרידות ויכולת שירית לאורך זמן.³⁰

לפי הניתוח של טירה, מלחמות א-סימטריות מתנהלות לא רק בין כוחות צבאיים סדירים לבין גורמים א-מדינתיים, אלא גם בין ישויות מדינתיות, בעימותים המגלמים שילוב בין מגוון תפיסות לחימה, וכן מדדים חדשים להגדרת ניצחון והכרעה. פעילות הצבא המצרי במלחמת יום הכיפורים הוצגה כדוגמה לגורם מדינתי שקידם שיטת לחימה א-סימטרית, תוך שימוש נרחב בטיילים נגד טנקים ובטיילי קרקע אוויר; בכך קעקעו המצרים את הגיון המערכה הסימטרית שבו דבק צה"ל וקיזזו את יתרונו הצבאי, שנשען על עליונות בכוחות השריון ובחיל-האוויר. יתרה מכך, לטענת טירה, מרבית המלחמות המתנהלות כיום מתאפיינות בא-סימטריה כזאת או אחרת. לשיטתו, האתגר המרכזי העומד בפני ישראל הוא מלחמה בצבאות שישלבו בפעילותם שיטות לחימה א-סימטריות, באופן שיאיים על יכולתו של צה"ל לממש הכרעות בזק כפי שעשה בעבר.³¹

ניתוח רעיון ההתנגדות לאור שיטות לחימה ותפיסות צבאיות דומות שהתפתחו במוקדים אחרים בעולם, מסייע כאמור לאפיין ביתר חדות את האתגר הניצב בפני מדינת ישראל ולזהות יסודות אוניברסליים המגולמים בו, ומעידים במידה רבה על ההשראה שספגו מנהיגיו ממוקדי עימות אחרים בעולם. ואולם, תפיסת ההתנגדות גם משקפת שוני מהותי לעומת כלל התופעות של מלחמות הגרילה והעימותים הא-סימטריים בעידן המודרני. השוני הזה נובע בעיקרו מהרקע התרבותי ומהנסיבות ההיסטוריות והפוליטיות הייחודיות שבהן התגבשה תפיסת ההתנגדות במזרח-התיכון. בהקשר הזה, בולט במיוחד היסוד האידיאולוגי-הדתי המאפיין את רעיון ההתנגדות (בעיקר בעשורים האחרונים), ומשמש מהות קיומו. היסוד הזה מעניק לתפיסת ההתנגדות במזרח-התיכון נופך של עימות נרחב בין תרבויות, החורג בהרבה ממאבק של עמים כבושים בכוח זר. יעדה הסופי של ההתנגדות אינו רק סילוקו של אותו הכוח, אלא השלטת האידיאולוגיה שבשמה היא פועלת, כלומר האסלאם, על העולם כולו.

הביטוי המוחשי ביותר של המאפיין הזה מגולם בתפיסתה של ישראל בעיני גורמי ההתנגדות. שלא כמו נוכחות האמריקנים בווייטנאם או הפורטוגלים באנגולה, גורמי ההתנגדות אינם מסתפקים בסילוקו של האויב מאדמתם, אלא שואפים להכחדתו כישות מדינית עצמאית. אין המדובר במקרה של מעצמה המשגרת כוחות אל מעבר לים ומטילה אותם למאבק הנתפס לפרקים כלא מוצדק בעיני חלק מתושביה, אלא בגורם מדינתי המנהל מאבק קיומי על שטח, שבעיני גורמי ההתנגדות שייך במלואו לקולקטיב האסלאמי. המאבק ניטש בתוך הישות המדינית המנהלת אותו ולאורך גבולותיה בכמה חזיתות נפרדות. יתרה מזאת, משמעותו של הפסד במאבק הזה אינה אובדן של נכסים אסטרטגיים או פגיעה במעמד הבינלאומי, אלא הפסקת הקיום של הישות המדינית. לכאורה, ניתן למצוא קווי דמיון בסיסיים בין מאבקי ההתנגדות במזרח-התיכון למאבקי שחרור לאומיים או למהפכות בעלות רקע פוליטי וחברתי שהתרחשו במוקדים שונים בעולם. כך, ניתן למצוא הקבלות בין דפוסי הפעולה והיעדים של ארגוני ההתנגדות המזרח-תיכוניים למאבקים שהנהיגו מאז צה דונג בסין או פידל קסטרו בקובה. בשני המקרים, המדובר במלחמות גרילה שנוהלו נגד המשטרים במדינות השונות, שסופן בהתמוטטות הסדר הקיים ובכינון ממשל חדש תחתיו, לרוב בעל צביון אידיאולוגי מהפכני. דמיון רב יותר מצוי בהשוואה בין מאבקי ההתנגדות למלחמה לעצמאות אלג'יריה ולמאבק להפלת משטר האפרטהייד בדרום אפריקה, שהסתיימו בהדחת קבוצת המיעוט השלטת. ואולם, בכל התקדימים שתוארו ניכר השוני המהותי בהשוואה למקרה של ישראל: במקרים של סין ושל קובה, גורמי ההתנגדות והממשל היו מאותו הלאום, והתנועות המהפכניות בשתי המדינות התיימרו לייצג את העם שבשטחו התנהל המאבק, ולא שמו למטרה לפגוע בו; ובמקרים של אלג'יריה ושל דרום אפריקה, הקבוצה השלטת הייתה מיעוט, ולא רוב מובהק כמו בישראל. ישראל היא אפוא מקרה חריג וחסר תקדים, שבו גורמי ההתנגדות שואפים לנשל את הקבוצה היריבה המהווה רוב מוחלט בשטח שעליו היא שולטת ממעמדה הריבוני, ובכך להביא קץ על הישות המדינית הקיימת באזור הזה.

יתרה מכך, במרבית הניתוחים התיאורטיים לא צוינה הדומיננטיות של המרחב האסלאמי בעימותים המוגבלים המתנהלים ברחבי העולם בעשורים האחרונים. יש אמנם מאבקים דומים שאינם מתנהלים על הרקע התרבותי הזה (למשל בסרילנקה או בקולומביה), ואולם רוב העימותים המוגבלים הבולטים בעשורים האחרונים אירעו או מתרחשים בעיקר בעולם האסלאם ומתאפיינים בממד דתי מובהק. אפשר אפוא לטעון שמרבית המונחים המבטאים את צורות המאבק הרווחות כיום בזירה הבינלאומית, ובכלל זה העימות המוגבל, הלוחמה הא-סימטרית או המלחמה בקרב אוכלוסייה, משקפים בחלקם הגדול מאבק בין גורמים אסלאמיים לבין כוחות מערביים, ובעצם מתארים את תופעת ההתנגדות המזרח-תיכונית, גם בלי לנקוב בשמה המפורש.

לכאורה, אפשר לטעון שאתגר ההתנגדות לא זו בלבד שאינו בגדר חידוש מבחינת ישראל, שכן הוא כבר בא לידי ביטוי בגלגוליו השונים במהלך שלושים או ארבעים השנים האחרונות, אלא שמאפייני היסוד הרעיוניים שלו אינם בהכרח מקוריים. ההטפה לסבלנות ולהקרבה במערכה הממושכת, ההתכחשות לזכות קיומו של היריב וההימנעות העקרונית מהכרזה על כניעה נחשפו כולם במלחמות שניהלה ישראל מאז הקמתה – הן עם גורמי ההתנגדות "הוותיקים" והן עם גורמים מדינתיים. כך למשל נהגו עבד אל-נאצר בשנת 1956, סאדאת ב-1973, ערפאת ב-1982 וצדאם חוסיין ב-1991. עם זאת, אין משמעות הדבר כי לא חלו שינויים בדמותו של האתגר. נהפוך הוא, דיוקנו השתנה באופן דרמטי, ועוצמתו והיקפו כיום גדולים לאין שיעור מאלה שאפיינו אותו בעבר.

במישור הרעיוני בולט במיוחד ההיבט הדתי המאפיין את "ההתנגדות החדשה" ומבדיל אותו מ"ההתנגדות הוותיקה", קל וחומר מהאיומים המדינתיים-הקונבנציונליים בעבר. היסוד האוטנטי הזה נטוע עמוק בתרבותם של תושבי המרחב, ומעניק לתפיסת ההתנגדות עוצמה רבה מזו שבה זכו האידיאולוגיות שסחפו את המזרח-התיכון בעבר – הן אלה שזוהו עם רעיונות לאומיים והן אלה שנסמכו על משנות שמאל למיניהן. גם בהיבט המעשי, אתגר ההתנגדות בהתגלמותו הנוכחית אינו בגדר חידוש מוחלט מבחינת ישראל. חלק ניכר מהמאפיינים הנוכחיים שלו באו לידי ביטוי בעבר, ובכלל אלה: ההתמודדות עם מאבק גרילה נרחב ועם כוח הפועל במאפיינים צבאיים למחצה סמוך לגבולות (למשל העימות עם הארגונים הפלסטינים שפעלו בירדן ובדרום לבנון מסוף שנות השישים ועד שנות השמונים); ירי רקטות לעבר יישובים ישראלים (בשנות השבעים ובראשית שנות השמונים בגזרת לבנון); וטרור רחב היקף הפוגע בעורף הישראלי (בעבר הוא גם כוון ליעדים ישראלים בחו"ל, אולם ממדיה של התופעה הזאת הצטמצמו למדי בעשורים האחרונים).

ואולם, גם במישור המעשי ניכר ב"ההתנגדות החדשה" שינוי מהותי לעומת הדגם שרווח בעבר בכמה היבטים מרכזיים: הסיוע הנרחב שלו זוכים ארגוני "ההתנגדות החדשה" ממדינות, ובעיקר מאיראן, המשמשת להם עורף אידיאולוגי ולוגיסטי מרכזי (גורמי "ההתנגדות הוותיקה" לא קיימו זיקות חומריות ורעיוניות בעוצמות ובהיקפים דומים עם גורמים מדינתיים כלשהם); דרכי פעולה חדשות בתחום הטרור, שלא היו קיימות בעבר, ובייחוד פיגועי ההתאבדות; וכמובן הצלחתם של חלק מארגוני ההתנגדות לבסס מעמד ריבוני או ריבוני למחצה, מציאות החורגת בהרבה מהשליטה שהייתה בידי הארגונים הפלסטיניים באזורים שונים בלבנון ובירדן.

כל השינויים האלה משקפים במידה רבה את העוצמה שרכש זרם "ההתנגדות החדשה" באזור, עוצמה שנותרת יציבה למרות הקשיים הרבים שבהם הוא נתקל וחרף הנסיגות שהוא נאלץ לנקוט מדי פעם בפעם, נושא שיעמוד במוקד הפרק הבא.

השוואה בין מאפייני "ההתנגדות הוותיקה" ו"ההתנגדות החדשה"³²

המאפיין	"ההתנגדות הוותיקה"	"ההתנגדות החדשה"
תקופת הפעילות העיקרית	מסוף שנות החמישים ועד ראשית שנות התשעים	מאמצע שנות השמונים ואילך
הגורמים הבולטים	בעיקר הארגונים הפלסטיניים החברים באש"ף (בראשם הפתח וארגוני השמאל); מעמדם של יתר גורמי ההתנגדות שאינם פלסטיניים היה שולי יותר באותה העת (בכלל זה ארגונים שצמחו ברחבי העולם הערבי, ובעיקר בלבנון ובירדן)	חזבאללה, החמאס, הארגונים המזוינים הסונים הפועלים נגד הכוחות האמריקניים בעיראק ובאפגניסטן
האידיאולוגיה המובילה	לאומיות פלסטינית, בצד לאומיות פאן-ערבית	אסלאם פונדמנטליסטי, בשילוב עם רעיונות לאומיים פרטיקולריים במוקדי הפעילות השונים
זירות המאבק המרכזיות נגד ישראל	מצרים (שנות החמישים), ירדן (שנות השישים), לבנון (שנות השבעים והשמונים), "השטחים", פיגועים בחו"ל	לבנון ושטחי הרשות הפלסטינית (היקף מצומצם יחסית של פיגועים בחו"ל)
זירות המאבק המרכזיות נגד המערב (בייחוד ארצות-הברית)	פיגועים בהיקף מוגבל יחסית נגד יעדים מערביים במזרח-התיכון – בעיקר של חזבאללה בשנותיו הראשונות (בהכוונה של איראן)	פיגועים של חזבאללה ביעדים מערביים במזרח-התיכון (בהכוונת איראן); פעילות צבאית רחבת היקף של גורמי ההתנגדות בעיראק ובאפגניסטן
שיטות הפעולה	פיגועים בגבולות, גרילה, טרור בתחומי ישראל, ב"שטחים" ובחו"ל	פיגועים בגבולות, גרילה, טרור בתחומי ישראל, מרצות עזה ובגדה המערבית, לחימה א-סימטרית, מרי עממי (בעיקר ב"שטחים")
היעדים המרכזיים	במוקד – שחרור פלסטין והשמדת ישראל, ולאחר מכן – קידום החזון הפאן-ערבי	השמדת ישראל, מיגור השפעת המערב במזרח-התיכון, כינון סדר אסלאמי באזור
תפיסת היריב (ישראל)	מתפתחת לאורך השנים: מחתירה להשמדת ישראל להסכמה להסדר מדיני על בסיס רעיון של שתי מדינות לשני עמים	שלילה מוחלטת של קיום ישראל וחתימה נחושה להכחדתה; הסכמה לכינון הפוגות זמניות במאבק המזוין, באופן שאינו מגלם הכרה בישראל

השוואה בין מאפייני "ההתנגדות הוותיקה" ו"ההתנגדות החדשה" (המשך)

המאפיין	"ההתנגדות הוותיקה"	"ההתנגדות החדשה"
תפיסת המאבק המזוין	בשלב הפעילות הראשון – יסוד קיומי ("אסטרטגיה ולא טקטיקה"). בהדרגה שולב בעשייה המדינית והוגדר כאמצעי לקידומה	עיקרון קיומי בסיסי שמעמדו נשאר יציב לאורך זמן (מגולם ברעיון הג'האד)
המעמד הפוליטי והיחס כלפי עקרון המדיניות	הארגונים הפלסטיניים חברים באש"ף – גוף הנהגה לאומי בעל סממנים מדינתיים הזוכה להכרה בינלאומית. הארגונים לא היו בעלי מעמד ריבוני, אך חלשו במשך תקופות מסוימות על אזורים אוטונומיים בירדן ובלבנון	החמאס הופכת בהדרגה מארגון מחתרת למפלגת שלטון; חזבאללה מפתח גם הוא בהדרגה סממנים מדינתיים ומשולב כיום בממשל בלבנון (הזירה הבינלאומית ממשיכה להגדיר את שני הארגונים גורמי טרור); מרבית ארגוני ההתנגדות בעיראק ובאפגניסטן מצויים מחוץ למערכת הממשל
הזיקה לגורמים מדינתיים במזרח התיכון	הארגונים הפלסטיניים קיבלו סיוע מוגבל ולא קבוע לאורך השנים מכמה מדינות ערביות (סוריה, לוב, עיראק); היחסים עם מדינות ערביות אחרות, בייחוד עם ירדן, התאפיינו בעוינות, ואף לוו בעימותים אלימים (למשל אירועי "ספטמבר השחור")	חזבאללה מקיים זיקה הדוקה לאיראן וזוכה לסיוע נרחב מסוריה; מרבית הארגונים הפלסטיניים, ובראשם החמאס, מסתייעים באיראן ובסוריה, אך לא פיתחו בהן תלות; יחס מתוח ואף עויני עם רוב מדינות ערב הנמנות עם המחנה המתון (מצרים וירדן)
אירועים מכוננים	המאבק המזוין שנוהל מגזרת ירדן מסוף שנות השישים ועד ראשית שנות השבעים (האירוע הבולט בתקופה – קרב כראמה בשנת 1968); הטרור הפלסטיני מגזרת לבנון בשנות השבעים והשמונים; מבצע ליטאני (1978); מלחמת לבנון הראשונה (מלחמת שלום הגליל)	האנתפאדה הראשונה; המאבק שהנהיג חזבאללה בדרום לבנון מראשית שנות השמונים ועד נסיגת צה"ל מהאזור (2000); אנתפאדת אל-אקצא; מבצע "חומת מגן" (2002); מלחמת לבנון השנייה; מבצע "עופרת יצוקה" (2008-2009); המאבק המזוין נגד האמריקנים בעיראק (משנת 2003)
הזיקה לציבור בזירות הפעולה	הארגונים הפלסטיניים זכו לאהדת הציבור הפלסטיני בפזורה וב"שטחים" (וכן לאהדת מרבית הרחוב הערבי והמוסלמי); מנגד – הסתמנה עוינות של חלק ניכר מהאוכלוסייה המקומית בירדן ובלבנון כלפי ארגונים אלה.	החמאס וחזבאללה זוכים לאהדה רבה בציבור ב"שטחים" ובלבנון, וכן בקרב הרחוב בעולם הערבי והמוסלמי; ארגוני ההתנגדות בעיראק ובאפגניסטן נהנים בעיקר מאהדת האוכלוסייה הסוניית בשתי המדינות

פרק שני

מיתוס במבחן המציאות

לאחר מיפוי היסודות התיאורטיים המאפיינים את תפיסת ההתנגדות, עולה הצורך לבחון את הממד המעשי שלה. בפרק הזה יתוארו מגוון הגורמים – מדינתיים וא-מדינתיים – המיישמים הלכה למעשה את רעיון ההתנגדות, וינתחו מהלכיהם במישורים השונים. דגש מיוחד ניתן למתח שאליו נקלעים מדי פעם בפעם גורמי ההתנגדות בין המחויבות האידיאולוגית שלהם לבין אילוצי המציאות, ותתואר השפעתו של המתח הזה על דפוסי הפעולה ועל הגדרת היעדים שלהם. בצד ההתמקדות ביחס של ההנהגות והממשלים לרעיון ההתנגדות, תיבחן גם גישתם של הקהלים באזור לנושא, וכן השיח הציבורי המתנהל בעניין. בסיום הפרק ייעשה מאזן כולל של ההישגים והכישלונות המלווים את דרכו של מחנה ההתנגדות במזרח-התיכון.

מלחמת לבנון השנייה כאירוע מכונן

מלחמת לבנון השנייה שהתנהלה בקיץ 2006 הייתה אחד האירועים המטלטלים ביותר שחוותה ישראל בעשורים האחרונים. המאורע הזה נצרב בעומק התודעה הישראלית לא רק בשל הממצאים המדאיגים שנחשפו בו לגבי חוסנה של החברה, כושרו המבצעי של הצבא, כשירותן של תשתיות החירום הלאומיות ודרך ההתנהגות של הצמרת המדינית. המלחמה הזאת נתפסת כחוויה לאומית עזה גם משום שהיא הייתה ההתמודדות הנרחבת והחריפה ביותר שניטשה, עד אז, בין ישראל לבין יריב אסלאמי פונדמנטליסטי, המייצג את "ההתנגדות החדשה".

לכאורה, לא עמד בפני ישראל אתגר חדש. המדינה התמודדה שנים רבות עם איום ההתנגדות על מגוון ביטוי, ואף הצליחה להכיל ולבלום אותם במרבית המקרים. ואולם האופן שבו נחשף האתגר הזה במלחמת לבנון השנייה המחיש לרבים בישראל, שחל שינוי דרמטי בעוצמתו, וכי הוא נהפך לאיום חמור על ביטחון המדינה. זאת, לא בהכרח בשל השיפור שחל ביכולת הצבאית של הגורמים המייצגים את האתגר (שנותרו מוגבלות לעומת יכולתו של צה"ל), אלא דווקא בשל הכישורים שהם הפגינו במישור הרעיוני והמנטלי, ובראשם הנחישות האידיאולוגית, כושר הספיגה הגבוה וההצלחה לפענח את נקודות התורפה של החברה הישראלית ולמקד בהן את התקפותיהם. לשיטת

גורמים רבים באזור, באמצעות המאפיינים האלה הצליח חזבאללה להציג מופת של מאבק ונטע יסודות אופטימיים להמשך ההתמודדות עם ישראל. בעקבות כך, הוגדרה מלחמת לבנון השנייה "גולת הכותרת" בתהליך הנסיקה של "ההתנגדות החדשה".

לדעתו של אהוד יערי, כשלושים שנה לאחר שנדמה שהערבים נטשו את רעיונותיהם בדבר השמדת ישראל, בא העימות הזה והפיח מוטיבציה חדשה בקרב גורמי ההתנגדות. במישור התודעתי המחישה המלחמה הזאת, לשיטתם, שיעד ההשמדה הוא בר מימוש (גם אם לא מיד), וכי אותרו הכלים הבסיסיים להשגתו, תוך כדי נטרול היתרון הצבאי המובהק של ישראל. במישור הצבאי הותירה המלחמה הזאת רושם עז בתודעת הערבים, כך שרבים מהם הכתירוה לאחד ההישגים המזהירים ביותר של העולם הערבי במלחמתו הממושכת עם ישראל. בכירים בסוריה אף הרחיקו לכת והכריזו בתום המערכה שהם שוקלים לשלב את דגם ההתנגדות, ואת שיטות הלחימה הא-סימטרית במיוחד, באסטרטגיה של צבא סוריה (כבר לפני מלחמת לבנון השנייה נעשו מהלכים בתחום הזה, אולם המלחמה העניקה להם דחיפה ניכרת, וזו באה לידי ביטוי בהדרגה בגיבוש המבנה הארגוני ובקידום ההכשרות בקרב הכוחות המזוינים במדינה).

כדי להמחיש את גודל ההישג שקצרו ("הניצחון האלוהי וההיסטורי" בלשונם של בכירי חזבאללה), מרבים המנהיגים של גורמי ההתנגדות, ובראשם חזבאללה, להשוות את המערכה הצבאית שניטשה בלבנון בשנת 2006 לזו שהתנהלה במדינה בשנת 1982. במוקד ההשוואה ניצבת הטענה בדבר הקלות היחסית שבה נעו כוחות צה"ל בדרכם לבירות בראשית מלחמת לבנון הראשונה, בניגוד לקרבות העזים שניטשו ביישובים שמדרום לליטאני במלחמת לבנון השנייה, ואשר פגעו במקרים רבים בהתקדמות כוחות ישראל לאחר שהחל שלב התמרון הקרקעי רחב היקף.

נראה כי נחישותם של לוחמי חזבאללה אכן הייתה עזה מזאת של הלוחמים הפלסטינים בראשית שנות השמונים, שמיהרו בנסיגה מאורגנת לעבר בירות. ואולם, ניתוח מעמיק יותר מראה עוד כמה סיבות לשוני בין שתי המערכות. הסיבה הראשונה קשורה דווקא לדרך התנהגותה של ישראל. מלחמת לבנון הראשונה נוהלה בחלקה הגדול באמצעות מהלך קרקעי רחב היקף, שיצר עימות חזיתי אינטנסיבי בין צה"ל לבין הכוחות הפלסטיניים, ואפשר להגיע לתוצאות מדיניות הקרובות במידה מסוימת למונח הכרעה (עקירת האחיזה של מרבית הכוחות הפלסטיניים וכן של הנהגת אש"ף מלבנון, עם תום המערכה על בירות). לעומת זאת, מלחמת לבנון השנייה התבססה ברובה על מהלכים אוויריים, ורק בשלב האחרון שלה החל מהלך קרקעי נרחב. עקב כך לא הצליח צה"ל לממש את מלוא עוצמתו בעימות עם חזבאללה, קל וחומר להגיע למצבים הקרובים למושג ההכרעה.

הסיבה השנייה לפער בין עוצמת ההתנגדות בשתי המלחמות נטועה בראיית האוכלוסייה המקומית בדרום לבנון את הכוחות הפלסטיניים כנטע זר ולא כמגנים על

המולדת. מנגד, לוחמי חזבאללה הם בני המרחב, זוכים לתמיכה רחבה בקרב הציבור באזור, ולפיכך גם היטיבו להיטמע בשטח. סיבה אחרת לחולשה היחסית שהפגינו הכוחות הפלסטיניים נעוצה בניסיון של חלק מהמערך הצבאי של אש"ף בשנים שקדמו למלחמת לבנון הראשונה לאמץ דפוסי פעולה צבאיים סדירים. הדבר תיעל את הכוחות הפלסטיניים להתייצב פעמים רבות להתמודדות צבאית ישירה עם כוחות צה"ל, ואלה ניצלו את יתרונם וגרמו לפלסטיניים פגיעות קשות. מנגד, חזבאללה הקפיד לשמור על חתימה נמוכה ועל היטמעות במהלך המערכה, ובכך, בין היתר, מנע מצה"ל לממש הכרעה משהחל המהלך היבשתי הנרחב.

ראלף פיטרס, פרשן צבאי אמריקני בולט,³³ היטיב לתאר את זוויות האיום החדשות של אתגר ההתנגדות כפי שנחשפו במהלך מלחמת לבנון השנייה (הניתוח שלו מבוסס על רשמים מביקור שקיים בישראל בעיצומם של הקרבות). בהקשר הזה, בלט במיוחד המונח שטבע לצורך הגדרת חזבאללה – צבא ללא מדינה, או צבא טרור. לטענתו, המדובר באתגר חדש שבו צפויים צבאות המערב להיתקל עוד פעמים רבות בזירות שונות.³⁴

פיטרס תיאר את חזבאללה כארגון שנשש מלכתחילה את ההתמודדות הישירה עם מכלול העוצמה הטכנולוגית והמקצוענות של הצבא הישראלי, ונקט אמצעים חלופיים להשגת יעדים א-סימטריים. הארגון ניצב מול אויב ותיק, שנקודות החוזק והתורפה שלו היו מוכרות לו היטב, וההתמודדות נעשתה שוב באותו תא השטח. במקום שיטות הלחימה הקונבנציונליות התמקד חזבאללה בהפעלת נשק פשוט אך יעיל, כמו טילים מתקדמים נגד טנקים, ומגוון של רקטות למגוון טווחים, כלים שהוכנסו לראשונה למערכה הצבאית לפני כשבעים שנה כאמצעי סיוע להסתערות טקטית על אויב מחופר במערכיו, ולטענת פיטרס, משעה שהופעלו נגד ריכוזי אוכלוסייה זכו אמצעי הלחימה האלה להתגלמות חדשה כנשק טרור בעל השלכות אסטרטגיות.

יעדו הצבאי העיקרי של חזבאללה במלחמה היה ליצור מערך הגנה עיקש המתבסס על היישובים בדרום לבנון, באופן שגרם לצה"ל אבדות כבדות בנסותו לכבוש, לטהר ולהחזיק בשטח הבנוי. לפי תיאורו של פיטרס, חזבאללה לא ניסה "לבנות את קו מז'ינו", אלא לפרוס מערך הגנה דמוי "קורי עכביש", שיוכל לספוג חדירות ולהמשיך להילחם, להמטיר אש הטרדה ולהחזיק בשטח. הישגיו באו לידי ביטוי בהמשך הלחימה סמוך לגבול עם ישראל גם לקראת ההכרזה על הפסקת האש, וכן בעובדה שהעיירה בנת ג'ביל הסמוכה לגבול הישראלי לא נפלה בשלמותה לידי צה"ל במהלך כל המלחמה. הניצחון מבחינתו היה סיכול יעדה של ישראל לקעקע את אחיזתו בדרום לבנון, והפגנת יכולתו לשרוד במערכה הצבאית. על יסוד הטיעונים האלה, הצליח חזבאללה לבסס בקרב הקהלים בעולם הערבי והמוסלמי דימוי הרואי של הכוח הצבאי הערבי הראשון שהנחיל תבוסה לצבא הישראלי.

פיטרס ייחד בניתוחו חלק מיוחד לתיאור דיוקנו של לוחם חזבאללה. זה, לדבריו, ניחן בנחישות מיוחדת ובנכונות להקרבה, הנובעות מדבקותו האידיאולוגית. לטענתו, לוחמי הפנאטים של הארגון חששו מהמוות פחות מיריביהם הישראלים; כמה ממפקדי השטח של הארגון גילו יצירתיות ונועזות; ורק מעטים מהלוחמים ביחידות הארגון נכנעו, וכדי להכריעם היה צורך להרגם (ולראיה, המספר המועט של השבויים שנפלו לידי ישראל במהלך הלחימה, ארבעה בלבד, לעומת עשרות אלפים במלחמות העבר עם צבאות ערב ועם הכוחות המזוינים הפלסטיניים). מהבחינה הזאת, גם בלי שהגדיר זאת במפורש, תיאר פיטרס את דמותו של "הלוחם האסלאמי החדש", מונח רווח בקרב גורמי ההתנגדות, שנועד לשיטתם לייצג את השינוי העמוק שחל באיכות ההתמודדות של הערבים עם ישראל. עם זאת, יש צורך להעמיד הסתייגויות אחדות לדמותו של לוחם חזבאללה כפי שהצטיירה באמצעי התעמולה של הארגון. לוחמי הארגון אמנם הפגינו נחישות רבה בפעילותם, אולם נטו על-פירוב להימנע מעימות חזיתי וישיר עם לוחמי צה"ל: הם נאחזו במערכים המבוזרים שהוכנו מראש ("שמורות הטבע"), ונמנעו בדרך-כלל מליזום מתקפות נגד או מהלכי תמרון, והתמקדו בפגיעה ממרחק (שיגור רקטות, ירי מרגמות, והפעלת מטענים ונשק נגד טנקים). תופעות דומות בלטו גם בעימות עם החמאס במבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה.

בשיח הישראלי, לפחות בזמן הסמוך לסיום המלחמה, הצטיירה תמונת ראי לתיאור העימות בידי חזבאללה. השיח הישראלי התאפיין באווירה מובהקת של תבוסה ושל אובדן דרך. בדיון התקשורתי והפוליטי בלטו במיוחד התהיות הנוקבות לגבי יעילותם של האמצעים והשיטות שנקטה ישראל במלחמות העבר בהתמודדות עם האתגר החדש-ישן. היו אף גורמים בשיח הישראלי שהרחיקו לכת והעלו תהיות לגבי כוח העמידה של החברה ולגבי יכולת השרידות של המדינה לאורך זמן. לטענת חוקרים שונים, חלק ניכר מהתחושות הללו נבעו מדימוי לא מדויק ואף מעוות שנוצר והועצם על-ידי גורמי התקשורת בישראל במהלך המלחמה ולאחריה.³⁵

מבחינת ישראל, עלייתו של אתגר "ההתנגדות החדשה" בכלל, ומלחמת לבנון השנייה בפרט, אירעו בשלב רגיש למדי של התפתחותה הפנימית. העימות הקשה פרץ בעיצומו של ניסיון לבסס ביטחון ויציבות לטווח ארוך, וזאת לא עוד במסגרת של כינון הסכמים עם הישויות שסביבה, אלא באמצעות נקיטת מהלכים חד-צדדיים. הצעדים האלה גילמו התפכחות מסוימת של המערכות – הפוליטית והציבורית – בישראל מהאמונה ביכולת לגבש הסדר מדיני רחב היקף בכל גבולות המדינה, אך בצדה גם המשך השאיפה לשים קץ לעימותים המוגבלים ארוכי השנים שניהלה המדינה, ואשר לוו ברובם בוויכוח פנימי נוקב. בהקשר הזה בלטו הנסיגה מדרום לבנון וההינתקות מרצועת עזה, שקידומן לווה בהערכה, שבכך יושם הקץ להאשמות ישראל בכיבוש,

ותוענק לה לגיטימציה בינלאומית רבה מבעבר לפעול נגד ההתקפות עליה, וזאת מכוח מעמדה כמי שמגנה על גבולותיה.

מלחמת לבנון השנייה הבהירה במידה רבה, שאין בכוחם של המהלכים האלה לספק לישראל רגיעה מוחלטת וממושכת באותן הגזרות ולשנות באופן מהותי את המציאות הביטחונית בהן. יתרה מזאת, המלחמה גם חשפה לעיני הציבור הישראלי, באופן העז ביותר עד אז, את דיוקנו האותנטי של אתגר ההתנגדות. בלטה במיוחד ההבנה, שמובילי ההתנגדות אינם פועלים מכוח שאיפה לשחרור מדיכוי ומכיבוש, אלא מתוך איבה אידיאולוגית יוקדת ולאורה של אמונה בנצחיות העימות. הבנת השוני בין היריב הזה לבין היריבים שישראל התמודדה עמם בעבר העלתה סימני שאלה נוקבים לגבי היכולת להידבר עם גורמי ההתנגדות, קל וחומר להגיע אתם להסדרי שלום.

מעבר לבעיות שנתגלו בהיבט הביטחוני, מלחמת לבנון השנייה גם חשפה את נקודות התורפה החדשות של החברה הישראלית, שהתפתחו בה בעשורים האחרונים על רקע מגוון תהליכים חברתיים ותרבותיים. זו הייתה אחת ההתמודדויות הצבאיות החריפות ביותר שחוותה חברת השפע הישראלית, שהתפתחה בקצב מואץ מאמצע שנות התשעים (נוסף על גל הפיגועים הממושך שספג הציבור בישראל מאז פרוץ אנתפאדת אל-אקצא). העימות התרחש בעיצומו של עידן תרבותי שבו מקודשים טיפוח הפרט והמיצוי העצמי בתוך חברה החשה נינוחות גוברת, ואשר נזנחת בה תחושת הגיוס הלאומי ומתפוררת הזהות הקולקטיבית, ובכלל זה הנכונות להקרבה בעבור האינטרסים הלאומיים. המגמה הזאת השתקפה באופן קולע בדו"ח ועדת וינוגרד שחקרה את מלחמת לבנון שבו נטען: "המקור לחלק מהליקויים שזוהו באופן ההפעלה של צה"ל במלחמה קשור בכך שחלק מן הערכים המסורתיים של צה"ל והתפיסות שנהגו לגבי צה"ל ומרכזיותו בחברה הישראלית החלו להישחק בשל כיווני ההתפתחות של החברה הישראלית ההטרוגנית, רווית התקשורת, המעניקה עדיפות גוברת לשיקולים ולאינטרסים של הפרט, כולל הכלכליים, על השיקולים והצרכים של הקולקטיב הלאומי".³⁶

ואולם לצורך הצגה מאוזנת של תוצאות המלחמה, נדרש לבחון בפרספקטיבה הנוכחית, האם "ניצחונו" של חזבאללה לא היה בעצם רווי בפגיעות כואבות, והאם "תבוסתה" של ישראל לא קיפלה בחובה גם הישגים אסטרטגיים. בבחינה זו יש להימנע מאימוץ גורף של דימוי העוצמה שמבקש מושא המחקר לייחס לעצמו באמצעות מסך כבד של רטוריקה מתנצחת. הדבר מסייע להאיר "צללים" שנחשפו בפעילות הארגון במלחמה. בהקשר הזה בולט במיוחד המחיר הכבד ששילם חזבאללה בכל המישורים: הוא ספג ביקורת נוקבת בלבנון עצמה ובעולם הערבי בגין מה שתואר "מהלך הרפתקני", שגבה מחיר כבד (הרג אלפי אזרחים ופגיעה קשה בתשתיות הלאומיות של לבנון); פרבר הדאחיה בבירות – "מרכז העצבים" הצבאי, הפוליטי

והאזרחי של הארגון – נהרס עד היסוד; ובמישור הצבאי, הארגון איבד מספר חסר תקדים של לוחמים (כמה מאות), ומערכי הרקטות שלו (בייחוד לטווח הארוך), וכן הביצורים סמוך לגבול עם ישראל נפגעו באופן קשה ביותר. מנהיגי חזבאללה מצדיקים את המחיר הכבד שנגבה, ולפרקים אף נוטים להמעיט במשקלו (אם כי לא מבטלים אותו לחלוטין), בטענה שהוא היה הכרחי כדי לממש את ההצלחות שהושגו, לשיטתם, במערכה הצבאית, ובראשן מניעת ניצחון או הכרעה מישראל. ואולם בפועל המחיר הכבד גרם לחזבאללה בשלוש השנים האחרונות להיות שקול הרבה יותר בהתנהלותו כלפי ישראל. כך, חזבאללה נמנע מתגובות צבאיות מגזרת לבנון גם לאחר הריגת עמאד מוע'ניה, מפקד זרוע המבצעים של הארגון וסגנו הצבאי של נצראללה, בפברואר 2008,³⁷ וכן בעקבות מבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה.

נראה אפוא שבכוחו של הזמן החולף לשנות בהדרגה את אופן עיצוב הנרטיב, הזיכרון והמסקנות של מלחמת לבנון השנייה בקרב שני הצדדים. כך, נוצר מעין "היפוך תודעתי": ככל שמתרחקים מהעימות, ולאחר ששני הצדדים מתמודדים עם אתגרים חדשים (בייחוד כאלה שיש בהם פוטנציאל לחידוש המאבק ביניהם), נראה כי מה שהוצג על-ידי חזבאללה מיד לאחר העימות (ועדיין מוצג) כניצחון מזהיר וחד-משמעי, מצטייר בהדרגה כאירוע טראומטי שנצרב בעומק התודעה של הארגון, העושה כל שביכולתו כדי להימנע מהישנותו. מנגד, מה שנתפס בצד הישראלי כתבוסה משפילה, מסתמן עם השנים כעימות שחזיק את כושר ההרתעה של ישראל כלפי כלל יריביה במרחב וכלפי חזבאללה במיוחד.

התנגדות וממשל – המקרה של תנועת החמאס

תנועת החמאס העלתה גם היא תרומה רבה להתעצמותו של רעיון ההתנגדות במרחב בעשורים האחרונים. זאת, באמצעות שילוב של מהלכים שקידמה במאבקה בישראל ובזירה הפלסטינית הפנימית, ובראשם: הצגת ההתנתקות מרצועת עזה (קיץ 2005) כהצלחה של התנועה להתייש את ישראל ולהביאה לידי נסיגה מלאה משטח פלסטיני, תוך עקירת יישובים ישראליים שהוקמו בו; הישגיה המרשימים של התנועה בארבעה סיבובים של הבחירות המקומיות ברשות הפלסטינית בשנים 2004-2005; זכייתה ההיסטורית בבחירות לפרלמנט הפלסטיני בינואר 2006, שבעקבותיהן היא זכתה בהנהגת הרשות הפלסטינית; הצלחתה של התנועה להשתלט באמצעים כוחניים על רצועת עזה ביוני 2007, תוך מיגור מוחלט של ממשל אבו מאזן, מהלך שהפך אותה לריבון המלא באזור הזה; וכן ניהול מערכות צבאיות רבות ברצועת עזה בשנים האחרונות, שאותן מציגה החמאס כהצלחות (בכלל זה גם מבצע "עופרת יצוקה"), בעיקר בשל חוסר יכולתה של ישראל להכריז על ניצחון מובהק או על הכרעה.

החמאס משמשת דגם חסר תקדים של גורם התנגדות. זהו המקרה היחיד במזרח-התיכון שגורם מבית מדרשה של תנועת "האחים המוסלמים", החולש על זרוע צבאית עצמאית, עלה לשלטון בבחירות דמוקרטיות, ולאחר מכן מיגר בכוח את השלטון הקודם (ברצועת עזה), ובכך ביסס מעמד של ריבון באזור הזה. כל זה הושג בלי שהתנועה השתלבה בהסדרים מדיניים כלשהם (כפי שעשה אש"ף), או נטשה באופן מוחלט את הוויית המחותרת ואימצה בצורה מלאה את סממני המדינתיות, ותוך שהיא ממשיכה לקדם ג'האד נגד יריב חיצוני יחד עם ניהול ממשל. בעקבות כך נהייתה החמאס לגורם ההתנגדות המרכזי באזור, החווה את המתח הפנימי הכרוך בתהליכי ההתמסדות השלטונית. לשם השוואה, חזבאללה משולב גם הוא בממשלת לבנון, אולם אינו שולט במדינה עצמה, ולפיכך אינו ניצב בפני אתגרים ודילמות דומים לאלה שבהם מתחבטת החמאס.

דרכה הייחודית של החמאס והניסיון הרב שצברה בעשרים שנות קיומה במגוון תחומים משמשים גורם מרכזי בעיצוב דפוסי פעילותה. עם זאת, התנועה גם ספגה השראה רבה מגורמי התנגדות אחרים במרחב, ובראשם חזבאללה. מלחמת לבנון השנייה שימשה בעבור החמאס מקור חיקוי רעיוני ומעשי בולט. ח'אלד משעל, יושב-ראש הלשכה המדינית של התנועה, ניסח באופן הקולע ביותר את הלקחים שהיא הפיקה מהעימות הזה. בראיונות ובנאומים בחודשים שלאחר המלחמה,³⁸ הוא שטח בשיטתיות ובפירוט את מסקנותיו מהמלחמה. הוא תיאר אותה כהיתקלות החריפה ביותר בין ישראל לבין גורם התנגדות, אשר סיומה הוכיח באופן נחרץ שאפשר להציב מענה הולם לעליונותה הצבאית של ישראל. לדבריו, מלחמת לבנון השנייה הייתה "קרן האור" הבהקת ביותר בסדרה של אירועים "זוהרים", שהוכיחו את עוצמתו של רעיון ההתנגדות, ובראשם נסיגת צה"ל מדרום לבנון, פרוץ אנתפאדת אל-אקצא וההינתקות מרצועת עזה.

משעל תיאר בניתוחיו מספר מסקנות מרכזיות שהפיק:

א. המלחמה בלבנון העמידה את ישראל במצב חדש של חוסר יכולת לסיים את העימות בניצחון או בהכרעה. לטענת משעל, מאז שנת 1982 אין ביכולתה של ישראל לנצח במלחמות שהיא מנהלת, אולם מלחמת לבנון השנייה העמידה אותה בפני מערכה לא מוכרת ושונה בתכלית מסוגי המערכות שהיא ניהלה בעבר נגד צבאות וממשלים. לישראל עדיין יש יתרון צבאי וטכנולוגי מובהק, וברור שלא הוכרעה סופית, אולם הוכחו חולשתה וחוסר יכולתה לממש הכרעה בהתמודדות נגד אתגר ההתנגדות.

ב. דרך ההתנגדות טענה את המרחב באופטימיות חדשה לגבי הסיכוי לקצור ניצחון עתידי במאבק עם ישראל, והציגה את השיטות להשיג את היעד הזה. תפיסת

ההתנגדות הצליחה לנטרל את יתרונה הצבאי של ישראל, מה שצבאות ערב לא הצליחו להשיג, וזאת באמצעות התשה מתמדת, הפגנת נחישות ששורשיה נטועים באמונה הדתית ובנכונות להקרבה רבה. כל אלה הפיחו תקווה שהניצחון על ישראל בר מימוש בעתיד, אך לשם השגתו יש להצטייד באורך רוח רב ובכושר ספיגה, שהרי המדובר בעמידה ב"מבחנו של האל".

ג. המלחמה הוכיחה שבכוחה של תפיסת ההתנגדות לשמש חלופה של ממש במקום הנטייה הרווחת בעולם הערבי להגיע להסדרים מדיניים עם ישראל כבחירה אסטרטגית. כאן, לדברי משעל, יש לחמאס יתרון על הנהגת הרשות הפלסטינית, בכך שדרכה אינה אצה לה לממש הישגים מדיניים, מה שלשיטתו עושה אותה חסינה מפני פיתויים מדיניים מכל סוג.

ד. המלחמה הוכיחה שישראל נתונה במשבר פנימי עמוק. לטענת משעל, לאחר שנעלם דור המייסדים שכוון את המדינה, היא נשלטת בידי דור מנהיגים צעיר יותר, המתאפיין בחולשה, שחיתות וחוסר ביטחון. המצב הזה מקרין על מצבה של כלל המדינה, ובא לידי ביטוי בפקפוק עמוק של האזרחים ושל הצבא בהנהגה הלאומית, וכן בחרדה קולקטיבית ובחוסר ודאות גובר לגבי המשך קיומה של המדינה בעתיד. מלחמת לבנון השנייה ערערה תפיסה שהתגבשה בישראל לאחר מלחמות 1967 ואף 1973, ולפיה קיומה מובטח לנצח. לטענת משעל, ישראל גם חתרה לטעת את הלך המחשבה הזה בתודעת הערבים כדי לשכנע אותם לאמץ את נתיבי ההסדר המדיני והנורמליזציה. בה בעת, הסביר משעל, כי גם המשענת המסורתית של ישראל – ארצות-הברית – נתונה בקשיים דומים נוכח חוסר יכולתה להציג הצלחות בזירות הפעולה שבהן היא עצמה מתמודדת עם אתגר ההתנגדות – עיראק ואפגניסטן.

ה. אין כל סתירה בין ממשל לג'האד. בשולי הניתוח של המלחמה בלבנון ייחד משעל פרק נרחב לתיאור ההתנסות של החמאס במעמד החדש של מפלגת שלטון. לדבריו, הממשל מהווה מפעל או אמצעי של התנועה, אך לא יעד האמור לחולל שינוי בדפוסי פעילותה. יתרה מזאת, החמאס עלתה לשלטון על בסיס הבטחה להמשיך את רעיון ההתנגדות, וההשתלטות על הממשל היא שלב בתוכנית אסטרטגית ארוכת טווח. לדבריו, גם בתפקידה החדש כמנהלת ממשל, החמאס דבקה בעקרונותיה: היא קידמה פעולות ג'האד (ירי נרחב של רקטות, או הפיגוע ביוני 2006 שבו נחטף חייל צה"ל גלעד שליט ונהרגו שני חיילים); לא מנעה פעילות צבאית של גורמי התנגדות אחרים ואינה מגנה מהלכים שכאלה; שילבה את עקרון ההתנגדות בקווי היסוד של הממשלה שבראשותה (כולל בממשלת האחדות שכוונה יחד עם הפתח במרס 2007 ופעלה עד יוני של אותה השנה); ועמדה בנחישות בלחצים חיצוניים לרכז את משנתה הרעיונית, ובייחוד בלחץ

להכיר בישראל או להכריז על נטישת המאבק המזוין. כך, לטענת משעל, הוכיחה החמאס את יכולתה למזג בין ממשל לבין ג'האד, והבהירה שאין הכרח ש"חויית השלטון" תצווה על גורמי ההתנגדות ריכוך ונסיגה בעמדותיהם. נהפוך הוא, לדבריו, המעמד החדש מצייד אותם באמצעים מגוונים יותר ומעניק להם יתר עוצמה לקידום יעדיהם האסטרטגיים.

ואולם, כמו לגבי חזבאללה, גם לגבי החמאס יש לבחון את הפער שבין הרובד הרטורי רווי הפאתוס לבין התנהגות התנועה בפועל. הלכה למעשה, המדיניות שאימצה החמאס בנוגע למאבק עם ישראל הייתה שונה למדי מזו שתיאר משעל, והושפעה רבות מהנסיבות החדשות שנוצרו בשנתיים האחרונות, ובראשן הפיכתה של התנועה לריבון ברצועת עזה. החמאס אמנם לא נסוגה מעקרונותיה הרעיוניים וממשיכה כל העת להיערך להתמודדות צבאית עם ישראל, אולם היא נדרשת כיום להשקיע מאמץ ניכר בשימור נכס השלטון, ולפיכך מגלה רגישות גבוהה מבעבר לצרכי האוכלוסייה ולהלכי הרוח בקרבה. לפיכך, החמאס גם מפגינה במהלכה, בייחוד במישור הצבאי, זהירות רבה מבעבר כדי להימנע מעימותים רחבי היקף ומומושכים שיגרמו פגיעות קשות למערך הממשל ולמרקם האזרחי שעליהם היא חולשת.

הביטוי הבולט הראשון למתח הפנימי שנוצר בחמאס היה הסכם התהדא'ה שכוון ברצועת עזה ביוני 2008. המהלך הזה הוכיח שמערך האילוצים הניצב בפני החמאס כגורם שלטון, מורכב יותר מזה שעמו היא התמודדה בעבר, ומחייב לפרקים ריסון הציווי לקידום מתמיד של ג'האד. התנועה משתדלת, כצפוי, להסוות את הדילמה, ומציגה את התהדא'ה כהישג המשקף דווקא נסיגה של ישראל ועמידה איתנה של החמאס. מחמוד אל-זהאר, מראשי החמאס ברצועת עזה, טען – והסברו נראה למתבונן החיצוני מאולץ למדי – שהסכמת ישראל לכינון ההרגעה נבעה בעיקרה מההישגים המוגבלים שהניבו המהלכים הצבאיים שנקט צה"ל נגד החמאס לפני גיבוש ההסדר. לטענת אל-זהאר, תוצאות המהלכים האלה הבהירו לישראל את חוסר יכולתה להסב לתנועה מכה ניצחת.³⁹ הדילמה הפנימית של החמאס בהחזיקה את הגה השלטון הגיעה לשיאה בעקבות מבצע "עופרת יצוקה". ראשי החמאס אמנם מתהדרים בפומבי בהצלחה למנוע מישראל ניצחון, וטוענים שהפגינו נחישות ואורך רוח. ואולם, המחיר הכבד שנגבה מהחמאס במהלך המבצע, ובכלל זה מאות פעילים הרוגים, ערעור מעמדה של התנועה כממשל (בעיקר עקב הפגיעה הקשה במערך ביטחון הפנים של החמאס ברצועת עזה, וכן במוסדות הממשל ובתשתיות האזרחיות באזור), וכן התעוררות ביקורת פנים-פלסטינית ובין-ערבית כלפי התנועה, מחייבים אותה מאז ראשית שנת 2009 לנקוט מדיניות מרוסנת מבעבר. הדבר בא לידי ביטוי בולט בכך שהזרוע הצבאית של החמאס לא שיגרה רקטות לעבר ישראל מאז תום מבצע

"עופרת יצוקה", ויש אף עדויות שפעילי התנועה מונעים מדי פעם בפעם מפעילים של ארגוני טרור אחרים ברצועת עזה לשגר רקטות. ע'אזי חמד, בכיר בחמאס ברצועת עזה, המחיש את חשבון הנפש שחוותה תנועתו כאשר פרסם מאמר חריג בחריפותו, ובו טען כי החמאס מתהדרת בניצחונות שאינם מגולמים בעובדות ובמספרים, אלא באופוריה רווית אשליות, מצב המונע מבעדה לערוך בחינה כנה של שגיאותיה.⁴⁰

במקרה הפלסטיני אפוא מסתמנת תופעה מעניינת: מחוללי ההתנגדות הוותיקים, אש"ף והפתח, התמסדו ונחלשו בהדרגה, ובתוך כך פינו את מקומם בהנהגה הלאומית למגלם החדש של הרעיון – החמאס – שגם הוא נתון בשנים האחרונות במגמת התמסדות. ואולם, למרות ההמשכיות והדמיון לכאורה המסתמנים בין הפתח לחמאס, אין זו אותה התופעה, אלא תופעה חדשה לגמרי. החמאס שואפת להצטייר כחלופה כוללת לכוחות העבר, שלטענתה טעו בדרכם, ולפיכך איבדו את הזכות להנהיג את הזירה הפלסטינית.

השחקנים המדינתיים נוכח רעיון ההתנגדות

רעיון ההתנגדות אמנם מונהג כיום בעיקר בידי גורמי א-מדינתיים או מדינתיים למחצה במזרח-התיכון, אולם אינו נחלתם הבלעדית. הגם שקיימת לכאורה סתירה בסיסית בין רעיון ההתנגדות לעקרונות המדינתיים, כמה מדינות באזור מזהות עם הרעיון ואף מסייעות בו לקידום האינטרסים שלהן. בהקשר הזה בולטת במיוחד איראן, התופסת מקום מרכזי במחנה ההתנגדות, ופועלת באופן חריג לעומת שאר הגורמים המזהים עם הרעיון. המשטר האסלאמי בטהראן משמש אבן שואבת לכלל גורמי ההתנגדות והוא מציג את עצמו כאחד מאבות הרעיון וכאחראי המרכזי למימוש יעדיו. עם זאת, בניגוד למרבית גורמי ההתנגדות באזור, יש בעיני איראן חשיבות מרכזית (ואף מכרעת) לשיקולים הלאומיים-המדינתיים. במסגרת הזאת איראן מעניקה סיוע נרחב – צבאי, מדיני, כספי ורעיוני – לכלל גורמי ההתנגדות (ובמיוחד לארגונים שיעיים ובראשם חיזבאללה, או לארגונים שונים בעיראק, אך גם לגורמים סוניים, כמו החמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני). בה בעת איראן נמנעת בדרך-כלל מחיכוך ישיר עם היריבים של מחנה ההתנגדות, ובראשם ישראל וארצות-הברית. המשטר האסלאמי בטהראן אינו מסתיר את היסודות האידיאולוגיים הקיצוניים הטבועים בו, ובראשם החתירה להשמדת ישראל, למיגור השפעת המערב במזרח-התיכון, ולהשלטת הסדר האסלאמי במרחב כשלב מקדים לקראת ביסוסו בעולם כולו. ואולם, במקביל המשטר האיראני שואף להצטייר כגורם לגיטימי מבחינה בינלאומית ולמונע נזק לאינטרסים המדינתיים שלו, ולפיכך מפגין זהירות במרבית מהלכיו. כדי לאזן בין הקטבים מנסה איראן, בדומה ליתר הגורמים הנמנים עם מחנה ההתנגדות, להבליט את הממד החיובי והלגיטימי לכאורה, המגולם ברעיון ההתנגדות. ראשי המשטר באיראן מציגים את עצמם כמנהיגי

הגורמים הפועלים למען שחרור לאומי ונגד דיכוי זר (בעיקר במזרח-התיכון, אך גם מחוצה לו), וכמי שבעצמה סבלה ועדיין סובלת מאיומים של כוחות עוינים. איראן גם מנסה לערער על הזיהוי הרווח במערב בין פעילותם של מרבית גורמי ההתנגדות לבין תופעות כגון טרור, קיצוניות רעיונית או חתרנות, תוך טשטוש ההיבטים הבעייתיים המלווים את משנתם ואת העשייה שלהם.

ההתפתחויות שחלו בשנים האחרונות במזרח-התיכון מנוצלות בידי הממשל באיראן לביסוס רעיון ההתנגדות במרחב. איראן אמנם ניצבת בפני לחץ גובר עליה עקב פיתוח תוכנית הגרעין שלה, לחץ המלווה בסנקציות כלכליות בינלאומיות ואף באיתותים, בייחוד מצד ישראל, בדבר אפשרות להתקפה צבאית בעתיד. נוסף על כך, טהראן ניצבת בפני איום צבאי אמריקני מכיוון שכנותיה – עיראק ואפגניסטן, שבהן התבססה נוכחות אמריקנית רחבת היקף בעשור האחרון. ואולם, למרות האתגרים האלה, ניכר כי מרבית התמורות האזוריות משחקות בשנים האחרונות דווקא לטובתה של איראן: מלחמת לבנון השנייה מוצגת כניצחון בולט של רעיון ההתנגדות בהנהגת "יציר כפיה" של טהראן; חוסר היציבות הפנימית המתמשך בעיראק (גם לאחר המגמה החיובית שחלה במדינה מאז שנת 2008), וההיערכות הגוברת של ארצות-הברית להסגת כוחותיה מהמדינה (תהליך שאמור להסתיים בסוף שנת 2011), מחייבים את הקהילה הבינלאומית, ובעיקר את ארצות-הברית, להסתייעות גוברת באיראן, בעלת ההשפעה הרבה על הרוב השיעי בעיראק; והמדיניות המתריסה של איראן בנוגע לתוכניתה הגרעינית לא גררה עד כה לחץ בינלאומי משמעותי מבחינתה (ודאי לא כזה שיערער את יציבות המשטר מבית, או יגרום להוקעתו ולבידודו בזירה הבינלאומית). לכל אלה הצטרפו גם החולשה הגוברת של העולם הערבי (בין היתר, בעקבות קריסת משטר צדאם חוסיין, האויב הוותיק והמסוכן של איראן במרחב), והעלייה במעמדה האזורי של השיעה, באופן המזמן לטהראן מרחבי השפעה עתידיים. נוכח המציאות הזאת מפגינה איראן ביטחון עצמי רב, ונשיאה הנוכחי, מחמוד אחמדי נז'אד, מרבה לתאר, לפעמים תוך שימוש במוטיבים משיחיים, את ניצחונה ההיסטורי הקרב של הרפובליקה האסלאמית על רקע שקיעת המערב בכלל וארצות-הברית בפרט. בהקשר הזה הוא מדגיש במיוחד את המימוש הצפוי, לטענתו כבר בטווח הקרוב, של החזון המרכזי המלווה את רעיון ההתנגדות – השמדת ישראל.

זיהויה הבולט של איראן עם רעיון ההתנגדות חורג מהממד האידיאולוגי, ובא לידי ביטוי נרחב גם במישור המעשי. איראן מפתחת ומאמצת בעצמה חלק מהשיטות הצבאיות הנקטות בידי גורמי ההתנגדות הא-מדינתיים. בהקשר הזה יצוין במיוחד כלי הטרור שבו עושה טהראן שימוש רב זה כשלושה עשורים, תמיד תוך הקפדה להסתייע ב"שליחים" מבצעים, ובראשם חזבאללה.⁴¹ בצד זאת, היא מכשירה את חזבאללה לעימותים בעתיד, במיוחד באמצעות חימושו ברקטות מסוגים שונים

(ובכלל זה לטווח ארוך), וכן בנשק מתקדם נגד טנקים ונגד מטוסים ובמטעני חבלה רבי עוצמה, שלשיטת האיראנים הוכיחו יעילות רבה במלחמת לבנון השנייה. בדרך זאת משרת הארגון הן את יעדיה האידאולוגיים של איראן בכל הנוגע לקידום המאבק להשמדת ישראל, והן את יעדיה הלאומיים ובהם פגיעה, התשה והרתעה של ישראל, נוכח תפיסתה כגורם כוח המתחרה עם איראן על ההגמוניה האזורית ואף חותר לפגוע בה, ובפרט בתוכנית הגרעין שלה. יתרה מכך, המערך הצבאי האיראני עצמו, ובייחוד משמרות המהפכה, מאמץ באופן גובר את שיטות הלחימה המזוהות עם רעיון ההתנגדות, ובמיוחד את עקרונות הלוחמה הא-סימטרית. לטענת בכירי המשטר האסלאמי, המדובר במרכיב מרכזי במסגרת ההכנות לקראת פלישה של אויב חיצוני, במשתמע ארצות-הברית, לשטח איראן. השיטות האלה נחשפות בחלק מהתמרונים הצבאיים שעורכת איראן בשנים האחרונות, ובה בעת משוכללות ומוטמעות בקרב גורמי ההתנגדות, ובראשם חזבאללה. מוחמד עלי ג'עפרי, מפקד משמרות המהפכה, טען באותו ההקשר, כי ללוחמה הא-סימטרית יש מאפיינים המסייעים לקזז את היתרונות הצבאיים שמהם נהנים יריבים בעלי יכולת טכנולוגית גבוהה, כפי שהוכח לשיטתו במלחמת לבנון השנייה.⁴²

המשטר האסלאמי בטהראן הוא אפוא הדגם המדינתי המובהק של רעיון ההתנגדות באזור, המקדם זה כשלושה עשורים את מהלכיו המרכזיים של המחנה, ובראש ובראשונה את מאבק בישראל. במדיניותה רבת הפנים של איראן (שמשקיפים מערביים נוטים לתארה, ולא בהכרח בצדק, כרוויה בסתירות פנימיות), מגולם איום רב-ממדי כלפי המערב, ובייחוד כלפי ישראל: טהראן מזינה מצד אחד אתגר תת-מדינתי באמצעות הענקת חסות לגורמי ההתנגדות המרכזיים באזור, חיזוקם ועידודם לבצע מהלכים צבאיים; ומהצד האחר, מבססת את מעמדה כמעצמה אזורית, וחותרת במרץ להשגת שליטה על מעגל דלק גרעיני, שאותו היא עלולה לנצל בעתיד לייצור נשק גרעיני.

ועם זאת, נדרשת הסתייגות בעניין השפעתה של איראן על כלל גורמי ההתנגדות באזור. איראן אמנם חותרת להצטייר כמנהיגת מחנה ההתנגדות, אולם בפועל משפיעה במובהק רק על חלק ממנו, ובעיקר על חזבאללה, ארגון שנוסד על-ידי המשטר האסלאמי בטהראן, כפוף לו ונסמך על הסיוע שהוא מעניק לו. יתר הארגונים, ובייחוד הסונים, מסויגים יותר בקשריהם עם איראן, ומפגינים רצון לשמור על עצמאות פעולה. בולטת בהקשר הזה במיוחד החמאס, הזוכה אמנם לסיוע צבאי וכלכלי ניכר מאיראן, אך מקפידה שלא להפוך לעושת דברה, וממשיכה לקדם את מרבית מהלכיה ולהגדיר את יעדיה לאורם של אינטרסים תנועתיים או כלל-פלסטיניים. היחסים הטעונים האלה מושפעים בין היתר מהאיבה הבסיסית שבין השיעים לסונים ובין הערבים לפרסים במרחב, שהתחדדה מאוד בשנים האחרונות על רקע מה שמצטייר כהתחזקות כוחה של השיעה בכלל ושל איראן בפרט.

המשבר הפנימי החרף שפרץ באיראן ביוני 2009 בעקבות הבחירות לנשיאות המדינה,⁴³ מחדד גם הוא את הקשיים והמגבלות הניצבים בפני המשטר האסלאמי. המשבר אמנם נסוב סביב סוגיות פוליטיות פנימיות, ולא היה קשור למדיניות החוץ של איראן, ובכלל זה תמיכתה במחנה ההתנגדות. ואולם לאירועים האלה, שהמחישו את האתגרים מבית שעיימם המשטר האסלאמי צריך להתמודד, יש פוטנציאל לפגיעה ממשית בתדמיתה המאיימת של איראן בעיני השחקנים השונים בזירה האזורית והבינלאומית. המגמה הזאת עשויה להקרין על דימוי העוצמה של מחנה ההתנגדות כולו. לא בכדי מיהרו כלל החברות במחנה, ובכלל זה סוריה, חזבאללה והחמאס, לברך את המשטר האסלאמי על ניצחונו של אחמדי נז'אד ולגנות את מחוללי המחאה במדינה, מה ששיקף דאגה מפני ההשלכות שיהיו לתהפוכות פנימיות בטהראן. נראה שהחשש הזה התחדד, בין היתר משום סמיכותן של הבחירות באיראן לבחירות לפרלמנט הלבנוני בראשית יוני 2009, שבהן התקשה חזבאללה להציג הצלחות. הצטברות האירועים הייתה עשויה לגבש דימוי של משבר מחרף ואף של ירידה בכוחו של מחנה ההתנגדות. עם זאת יודגש, כי לפי שעה, למרות הצורך של המשטר האיראני למקד תשומת לב רבה בנעשה בזירת הפנים, לא ניכר שינוי כלשהו במדיניותו של טהראן בנושא ההתנגדות. הוכחה לכך ניתן למצוא בניסיונות האיראנים המתמשכים להבריש ציוד צבאי לסוריה ולחזבאללה על גבי אוניות משא אזרחיות. בהקשר הזה תצוין במיוחד האונייה שלכד צה"ל בים התיכון בנובמבר 2009, אשר נשאה בקרבה אמצעי לחימה רבים, ובכלל זה רקטות למגוון טווחים.

סוריה, בעלת בריתה האסטרטגית של איראן מראשית שנות השמונים, בולטת גם היא בזיהויה עם רעיון ההתנגדות. ישנם מאפיינים דומים במעורבותן של סוריה ושל איראן בקידום הרעיון, והשתיים אף מקיימות ביניהן שיתוף פעולה נרחב סביב הנושא הזה. הדבר בולט במיוחד בטיפוחו של חזבאללה, ציר מקשר מרכזי בין שתי המדינות זה כשלושה עשורים, המסייע לשתיהן בקידום אינטרסים משותפים במרחב, ובראשם ההתמודדות עם ישראל. כמו איראן, גם סוריה תומכת באופן פעיל בגורמי ההתנגדות (בעיקר בחזבאללה, אך גם בארגונים פלסטיניים), ואף מטמיעה חלק משיטות הפעולה שלהם במערך הצבאי שלה, בייחוד בתחום הלוחמה הא-סימטרית. יתרה מזאת, בדומה לאיראן, גם סוריה נזהרת מלקדם בעצמה מהלכים ישירים נגד ישראל או נגד המערב, ומתמקדת בסיוע, במתן חסות ובהכוונה של גורמי ההתנגדות, המשרתים גם הם, כמו במקרה של איראן, את האינטרסים הלאומיים שלה.

ואולם, זיקתה של סוריה לרעיון ההתנגדות משקפת גם שוני בסיסי לעומת יתר הגורמים הנמנים עם המחנה הזה (קיימים אמנם הבדלים בין כלל הגורמים במחנה, אולם נראה כי הפער בין סוריה לבין יתר הגורמים בולט במיוחד). הפער הזה נובע בראש ובראשונה מצביונה הייחודי של סוריה. בהקשר הזה, בולטת העובדה שהממשל

בסוריה, בניגוד לאיראן, לחזבאללה או לחמאס, אינו מזוהה עם האסלאם הקיצוני, המהווה למעשה איום מרכזי על שלטון המיעוט העלוי בדמשק. לפיכך סוריה גם אינה מקדשת את דפוס הפעולה ואת החזון האוטופי של יתר גורמי ההתנגדות, הרוויים במטען דתי. יתרה מכך, שלא כמו גורמי ההתנגדות האחרים, סוריה אינה שוללת באופן מוחלט את יריביו של הרעיון, ובראשם ישראל, שאֵתה היא מנהלת בעשור וחצי האחרון משא ומתן מדיני לכינון הסדר על בסיס העיקרון של "שטחים תמורת שלום". לפיכך, אפשר להגדיר את זיקתה של סוריה לרעיון ההתנגדות כאופורטוניסטית למדי. זהו קשר שמקורו ברצון לקדם אינטרסים לאומיים, ליהנות מהזיהוי עם רעיון הזוכה לאהדה רחבה בעולם הערבי, ואף לעשות שימוש בשיטות לחימה שנמצאו מוצלחות. כל זאת מבלי לאמץ את האידאולוגיה של יתר גורמי ההתנגדות, המצווה מלחמת חורמה בישראל ובמערב ודוגלת בשאיפה לכוון סדר אסלאמי באזור.

פרשנותו האישית של נשיא סוריה, בשאר אל-אסד, לרעיון ההתנגדות משקפת באופן קולע את מעמדה החרגי של דמשק במחנה ההתנגדות ואת השימוש הייחודי שהיא עושה ברעיון הזה. אל-אסד מסביר שההתנגדות והשלום הם שיטות המשלימות זו את זו, וכי ההתנגדות נועדה, הלכה למעשה, לקדם הסדר מדיני. לטענתו, נוכח העמדות העיקשות של ישראל במשא ומתן המדיני, יש צורך לנקוט את שיטות ההתנגדות כדי להמחיש לה את מחיר הסרבנות ולדחוק בה לקדם הסדרים מדיניים.⁴⁴

חוץ מאיראן ומסוריה אין עוד גורמים מדינתיים במזרח-התיכון המזוהים עם תפיסת ההתנגדות. נהפוך הוא, שאר המשטרים במרחב רואים ברעיון ההתנגדות איום על היציבות האזורית בכלל ועל יציבותם שלהם בפרט, אולם עקב חולשתם היחסית מתקשים לנקוט צעדים של ממש למיגור רחב היקף של התופעה. השלטונות במצרים, בירדן ובערב הסעודית מתמקדים בעיקר במהלכי בלימה של תופעת ההתנגדות בשטחם, ובראשם דיכוי גורמי אופוזיציה אסלאמיים. עם זאת, אין הם מצליחים לצמצם את הפופולריות הרבה של הרעיון בקרב הקהלים במדינות האמורות, ואין הם מציבים חלופה משמעותית לזרם ההתנגדות באזור כולו. יתרה מזאת, נראה שמרבית המשטרים הערביים מעדיפים לשמר מעין סטטוס קוו עם גורמי ההתנגדות באזור, ובפרט עם אלה שביססו מעמד מדינתי, באופן שיבטיח להם שקט בזירות הפנימית והאזורית. בהקשר הזה, בולטים היחסים בין מצרים לממשל החמאס ברצועת עזה, המשקפים הכרה גוברת של קהיר (ושל מרבית מדינות ערב) בשלטון התנועה באזור הזה, וכן התרומה של ערב הסעודית ושל מדינות המפרץ האחרות לגיבוש ההסדרים הפנימיים בלבנון (הסכם דוחה, מאי 2008), ובזירה הפלסטינית (הסכם מכה, פברואר 2007).

בין המדינות התומכות ברעיון ההתנגדות באזור לאלה המנסות לבלום אותו, נמצאת קבוצת של "מדינות כושלות", המהוות זירות ההתמודדות במאבק בין המחנות. עם הקבוצה הזאת נמנות לבנון, שהמצב בה מנותח לעומק לאורך המחקר, הרשות

הפלסטינית ועיראק. יחסה של הרשות הפלסטינית – ישות מדינתית למחצה – כלפי רעיון ההתנגדות מזכיר במידה מסוימת את גישתה המורכבת של סוריה לנושא, אם כי ניכר גם שוני במספר היבטים. הרשות הפלסטינית, במיוחד בתקופת כהונתו של אבו מאזן, אינה חלק ממחנה ההתנגדות במזרח-התיכון, אולם הגורמים העומדים בראשה, ובמיוחד ארגון הפתח, רוחשים יחס מיוחד לרעיון ההתנגדות ומנהלים סביבו שיח פנימי ער. המדובר בהמשך לדיון רב שנים המתנהל במערכת הפלסטינית בכלל, ובאש"ף בפרט, באשר למינון הרצוי בין המאבק המזוין, הנתפס כיסוד המכונן של התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית, לבין העשייה המדינית. מאז סוף שנות ה-50 של המאה העשרים ועד היום נעה הזירה הפלסטינית מדבקות מוחלטת ברעיון המאבק המזוין, למיזוג בינו לבין העשייה המדינית, ועד שהוגדר בעשורים האחרונים כאמצעי שנועד לשרת את מימוש היעדים המדיניים (תיאור המעלה, במידה מסוימת, דמיון לאופן שבו סוריה מגדירה את רעיון ההתנגדות). ההתחבטות סביב השאלה האם המאבק המזוין מהווה סיבת קיומה של התנועה הלאומית הפלסטינית או רק כלי לקידום יעדיה האסטרטגיים לא הוכרעה באופן סופי עד היום. הדיון הזה פיצל את הפלסטינים פעמים רבות בעבר, וממשיך לפלגם גם כיום, ובעיקר להותירם ללא הכרעה לגבי דרכם ומטרותיהם.

היחס המורכב של הפלסטינים כלפי רעיון ההתנגדות בא לידי ביטוי בולט בעיקר בתקופת כהונתו של ערפאת כיושב-ראש הרשות הפלסטינית (1994-2004). תחת מנהיגותו, אש"ף והפתח אמנם פנו להסדר היסטורי עם ישראל ולכינון ישות מדינית-למחצה בראשית שנות ה-90, אולם מעולם לא זנחו לחלוטין את הדיון התיאורטי במאבק המזוין, ואף את העיסוק המעשי בו. מעורבותם של הגורמים האלה בפעילות אלימה הייתה מוגבלת למדי מאז הקמת הרשות הפלסטינית ועד ספטמבר 2000, אולם הפכה לתופעה סוחפת לאחר פרוץ אנתפאדת אל-אקצא, שהונהגה בשלביה הראשונים בידי גורמי הפתח, ובכלל זה פעילי מנגנוני הביטחון הפלסטיניים. שיבתם של אלה לשוחות הקרב סייעה בטווח הקצר בלבד לשיפור דימויו של הפתח בקרב הציבור הפלסטיני. בטווח הארוך היא הייתה הרסנית בעבור הזרם הלאומי הפלסטיני. זאת, משום שהחזרה לדרך המאבק המזוין לוותה בערעור מתעצם של יסודות השלטון הפלסטיני שגובשו בעמל רב וממושך, ובהיחלשות גוברת של הפתח לעומת התעצמות של החמאס בזירה הפלסטינית.

בשנים האחרונות, ובפרט מאז השתלטות החמאס על רצועת עזה, ניכרת התמקדות רבה יותר של הזרם הלאומי הפלסטיני בהנהגת אבו מאזן בקידום התהליך המדיני ובבניין מחודש של מוסדות המדינה (בגדה המערבית). עם זאת, בכירי הרשות הפלסטינית בכלל ומנהיגי הפתח בפרט, ממשיכים להדגיש כי להתנגדות יש עדיין מקום מרכזי בתפיסתם, ומבהירים כי נוכח הקיפאון המתמשך בתהליך המדיני,

קיימת אפשרות כי ינטשו את הריסון היחסי שהם נוקטים בשנים האחרונות וישובו למאבק המזוין. ביטוי מוחשי לשיח המורכב שמנהלת הרשות הפלסטינית סביב רעיון ההתנגדות השתקף במהלך הוועידה הכללית השישית של הפתח שנערכה בבית-לחם באוגוסט 2009. בכירי הארגון הדגישו בנאומיהם באירוע כי הפתח אמנם אימץ את התהליך המדיני כבחירה אסטרטגית, אולם עדיין רואה במאבק המזוין יסוד מרכזי בהווייתו, וכי מימוש נגד כיבוש כוחני מהווה זכות המעוגנת בחוק הבינלאומי. עם זאת, הם הבהירו כי אין הכרח שרעיון ההתנגדות יגולם אך ורק במאבק אלים, שכן לטענתם ניתן לממשו במגוון דרכים נוספות, כמו למשל מרי עממי, הפגנות, שביתות וכן מאבק מדיני, הסברתי ומשפטי.⁴⁵ כך, מגלמת הזירה הפלסטינית את לב העימות בין המחנות במזרח-התיכון: בעוד חציה האחד מונהג בידי החמאס ומזוהה באופן מובהק עם מחנה ההתנגדות, חציה השני מונהג בידי הפתח ומזוהה בדרך-כלל עם המחנה האזורי התומך בהסדר מדיני, הגם שהארגון ממשיך לשמור על אהדה בסיסית כלפי רעיון ההתנגדות.

מחנה ההתנגדות בעיראק מורכב ממגוון רחב של גורמים פוליטיים וצבאיים למחצה, רובם סוניים, שהוקמו לאחר נפילת משטרו של צדאם חוסיין. מרבית הארגונים נושאים צביון אסלאמי מובהק, אך דבקים בד בבד בזהות הלאומית העיראקית. הם חותרים על דגלם את המאבק המזוין בכוחות האמריקניים בעיראק, מפגינים איבה עמוקה כלפי השיעים במדינה ופועלים בשאיפה להשיב את הדומיננטיות בעיראק לעדת המיעוט הסוני (המונה כרבע מהאוכלוסייה). חלק ניכר מהארגונים האלה מבוססים על שרידי המשטר הקודם, ובעיקר על פעילים לשעבר במפלגת הבעת' העיראקית. לארגונים השונים אין הנהגה מאוחדת והם פועלים על בסיס שבטי או ככנופיות מזוינות.

ארגוני ההתנגדות בעיראק נבדלים מהגורמים המזוהים עם אל-קאעדה במדינה בכך שהם ממקדים את מאבקם בכוחות הביטחון האמריקניים ובאלה של הממשל העיראקי, אולם נמנעים בדרך-כלל מפגיעה באוכלוסייה האזרחית הסונית. שוני נוסף מגולם בהזדהותם העמוקה של ארגוני ההתנגדות עם הלאומיות העיראקית, וזאת בניגוד לגורמי אל-קאעדה, המנוכרים ליסוד הזהות הזה ומצדדים במקום זה בחזון פאן-אסלאמי אוטופי. על הרקע הזה אף נוצרה בעבר מתיחות בין ארגוני ההתנגדות לגורמי אל-קאעדה, שהועצמה בין היתר בעקבות מעבר של פעילים רבים מקרב ארגוני ההתנגדות לשורות אל-קאעדה. מאז שנת 2008 מסתמן צמצום הדרגתי בפעילותם של ארגוני ההתנגדות בעיראק, בעיקר נוכח הרחבתה והצלחתה של פעילות הכוחות האמריקניים ושל ממשלת עיראק לאכיפת מרות וסדר ציבורי במדינה. המהלכים הכוחניים נגד גורמי ההתנגדות מלווים גם בניסיונות להחלה פוליטית של ארגוני ההתנגדות, לדוגמה על-ידי קליטה של פעיליהם לשורות מערך הביטחון העיראקי או באמצעות השתלבותם של חלק מהארגונים במערכת הפוליטית הרשמית במדינה.

עם זאת, פעילותם של ארגוני ההתנגדות בעיראק לא דעכה לחלוטין, והם ממשיכים בפיוגים, גם אם בהיקף נמוך מבעבר.⁴⁶

השיח הציבורי על רעיון ההתנגדות

מעבר לרובד המדינות, רעיון ההתנגדות מוצא אחיזה איתנה במישור הציבורי בכלל מדינות המזרח-התיכון – הן באלה שממשליהן תומכים ברעיון, הן באלה המשמשות זירות מאבק מרכזיות של גורמי ההתנגדות, והן באלה שממשליהן תומכים בהסדרים מדיניים ומקורבים למערב. כמו בנושאים אחרים, ובראשם היחס לישראל ולמערב, גם בסוגיית ההתנגדות הרחוב הערבי נוקט עמדות קיצוניות מאלה של הממשלים. המגמה הזאת נובעת ביסודה מהביקורת הנוקבת של הציבור על השלטון המקומי על רקע פנימי – פוליטי, חברתי וכלכלי – וכן מההשפעה הרעיונית העמוקה של האסלאם הפונדמנטליסטי ברבדים העממיים בכלל המדינות. אהדתם של הקהלים בעולם הערבי לרעיון ההתנגדות מוצאת ביטוי בולט במישור התקשורתי, הממסדי והחוץ-ממסדי; במישור העממי (בדמות הפגנות, פעילות דתית, כנסי הסברה, התרמות המוניות ועוד); וכן בשיח האינטלקטואלי, שבו ניכרת ההתייבבות של חלק ניכר מאנשי הרוח בעולם הערבי לתמיכה ברעיון, באופן החוצה את כל קווי ההבחנה האידיאולוגיים (בין המצדדים בתפיסה ניתן למצוא הן הוגים ממחנה השמאל ומארגונים בעלי צביון לאומי, והן הוגים הנמנים עם הזרם האסלאמי).

ואולם, למרות האהדה הרבה לרעיון ההתנגדות, הוא גם סופג ביקורת נוקבת משני אגפים קוטביים בעולם הערבי, בייחוד במרחב הסוני. ההתקפה החריפה ביותר היא של גורמים המזוהים עם זרם הג'האד העולמי ואל-קאעדה, שבעצמם זוכים לפופולריות לא מבוטלת בעולם הערבי הסוני. הוגים וחכמי הלכה הנמנים עם הזרם הזה טוענים כי רעיון ההתנגדות אינו עולה בקנה אחד עם ההלכה האסלאמית, היות שהוא משקף ביסודו ניסיון לזכות בלגיטימציה בינלאומית, לרוב בלוויית התרפסות בפני גורמים זרים והפגנה של התרככות רעיונית. לטענתם, הדבר בא לידי ביטוי בולט בניסיונם של גורמי ההתנגדות להסביר, שמאבקם הוא בכיבוש ובדיכוי, ומהווה חלק ממאבקי השחרור של עמים רבים בעולם. ראשי זרם הג'האד העולמי תוקפים בחריפות מיוחדת את נטייתם של גורמי ההתנגדות להשתלב בממשלים המקומיים או אף להשתלט עליהם. לטענתם, אלה מהלכים המנוונים את רוח המאבק ומציבים בפני ארגוני ההתנגדות מגבלות רבות. מנגד, הוגים אלה מציגים את רעיון הג'האד כחלופה האסלאמית היחידה של מלחמת חורמה במערב ובנציגיו, בלא כל ניסיון להידבר עם או להצטדק בפניהם, ותוך דחייה מוחלטת של כל התמסדות ואימוץ סממנים ממלכתיים. סלידתם של גורמי הג'האד העולמי מרעיון ההתנגדות נובעת בחלקה גם מאיבתם העמוקה לשיעה, ובייחוד לחזבאללה, המציג את עצמו כגורם מנהיג במחנה

ההתנגדות, ונתפס כמתחרה על הנהגת המאבק עם המערב. ההתקפה הזאת מבוססת על עוינות אידיאולוגית, דתית ואף אתנית רבת שנים שרוחשים גורמי הג'האד העולמי (כמו מרבית הגופים האסלאמיים במרחב הערבי הסוני) לשיעה בכלל ולאיראן בפרט. הם מנסים לגמד את פועלם ואת הישגיהם הצבאיים של גורמי ההתנגדות השיעיים, ובראשם חזבאללה, ולטעון שדבקותם הרעיונית והמעשית במאבק מוגבלת למדי לעומת זאת של הג'האד העולמי.

אימן אל-ט'ואהרי, סגנו של אוסאמה בן לאדן, נתן ביטוי מוחשי לרוח הזאת בטענו שחזבאללה לא קצר שום הישג צבאי במלחמת לבנון השנייה, וחמור מזה – הסכים לסיום המערכה בתנאים המשקפים הכרה בפועל בקיומה של ישראל, מגבילים את יכולת המאבק נגדה ואף מסייעים להגנתה. זאת, לטענת אל-ט'ואהרי, במיוחד בעקבות הסכמת נצראללה לעיבוי הנוכחות של יוניפי"ל – "צלבים" בלשוננו – בדרום לבנון עם תום המלחמה. אל-ט'ואהרי גם ביקר בחריפות את השתלבותו של חזבאללה במערכת הפוליטית הרשמית בלבנון וטען:

לו היה חסן נצראללה מנהיג תנועת התנגדות ושחרור לאומי, כפי שהוא טוען – בלי להתחשב בקרבתה לדרך האסלאם או בריחוקה ממנה – הוא היה משנה את צורתה לתנועת התנגדות חשאית, כמו כל תנועת התנגדות או שחרור לאומי שאויב עריך תוקף אותה. מדוע לא ביצע חסן נצראללה את המהלכים שנקטו ג'והר דודאייב, אצלן מסח'דוב, שאמל בסאייב [מנהיגי המורדים בצ'צ'ניה], והמולא עומר [מנהיג הטאליבאן], שנטשו את הממשלה, את המשרות, את המשרדים הממשלתיים ואת המריבות על המכסות ועל שלל המלחמה, והפכו למנהיגי הג'האד בהרים, בחורשות, ביערות ובאזורי הכפר נגד הפולשים לארצות האסלאם?

עוד הוסיף אל-ט'ואהרי וטען, שעצם חברותו של חזבאללה בממשלת לבנון היא שלילית, היות שזו מדינה החברה באו"ם, מוסד המכיר במדינת ישראל. בהמשך ישיר, תקף אל-ט'ואהרי בחריפות גם את איראן, שאותה הוא האשים בסיוע להשתלטות האמריקנית על עיראק ועל אפגניסטן, ובהפגנת סיפוק רב מהפגיעות שנגרמו לארגוני הג'האד הסוניים במדינות האלה בעימותים המזוינים עם צבא ארצות-הברית. כמו את חזבאללה, האשים אל-ט'ואהרי גם את איראן בהכרה עקיפה בקיומה של ישראל, וזאת משום חברותה של איראן באו"ם.⁴⁷

גם כלפי החמאס שיגר אל-ט'ואהרי חצי ביקורת דומים, שהתמקדו בהשתלבותה של התנועה בממשל הפלסטיני ובהשלכות השליליות שהיו, לשיטתו, למהלך הזה על מרחב הפעולה הצבאי שלה. לדבריו, הסכמתה של התנועה לכוון ממשלת אחדות לאומית יחד עם הפתח (מרס-יוני 2007), העידה על נכונותה "למכור את פלסטין" ולהיכנע להסכמים הבינלאומיים בעבור הבטחת מושבים בממשלה. ההתקפה הזאת היוותה המשך לביקורת הנוקבת שאל-ט'ואהרי הטיח על עצם השתתפותה של החמאס

בבחירות לפרלמנט הפלסטיני (ינואר 2006), בטענה כי היעד של שחרור פלסטין ימומש אך ורק באמצעות ג'האד ולא באמצעות השתלבות בממשל.⁴⁸

המתיחות בין גורמי ההתנגדות לגורמי הג'האד העולמי אינה מתוחמת רק למישור הפוליטי והתעמולתי, והיא מוצאת ביטוי גובר בשנים האחרונות גם בהתנגשויות אלימות בין שני הצדדים. התופעה בולטת במיוחד בזירות מאבק שבהן פועלים גורמי ההתנגדות, אך גם בתוך שטחן של מדינות או של ישויות ריבוניות למחצה המזוהות עם הרעיון. בהקשר הזה, יצינו מספר דוגמאות בולטות: העימות האלים שהחמאס מנהלת בתקופה האחרונה ברצועת עזה נגד התארגנויות המזוהות עם זרם הג'האד העולמי, אשר מנהיגיהן תקפו בחריפות את הריסון שנוקטת התנועה במישור הצבאי בעקבות מבצע "עופרת יצוקה", ואף הנחו לקדם פעולות טרור עצמאיות נגד ישראל, גם במחיר חיכוך עם החמאס;⁴⁹ המתיחות המתפתחת בשנים האחרונות בין חזבאללה לבין קבוצות המזוהות עם הג'האד העולמי, אשר בדומה למקרה של החמאס, חותרות להמשיך את המאבק האלים נגד ישראל מדרום-לבנון, תוך מתיחת ביקורת על הזהירות שחזבאללה כפה על עצמו מאז מלחמת לבנון השנייה; והיריבות הקשה השוררת זה מספר שנים בין קבוצות ההתנגדות השיעיות והסוניות בעיראק (התופסות עצמן כקבוצות לאומיות עיראקיות, ומנסות בחלקן להשתלב בסדר הפוליטי במדינה), לבין גורמי אל-קאעדה החותרים למוטט את המשטר בבגדאד ולהציב במקומו חלופה אוטופית בדמות "ח'ליפות אסלאמית".

המאבק בין שני הזרמים גולש, כאמור, גם לתחומי המדינות התומכות ברעיון ההתנגדות. הדבר בא לידי ביטוי בפעילות אלימה של קבוצות המזוהות עם הג'האד העולמי בשטחן של איראן ושל סוריה, אשר ממוקדת ברובה בגורמי ממשל או במוסדות דת שיעיים. בהקשר הזה, יודגש, כי מלבד המקרה של החמאס, בכל זירות המאבק בין שני הזרמים, בולט מאוד משקלה של האיבה שרוחשים גורמי הג'האד העולמי הסונים כלפי השיעה, ובעטיה העימות מקבל צביון דתי ועדתי מובהק (במיוחד במקרים של חזבאללה, איראן, עיראק וכן בזה של סוריה, הנשלטת על-ידי המיעוט העלווי, הנתפס בעיני חלק ניכר מהגורמים האסלאמיים הסונים הקיצוניים כעדה כופרת, או לפחות ככזאת המזוהה עם השיעה).

ניתן לטעון כי גורמי הג'האד העולמי מגלמים במידה רבה חלק מהתכונות שאפיינו את גורמי ההתנגדות בעבר והיוו מקור גאוותן, ובראשן – הסלידה מסממנים מדינתיים ומהתמסדות, גישה אקטיביסטית נטולת רסן והתרסה כלפי הממשלים במרחב, בטענה כי הם מגבילים את הפעילות הצבאית נגד מי שמוגדרים כאויבים. המתיחות הנוכחית בין שני הזרמים משקפת אפוא את תהליך ההתמסדות השלטונית שחווים חלק מגורמי ההתנגדות, אשר משית עליהם מגבלות רבות מבעבר והופך אותם לבעלי שיקולים מורכבים יותר, בדיוק כמו הממשלים שהם נהגו לתקוף בעבר. עוד הבדל

בין גורמי ההתנגדות לזרם הג'האד העולמי מצוי בהדגרת זהותם העצמית, ובמיוחד זיקתם לזירות שבהן הם פועלים. כך, בניגוד לגורמי הג'האד העולמי הדבקים בחזון פאן-אסלאמי אוטופי ונעדרים זיקה ממשית לישויות המדיניות או לקבוצות הלאומיות שבקרבתן הם פועלים, מרבית גורמי ההתנגדות מתאפיינים במימד לאומי מובהק. הם אמנם נושאים בגאון את הסיסמאות האסלאמיות, ובכללן החזון לכינון מרחב פאן-אסלאמי בטווח הארוך, אולם מדגישים את היותם חלק מהקולקטיב הלאומי שבמסגרתו הם פועלים, ומגדירים את המאבק שהם מנהלים כלאומי, גם אם הוא כולל מרכיבים דתיים רבי משקל (הדבר בולט במיוחד במקרים של החמאס, חזבאללה וגורמי ההתנגדות בעיראק).

ביקורת מסוג אחר על רעיון ההתנגדות באה מאגפים ליברליים בעולם הערבי, שהשפעתם הציבורית פחותה בהרבה מזו של הזרמים האסלאמיים הקיצוניים. נושאי הביקורת, בעיקר אינטלקטואלים, סופרים ועיתונאים בולטים (חלק מהם חיים במערב), מבליטים את המחיר שמשלמים הערבים בעבור קידושו של רעיון ההתנגדות ואת התופעות החברתיות השליליות המתלוות, לטענתם, להערכה ההמונית שלו. ג'אבר חביב ג'אבר, עיתונאי עיראקי בולט, טען בהקשר הזה כי שורשי המונח התנגדות אכן נטועים בהווה חיובית של מאבק בגורם עריץ למען החירות. עם זאת, הנסיבות שבהן צמח המונח באזור השתנו עם היעלמותו של הכיבוש האימפריאליסטי, בעוד הערבים ממשיכים לקדם את עקרון ההתנגדות כטאבו. עקב כך נוצר, לדבריו, שעבוד המוני לרעיון מיליטריסטי, שהפך מאמצעי למטרה, ואשר מקדש את המוות במקום את החיים, מדכא מחשבה ביקורתית וכובל את החברה לעימות נצחי.⁵⁰ עבד אל-חמיד אל-אנצארי, בעבר דיקן הפקולטה למשפטים ולהלכה אסלאמית באוניברסיטת קטר, יצא באותו ההקשר בביקורת חריגה בחריפותה וקרא להתנער מ"תרבות המאבק" ולהפיג את ההילה המקודשת האופפת את רעיון ההתנגדות החמושה. לדבריו, קידוש הערכים האלה הפך את החברה הערבית למיליטריסטית; מחניק את היכולת למתוח ביקורת על הגורמים הדוגלים במאבק המזוין; ומעודד את הצעירים לוותר על חייהם למען המאבק, תוך כדי פגיעה באזרחים בישראל.⁵¹

הביקורת מהסוג הזה מתעצמת במיוחד במהלך עימותים רחבי היקף שמנהלים גורמי ההתנגדות עם ישראל ולאחריהם. בהקשר הזה בלטו במיוחד ההתקפות של אנשי רוח, עיתונאים וכן מדינאים בעולם הערבי (בעיקר מקרב המחנה המתון בו), על חזבאללה בעקבות מלחמת לבנון השנייה, ועל החמאס בעקבות מבצע "עופרת יצוקה". הביקורת הזאת כוללת מספר טענות מרכזיות: הראשונה הייתה, שמטרתה של ההתנגדות היא שחרור האדמה, ולאחר מימוש היעד הזה, על גורמי ההתנגדות להפסיק את פעילותם המזוינת ולהשתלב במוסדות הממשל; הטענה השנייה – שההתנגדות אינה יכולה להיחשב לגיטימית אם היא נוקטת מהלכים לא מחושבים הממיטים

אסונות על העמים ועל המדינות שבקרבתם הם פועלים; והשלישית – שארגוני ההתנגדות מבטלים את תפקיד המדינה כגורם הממונה על קבלת ההחלטות האסטרטגיות בשטחה, כפי שאירע בלבנון ובזירה הפלסטינית.⁵²

מכל מקום, אף אחת מהביקורות אינה מצליחה לפי שעה לערער את מעמדו היציב של רעיון ההתנגדות בקרב הקהלים באזור.

* * *

המאזן הכולל של "ההתנגדות החדשה" במזרח-התיכון עד היום מצביע על נטייה מסוימת לטובת הגורמים המנהיגים את המחנה הזה. אלה זוקפים לזכותם כמה הישגים מרכזיים: התפיסה שאותה הם מייצגים התבססה כרעיון המרכזי באזור כיום, בייחוד בקרב השכבות החלשות הרחבות, אך גם מעבר להן; הם פיתחו תשתיות חברתיות נרחבות, המקנות להם אחיזה איתנה בקרב הקהלים המקומיים; ניהלו מערכות צבאיות, שאותן הם מציגים כהצלחות; וחשוב מכול – גורמי ההתנגדות חוללו שינוי גיאואסטרטגי דרמטי במפת המזרח-התיכון, כפי שבא לידי ביטוי במציאות החדשה שהם כוננו בלבנון ובזירה הפלסטינית, ובאופן מוגבל יותר בעיראק ובאפגניסטן.

מנגד, רעיון ההתנגדות סובל גם מנקודות חולשה ומבעיות יסוד רבות. בין אלה יצוינו: המתקפה הנרחבת שמנהלים נגדו גורמים שונים בעולם הערבי (בעיקר המשטרים, ופחות מכך גופים ציבוריים); ההטרונגויות ואף הניגודים הבסיסיים המתגלעים מדי פעם בפעם בקרב הגורמים השונים המזוהים עם הרעיון, והמקשים על ניהול מערכות מתואמות בהיקף נרחב; וכן חוסר יכולתם של גורמי ההתנגדות להציג בסופו של דבר הצלחות מובהקות במישור הצבאי, אך גם בתחומי החברה והכלכלה. לבעיות האלה הצטרף חוסר היציבות הפנימית של הזירות המרכזיות שבהן פועלים ארגוני ההתנגדות, כפי שנחשף בבחירות האחרונות לפרלמנט של לבנון ובמשבר הפנימי החרף שפרץ באיראן בעקבות הבחירות לנשיאות. ואולם, אלה אינם משקפים בהכרח היחלשות פנימית בקרב גורמי ההתנגדות. הגרעין הנאמן למשטר האסלאמי בטהראן, ובמוקדו משמרות המהפכה, נותר איתן, והבחירות בלבנון לא ביטאו ירידה בכוחו של חזבאללה בקרב העדה השיעית. עם זאת, יש לאירועים האלה פוטנציאל לפגוע בדימוי העוצמה של מחנה ההתנגדות, ובייחוד בטענתם של החברים בו, שהם פועלים מכוח לגיטימציה עממית רחבה. יתרה מכך, המשך קיומן של בעיות היסוד מבית, קל וחומר החרפתן לאורך זמן, עשויים לחייב את גורמי ההתנגדות להתמקד בפתרון על חשבון קידום מערכות צבאיות.

רעיון ההתנגדות מתקשה אפוא להתבסס כסדר החלופי באזור. הגורמים המנהיגים אותו אמנם הצליחו להשתלט על כמה מעוזים, אולם עד כה לא גרמו לערעור עמוק

של העיצוב האזורי, בין היתר, בשל מאמצי הבלימה של מדינות המחנה המתון בעולם הערבי. אלה אמנם סובלות מחולשה יחסית ואינן מציגות חלופה מגובשת בהתמודדותן עם אתגר ההתנגדות; ואולם הן מצליחות להציב בכל זאת חסמים על דרכה של ההתנגדות, ובכך מונעות הכרעה מהירה במאבק על דיוקנו של האזור.

פרק שלישי

תמורות במרחב – שינוי במפת האיומים

ההתנגדות נעשתה במהלך השנים לאחד האיומים החמורים על ישראל, ולבעיה ביטחונית הממקדת לפרקים את עיקר תשומת לבם של הממשל, הצבא והחברה במדינה. בפרק זה תיבחן התפתחותו של אתגר ההתנגדות מנקודת המבט הייחודית של ישראל, ובד בבד יוסברו התמורות שחלו באיומים האחרים שעמם היא מתמודדת, ובראשם המדינית, בעל העוצמה הצבאית-הקונבנציונלית. באמצעות ההשוואה בין שני סוגי האתגרים יתואר בהמשך כיצד עלייתו של אתגר ההתנגדות השפיעה על תפיסת הביטחון של ישראל, ובייחוד על הגדרתה את מצבה האסטרטגי ואת חומרת האיומים עליה, יחד עם המענה שהיא מגבשת כלפיהם.

המהפך במעמד האיומים

מאז הקמתה מתמודדת מדינת ישראל עם שני אתגרים ביטחוניים מרכזיים, המתקיימים בכפיפה אחת, הגם שהיקפם ועוצמתם משתנים מעת לעת. האתגר הראשון הוא האיום הצבאי-הקונבנציונלי הניצב מצד מדינות ריבוניות באזור, בייחוד "מדינות הטבעת" הסובבות את ישראל. האתגר הזה התפתח בעשרות השנים האחרונות גם בממד הלא-קונבנציונלי, כפי שבא לידי ביטוי בפיתוח היכולת הצבאית של כמה מדינות באזור בתחום הנשק הכימי, הביולוגי והגרעיני. בה בעת התרחב מעגל המדינות המציבות איום על ישראל אל מעבר ל"מדינות הטבעת", דוגמת איראן, עיראק ולוב. האתגר הצבאי-הקונבנציונלי היה דומיננטי בעימותים המרכזיים של ישראל בשלושת העשורים הראשונים לקיומה, ובהתאם לכך פותחה היכולת הצבאית של המדינה וגובשה תפיסת הביטחון הלאומי שלה.

בצד האיום הצבאי-הקונבנציונלי מתקיים כל העת גם איום שאפשר לכונו תת-קונבנציונלי, המוצא ביטוי במגוון רחב של שיטות מאבק, ובכלל זה טרור (הן בתוך ישראל והן בגבולותיה, וכן כלפי יעדים ישראלים בחו"ל), גרילה ומרי עממי. האיום הזה משנה באופן תדיר את עוצמתו ואת מאפייניו: לפרקים מקדמים אותו גורמים עצמאיים במסגרת מאבק הנושא צביון לאומי או דתי (כמו הארגונים הפלסטיניים או חזבאללה); פעמים רבות הוא מונהג בידי מדינות ריבוניות המנסות להימנע

מעימות ישיר עם ישראל, ובמקום זה נותנות חסות לגורמים מזוינים, המתפקדים כמעין "שליח" – PROXY (למשל, הפעלת מצרים את חוליות הפדאא'יון ברצועת עזה במחצית הראשונה של שנות החמישים; תמיכת סוריה בארגוני הטרור הפלסטיניים זה ארבעה עשורים כמעט; וזיקתה של איראן לחזבאללה); ויש שהאתגר הזה בא לידי ביטוי במהלך מחאה אזרחי רחב היקף המתרחש בקרב אוכלוסיות שבשליטת ישראל (בעיקר הפלסטינית), ומונהג בחלקו בידי הגורמים המזוינים הא-מדינתיים. לאתגר התת-קונבנציונלי – תופעת ההתנגדות הלכה למעשה – יש דומיננטיות מובהקת בשלושת העשורים האחרונים, והמענה הישראלי כלפיו שונה מהותית מזה הניתן לאיום הצבאי-הקונבנציונלי.

בשלושת העשורים הראשונים לקיומה של ישראל, ההתמודדות עם האתגר הצבאי-הקונבנציונלי התרחשה במספר מוגבל של התנגשויות נרחבות שאירעו בתכיפות של אחת לכמה שנים (מלחמת סיני, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים). בתקופות ההפוגה שבין המלחמות, שכל אחת נמשכה זמן קצר יחסית, התמודדה ישראל עם האתגר התת-קונבנציונלי בגבולותיה, שממדיו הלכו וגדלו והוא התמסד בהדרגה מהבחינה הצבאית. בד בבד, נמשכו עימותים מוגבלים בעוצמתם עם הצבאות הערביים, דוגמת מלחמת ההתשה עם מצרים (1968-1970), או ההיתקלויות הרבות בין צה"ל לבין צבאות ירדן וסוריה בשנות החמישים והשישים. הביטוי הראשון של האתגר התת-קונבנציונלי הופיע בשנות החמישים, אז נאבקה ישראל בפעילות הפדאא'יון המאורגנת למחצה מגבולות מצרים וירדן. מסוף שנות החמישים, וביתר שאת לאחר מלחמת ששת הימים, קיבל האיום הזה ממד ממוסד יותר נוכח התפתחותה של התנועה הלאומית הפלסטינית. הארגונים החדשים שהופיעו בזירה הפלסטינית, ובראשם הפתח שהנהיג את הזירה הזאת משך כארבעה עשורים, חרתו על דגלם את המאבק המזוין כאסטרטגיה שמטרתה העיקרית הייתה לעורר את התודעה הלאומית הפלסטינית.⁵³ המכה הקשה שספג הכוח הצבאי של מדינות ערב ב-1967 שימשה זרז בהתפתחותה של התנועה הלאומית הפלסטינית. המפלה המחישת את הצורך של הארגונים הפלסטיניים להוות חלופה לכוח הערבי המדינתי. יתרה מכך, המלחמה הזאת הציבה את זירת "הפנים" הפלסטינית ("השטחים") במצב של כיבוש, באופן שהקנה לפלסטינים יכולת לנהל עימות ישיר עם ישראל (הלכה למעשה, "הפנים" לא התפתח מיד כזירת עימות, אלא בהדרגה). בעקבות כך, החלה בסוף שנות השישים פעילות מזוינת מואצת של הארגונים הפלסטינים, הן בתוך "השטחים" והן מזירות מאבק שכנות (במיוחד ירדן ולבנון). ואולם, המהפך המובהק במעמד של שני האתגרים – הקונבנציונלי והתת-קונבנציונלי – אירע רק לאחר מלחמת יום הכיפורים. המלחמה הזאת הבהירה לרבים בעולם הערבי, ובכלל זה לפלסטינים, את הקושי העצום להכריע את ישראל במישור הצבאי,⁵⁴ ובכך קידמה את תפיסת ההסדרים המדיניים עמה.

לאחר מלחמת יום הכיפורים ישראל לא נתקלה עוד באיום הצבאי-הקונבנציונלי בהיקף ובעוצמה משמעותיים כבעבר (ודאי לא כאיום קיומי). במקום זה גברה בהדרגה עוצמת האיום התת-קונבנציונלי, וזה נהפך לאתגר הביטחוני המרכזי שישראל מתמודדת עמו מאמצע שנות השבעים. בהקשר הזה, בלטו במיוחד הארגונים הפלסטיניים שנדדו תכופות מזירת עימות אחת לאחרת (ירדן בסוף שנות השישים ובראשית שנות השבעים; לבנון מראשית שנות השבעים עד שנת 1982; ו"השטחים" מאז פרוץ האנתפאדה הראשונה, וביתר שאת מאז שהחלה אנתפאדת אל-אקצא); וכן הגורמים המזוינים בלבנון, בייחוד מקרב העדה השיעית ובראשם חזבאללה, שמראשית שנות השמונים הרחיב ושיפר בהדרגה את כוחו הצבאי, תוך כדי ביסוס השפעה ציבורית ופוליטית גוברת בלבנון.

מלחמת לבנון הראשונה (מלחמת שלום הגליל) הייתה מבחינות רבות שלב המעבר שבין תקופת ההתמקדות של ישראל באיום הצבאי-הקונבנציונלי לתקופת ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות. המלחמה הזאת עירבה, לראשונה בתולדות ישראל, לחימה צבאית-קונבנציונלית מוכרת (עם הצבא הסורי בלבנון), עם לחימה בכוחות גרילה ולחימה בטרור, תוך התנסות חסרת תקדים בהיקפה ובעוצמתה (לפחות מאז 1948) בלחימה בקרב ריכוזי אוכלוסייה. מאז אותה המלחמה צה"ל לא התמודד עם כוחות צבא סדירים המונחים בידי שלטונות של מדינה ריבונית (להוציא ההתנסות החריגה של מלחמת המפרץ הראשונה, שבה הייתה ישראל נתונה במצב פסיבי של התגוננות מפני ירי טילים בליסטיים). משנת 1982 ניכרת במקביל עלייה מתמדת בהיקף ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות. לארגונים הפועלים בשמו של הרעיון הזה אין עוצמה דומה לזאת של הצבאות הסדירים, וקשה להציגם או לתפוס אותם כאיום קיומי (לפחות לא מיד). ואולם, הם מציבים אתגר אסטרטגי מסוג חדש – של מאבק התשה ממושך, המתפתח בהדרגה, ואשר ההישגים בו (אך גם המגבלות) נחשפים במלואם רק כעבור פרק זמן.

דמיון ושוני בין האיומים

השוואה בין המאפיינים של שני האתגרים המלווים את ישראל מאז הקמתה מעלה כמה ממצאים מרכזיים:

א. מעמד היריב: את האיום המרכזי על ישראל מאז 1948 הציבו כאמור צבאות סדירים של מדינות ריבוניות. משמעות האתגר הזה הייתה איום קיומי מעשי, לפחות עד מלחמת יום הכיפורים. מדינות ערב מיקדו את עיקר מאמציהן בהתמודדות עם ישראל במישור הצבאי-הקונבנציונלי, אולם לפרקים גם נתנו חסות לגורמים מזוינים תת-קונבנציונליים וא-מדינתיים, שבמספר פעמים אף גרמו בפעילותם לסיבוך המדינות הערביות בעימותים צבאיים נרחבים עם ישראל.

אתגר ההתנגדות, כפי שהתפתח בעיקר מאמצע שנות השבעים, מוגבל בעוצמתו הצבאית, ולרוב אינו נתפס בעיני ישראל כאיום קיומי ומידי. ההתנגדות לסוגיה מונהגת בידי גורמים א־מדיניים, שבמקרים רבים שולטים באזורים בתוך מדינות סמוכות לישראל, תוך פגיעה עמוקה בריבונותן. בהקשר הזה, יצוינו למשל: אזורים בתוך ירדן (ובכלל זה רבעים שלמים בכמה ערים בממלכה), שהיו נתונים לשליטת הארגונים הפלסטיניים עד אירועי "ספטמבר השחור"; אזורי "הפתחלנד" בדרום לבנון או "רפובליקת פקהאני" בבירות שהיו בידי הארגונים הפלסטיניים עד שנת 1982; ובימינו בולטת אחיזת חזבאללה בלבנון, ושלטון החמאס ברצועת עזה. בשני המקרים האחרונים רכשו גורמי ההתנגדות מעמד מדינתי או מדינתי למחצה. הם צמחו מתוך הציבור המקומי וזוכים לתמיכתו, שלא כמו הארגונים הפלסטיניים בלבנון ובירדן, שנחשבו לזרים בעיני האוכלוסייה המקומית במדינות הללו.

ב. תכלית העימות: את המאבק הצבאי-הקונבנציונלי ניהלו מדינות ריבוניות שלהן בדרך-כלל קשת שיקולים מורכבת ומגוונת. ההתמודדות הזאת לא נעדרה ממד אידיאולוגי ולוותה שנים רבות בחתירה מוצהרת להשמדת ישראל (כפי שהדבר בא לידי ביטוי בולט בתפיסותיו של עבד אל-נאצר, שהנהיג את העולם הערבי בשנות החמישים והשישים). ואולם, עליונותם של השיקולים המדינתיים הובילה בסופו של דבר לריכוך היעדים הבסיסיים ואף לפשרות היסטוריות עם ישראל. המגמה הזאת באה לידי ביטוי בהסכמי השלום שחתמו מצרים וירדן עם ישראל (1979), ובהמרה הסורית ההדרגתית את חזון השמדת ישראל בחתירה לאיזון אסטרטגי עמה, ובהמשך – בבחינה רצינית של האפשרות לכונן עמה הסדר מדיני. המדינות שדבקו במאבק אידיאולוגי נחוש בישראל שוכנות "מעבר לאופק", כלומר בלא קו מגע ישיר עמה, ובעיקר בלי הצורך לשאת במחיר הכבד של העימות הצבאי הממושך (בעיקר איראן משנת 1979 ועיראק בתקופת שלטון צדאם חוסיין). גורמי ההתנגדות הפלסטיניים הוותיקים, ובראשם הפתח, היו שותפים רעיונית ופוליטית לגל הלאומיות הערבית שגאה באזור בשנות החמישים והשישים. בדומה למרבית מדינות ערב, גם בקרב הפלסטינים התפתח בהדרגה הממד המדינתי והתחזק היסוד הלאומי הפרטיקולרי. המגמה הזאת הובילה בסופו של דבר את אש"ף לכונן הסדר מדיני עם ישראל, ובעקבותיו הוקמה לראשונה בהיסטוריה הפלסטינית ישות ריבונית למחצה בשטחי "הפנים" – הרשות הפלסטינית. גורמי ההתנגדות הנמנים עם הזרם האסלאמי נשענים על מסד אידיאולוגי שונה בתכלית, ולפיכך גם גיבשו אסטרטגיה ייחודית. תפיסתם הדתית הנוקשה אינה מנחה להגיע לאיזון כלשהו עם ישראל, קל וחומר להסכם שלום א־תה. מטרתם היא השמדת היריב, יעד שהוא בגדר ציווי הלכתי מחייב. בזירות אחרות שפועלים בהן גורמי התנגדות אסלאמיים, ושאינן קשורות לישראל, דוגמת עיראק או אפגניסטן, מוגדרים יעדים "מרוככים"

יחסית, שיש לקדם בשלבים: סילוק הכובש הזר מהשטח האסלאמי (ולא הכחדתו כמו במקרה של ישראל), מניעת חדירה של תרבות המערב לחברות המוסלמיות, ולבסוף – כינונה של מדינת הלכה אסלאמית ב"מחוזות המשוחררים".

ג. **מרחב העימות:** בעימות הצבאי-הקונבנציונלי הלחימה וההכרעה אירעו בדרך-כלל

במרחבים הגיאוגרפיים הפתוחים המעניקים לצבאות הזדמנות לבטא את יכולת התמרון והאש שלהם ואת שיטות הפעולה שפיתחו. מרחבי סיני, רמת הגולן ושטחים בגדה המערבית היו זירות המאבק המרכזיות, ורק במקרים מעטים התנהלו עימותים בתוך יישובים (קרבות קצרים למדי ברצועת עזה בשנת 1956 וב-1967, במזרח ירושלים במלחמת ששת הימים ובעיר סואץ במלחמת יום הכיפורים). מנגד, גורמי ההתנגדות מצויים בנחיתות צבאית מוחלטת בהתמודדות במרחב הפתוח ובאמצעים צבאיים-קונבנציונליים. לפיכך, רצונם הוא לטשטש את גבולות המערכה, בעיקר באמצעות תיעולה למרחב המאוכלס (נערים, עיירות, מחנות פליטים, כפרים), שבו מצטמצם היתרון היחסי של הכוח הצבאי-הקונבנציונלי, ומסתמן יתרון לכוחות מזוינים לא סדירים, הגם שאין ביכולתם לנחול ניצחון מכריע. דגם ההתמודדות הזה מבוסס בחלקו על שינויים שחלו במציאות האזורית מאז 1967, ובמיוחד על העובדה שישראל השתלטה בעשורים האחרונים על שטחים נרחבים שבהם חיה אוכלוסייה ערבית גדולה (רצועת עזה והגדה המערבית; דרום לבנון בשנים 1982-2000). במציאות הזאת נטמעים גורמי ההתנגדות בתוך האוכלוסייה האזרחית, מה שגם מקנה בהדרגה למערכה ממדים קיצוניים יותר, שהרי המאבק נהפך לעימות גם עם הקולקטיב הרחב העומד מאחורי כוחות ההתנגדות. כך נהפך הציבור מגורם לא מעורב במערכה הצבאית-הקונבנציונלית, ליסוד מרכזי בהתמודדות עם אתגר ההתנגדות. הגורמים המניעים אותו רואים צורך מתמיד למוג את המרחב האזרחי עם הכוח הצבאי, והציבור עצמו אף חש במקרים רבים הזדהות עם גורמי ההתנגדות. ההיטמעות של גורמי ההתנגדות במרחב האזרחי אינה פרי יישום של עיקרון רעיוני, אלא בחירה הנובעת מהבנת היעילות של השיטה, המקנה להם מעין "מגן אנושי". ואולם, בראיית גורמי ההתנגדות, טשטוש הגבולות בין המרחב האזרחי והצבאי אינו חלק על הצד שהם מייצגים, אלא גם על זה של היריב. העורף האזרחי הוא יעד לגיטימי בעבורם, ואף מועדף, כיוון שקל יותר לפגוע בו מלפגוע במערכים הצבאיים, וחשוב מכך – יש בכך כדי לערער את הביטחון הפנימי של היריב. מאז 1948, למעט מלחמת המפרץ הראשונה שבה נחשף העורף הישראלי לאיום הטילים ארוכי הטווח, הפגיעה בו הייתה מוגבלת, משום שהמלחמה התנהלה בין כוחות צבא בשדות לחימה מרוחקים יחסית. עליית ההתנגדות משלהי שנות השישים, החילה את האיום

על העורף הישראלי, ופעמים רבות הוא נהפך לשדה המערכה המרכזי (בייחוד באנתפאדת אל-אקצא ובמלחמת לבנון השנייה).

ד. משך ההתמודדות: הצבאית-הקונבנציונלית הייתה תמיד קצרה

למדי – מאמץ צבאי רב עוצמה של שני הצדדים, ולאחר מכן תקופת רגיעה של מספר שנים, עד המלחמה הבאה. הדפוס הזה נבע בעיקר מכך שהמלחמה התנהלה בין מדינות. אלה נתונות בדרך-כלל למגוון אילוצים, כמו כושר ספיגה לאומי במישור המוראלי-הפסיכולוגי, הכלכלי והתשתיתי; צורך באספקת הצרכים הקיומיים של האוכלוסייה; ולחצים של הזירה הבינלאומית. האילוצים האלה תקפים במיוחד לישראל, הפועלת מתוך מרחב טריטוריאלי קטן, מלווה בתחושה של איום מכל עבר ומתאפיינת באורך נשימה לאומי מוגבל למדי. לפיכך, ישראל הפכה את הכרעת הבזק – בעיקר באמצעות תמרון קרקעי – לעיקרון אסטרטגי מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי שלה. גורמי ההתנגדות, שאין ביכולתם להשיג הצלחות צבאיות מובהקות, קל וחומר הכרעה, מבססים את מאבקם על ממד זמן שונה. מבחינתם אין ההתמודדות מוגבלת בזמן, והיא מבוססת על התשה מתמדת ולא על מופעים קצרים של עימותים נרחבים. הגורמים האלה מבססים את תפיסת המאבק הזאת על יסודות דתיים מגובשים ובראשם ה-צבר, היא סבלנותו של הלוחם האסלאמי. ממד הזמן של המערכה ומהותה מתוארים פעמים רבות ביסודות כמעט מיתיים של עימות גורלי בין "כוחות אור ושחור", ניצחון ודאי הצפוי בעתיד לא מוגדר ואמונה נחושה ביכולת להביא לידי קריסת היריב, בלי קשר ליתרונם הצבאי בהווה. תפיסתם הבסיסית של גורמי ההתנגדות מקדשת את מערכת ההתשה הממושכת, ולפיכך נעדרת כמיהה לקצור ניצחון בכל קרב ולממש הישגים אסטרטגיים מידיים. לשיטתם, המערכה היא אירוע היסטורי ממושך, שלפרקים מלווה בהישגים ולפעמים במפללות, אולם סופו הוודאי בניצחון מוחלט של כוחות ההתנגדות. נעים קאסם היטיב להגדיר את תפיסת הזמן שעליה מתבסס רעיון ההתנגדות בטענתו ש"מהלכי ההתנגדות מכוונים להתשת היריב. המדובר בתהליך מצטבר שאין לו תוצאות מידיות, אולם אם יתקיימו בו עקביות ותהודה, אזי הוא יוביל לשינוי אטי, ולפרקים אף פתאומי"⁵⁵. תפיסת הזמן הזאת משותפת גם לגורמים המתחרים עם זרם ההתנגדות או אף עונים אותו. השיח הזה מתנהל בשנים האחרונות בין ההוגים המרכזיים של זרם הג'האד העולמי החשים שהניצחון במערכה עם כוחות ארצות-הברית בעיראק מתעכב ואינו מסתמן בטווח הקרוב. לפיכך, מטיפים ההוגים הללו לחקות את הלכות הנביא מוחמד ולהתאזר בסבלנות. לשיטתם, כוחות המערב, ובראשם ארצות-הברית וישראל, אינם ערוכים לעמוד במלחמות ארוכות ולפיכך חותרים לנהל מערכות צבאיות קצרות ככל שניתן. מטרתם של לוחמי האסלאם היא להתישם במאבקים

ממושכים, שיבהירו להם את המחיר האנושי והכלכלי של המערכה, ובכך ליצור מחלוקות נוקבות בקרב הציבור של הצד היריב.

ה. סיום ההתמודדות ושאלת ההכרעה: בעימות הצבאי-הקונבנציונלי, הכרעה,

ניצחון או תבוסה הם מונחים שמישים וברורים יחסית לשני הצדדים, ובאמצעותם למשל הובנה באופן מובהק מלחמת 1967, ובאופן מסווג יותר המלחמות של 1956 ו-1973 (למרות המכות הקשות שספג צבאה, מצרים מציגה את שתי המלחמות, ובייחוד את מלחמת יום הכיפורים, כניצחון בהתחשב בהישגים המדיניים שקצרה בעקבותיהן: השלמת הקהילה הבינלאומית עם שלטונה בתעלת סואץ וביסוס מעמדו של עבד אל-נאצר כמנהיג העולם הערבי לאחר מלחמת סיני; והשבת סיני לידי מצרים לאחר 1973). בהתמודדות עם אתגר ההתנגדות קיים קושי מהותי להשתמש במונחים האלה. היות שההתמודדות אינה מוגבלת בזמן, ונשענת על יסודות של סבלנות ושל הקרבה, אין אפשרות לסמן הכרעה נקודתית ברורה. יתרה מזאת, שלא כמו מדינה החולשת על נקודות כובד אופרטיביות שהפגיעה בהן עשויה לקדם הכרעה (כמו למשל קריסתו של מערך צבאי או כיבוש של מרכז שלטוני), הרי למרבית ארגוני ההתנגדות אין מרכזי כוח דומים. הפגיעות שגורמי ההתנגדות סופגים, קשות ככל שתהיינה, לא היוו עד היום סיבה להכריז על כניעה או על תבוסה (מה שאינו ייחודי להם, וניכר גם אצל מרבית היריבים המדינתיים של ישראל עד היום). העימותים הקשים שחוו גורמי ההתנגדות עשויים לאלץ אותם לגלות ריסון זמני וזהירות במהלכיהם, ואפילו לתעל אותם להסכם על הפוגה בפעילות הצבאית, אולם לשיטתם זהו שלב זמני (גם אם ארוך לא פעם) במערכה ארוכת שנים. מנגד, מטרתו הבסיסית של גורם ההתנגדות היא למנוע מהיריב, ובייחוד מישראל, את ההכרעה הצבאית הקלאסית. לפי תפיסתם של גורמי ההתנגדות, ישראל מייחסת חשיבות רבה ליעד ההכרעה שהוא נדבך מרכזי באסטרטגיה שלה, בין היתר, בגלל אורך הנשימה הלאומי המוגבל שלה ורגישותה הגבוהה לאבדות בנפש. במילים אחרות, גורמי ההתנגדות רואים יכולת לממש ניצחון במערכה הצבאית באמצעות אי-הפסד או במניעת הכרעה מישראל. כך, הבהיר נצראללה בזמן מלחמת לבנון השנייה, שהניצחון של חזבאללה אינו בא לידי ביטוי באמצעות "כיבוש של צפון פלסטיין או בשחרורן של נהריה, חיפה וטבריה", אלא בהמשך הפעילות הצבאית, למרות המהלכים של ישראל, באופן שהעמיד אותה במצב מביך, כמי שאינה מסוגלת להפסיק לחלוטין את הפגיעה בה, ומנגד הבליט את יכולת הספיגה והעמידה של הארגון.⁵⁶ ואולם, גורמי ההתנגדות אינם חותרים למנוע הכרעה מישראל רק במישור הצבאי, אלא גם בזה המדיני. הם מעוניינים לסכל התבססות של הסדרים מדיניים, שלדעתם הם תוצר לוואי של ההכרעות הצבאיות שהשיגה ישראל. לשיטתם, ההסדרים המדיניים נועדו

להקנות לישראל ביטחון רב שנים לצורך טיפוח ממשל, חברה וכלכלה יציבים. נעים קאסם המחיש את הנקודה הזאת באופן קולע באמרו: "הביטחון והתביעה לפשרה סופית מהוות שתי דרישות יסוד של הישות הציונית, שיעדן הוא לסיים את פרק העימותים ולהבטיח את קיומה לפרק זמן לא מוגבל". לדבריו, זרם ההתנגדות חותר לערעור מתמיד של הביטחון הישראלי בהמשך קיומה של מדינת ישראל, בין היתר באמצעות פגיעה מתמדת בשגרת היום-יום של המרחב הציבורי והכלכלי.⁵⁷ מונח ההכרעה אפוא אינו רלוונטי בהתמודדות של ישראל בעשורים האחרונים. "ההתנגדות החדשה" אינה מעמידה במבחן את יתרונה הצבאי המובהק של ישראל, אלא את חוסנה המנטלי, ובעיקר את יכולתה להתנהל במרחב של התשה ממושכת (המלווה בהפוגות מסוימות), ולהתמודד עם דילמות מוסריות חריפות, הנגזרות ממערכה שבה מתמזגים כוחות לוחמים בתוך מרחב אזרחי.

1. **מספר היריבים והזיקות ביניהם:** המלחמות הקונבנציונליות המרכזיות של ישראל נוהלו ביותר מחזית אחת בעת ובעונה אחת (מלחמת העצמאות, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים). בשלושת העשורים הראשונים לקיומה התמודדה ישראל פעמים רבות עם קואליציה של כוחות, שכרתו בריתות אסטרטגיות ותיאמו ביניהן את מהלכיהם הצבאיים. עוצמתן של הזיקות האלה ודרך תרגומן למעשים אמנם נחלשו במרוצת השנים (יחד עם ההתרופפות הכללית בסולידריות בתוך העולם הערבי ועם ריבוי המאבקים הפנימיים בקרבו), ואולם עצם קיומו של תיאום בסיסי בין היריבים חייב את ישראל להיערך להתמודדות עם איום צבאי קונבנציונלי בחזיתות אחדות. המצב הזה הצריך להציב כוחות צבא גדולים לתקופות ממושכות לאורך מרבית גבולות המדינה, ולפתח תפיסות לחימה וכשירות מבצעית שיאפשרו לנהל מלחמה במספר חזיתות בעת ובעונה אחת. יחד עם האתגר הרב-מדינתי נקלעה ישראל מדי פעם בפעם גם לעימותים קונבנציונליים עם יריב מדינתי אחד (מצרים בשנת 1956, סוריה ב-1982 ועיראק ב-1991). בשונה מהמלחמות עם המדינות המתרחשות אחת לכמה שנים, ההתמודדות של ישראל עם גורמי ההתנגדות מתנהלת בדרך-כלל באופן רציף ולאורך זמן. לפיכך, ברור שהתקיימו בעבר ומתקיימים גם כיום מצבים של עימותים "שוטפים" עם כמה גורמי התנגדות בגזרות אחדות בו בזמן. עם זאת, מתפתחים לפרקים גם עימותים אינטנסיביים יותר בין ישראל לבין גורמי ההתנגדות, הבאים לידי ביטוי במבצעים צבאיים נרחבים וממושכים יחסית. העימותים האלה ממוקדים בדרך-כלל בגורם התנגדות אחד והם מתנהלים בחזית מרכזית אחת, ואינם מתפשטים לגזרות אחרות. כאלה למשל היו מלחמת לבנון הראשונה; מבצע "דין וחשבון" בשנת 1993 ומבצע "ענבי זעם" בשנת 1996 שנוהלו נגד חזבאללה; מבצע "חומת מגן" שכוון נגד מוקדי הטרור בגדה המערבית; מלחמת לבנון השנייה; ומבצע "עופרת יצוקה".

ארגוני ההתנגדות אמנם מקיימים ביניהם זיקות במישור הצבאי והפוליטי, אולם בניגוד למדינות, ניכר שהם מתקשים לתאם מהלכים צבאיים ואסטרטגיים בכמה חזיתות בו בזמן, קל וחומר לקיים יוזמות התקפיות משולבות (למשל לפי הדגם של מלחמת יום הכיפורים). לעומת זאת, בולט הדפוס החרגי יחסית בדרכו של חזבאללה בעשור האחרון, שבו הארגון ניצל חיכוכים אלימים בין ישראל לבין הפלסטינים לקידום מהלכים צבאיים מגבול לבנון והצגתם כתרומה למאבק הפלסטיני (למשל – חטיפת שלושת חיילי צה"ל באוקטובר 2000, זמן קצר לאחר פרוץ אנתפאדת אל-אקצא; פעילות צבאית שקודמה נגד צה"ל במהלך מבצע "חומת מגן"; והפיגוע בגבול לבנון ביולי 2006, שגרם לפרוץ מלחמת לבנון השנייה, וזאת בעיצומו של עימות שהתנהל בין צה"ל לחמאס ברצועת עזה בעקבות הפיגוע שבו נחטף החייל גלעד שליט). מנגד, במהלך מבצע "עופרת יצוקה" ניכר שינוי מהותי במדיניות חזבאללה, שנרתע מלקדם מהלכים אלימים מגבול לבנון, ככל הנראה על רקע לקחי הארגון ממלחמת לבנון השנייה.

ז. שיטת המאבק: במערכה הצבאית-הקונבנציונלית ניהלו ישראל ואויביה שיח אלים בשפה משותפת. "שם המשחק" היה השגת יתרון באמצעות שכלול היכולת, רכישת טכנולוגיות חדשות, פיתוח שיטות לחימה, וכן חיזוק רוח הלחימה ושיפור יכולת הפיקוד. אף שהדוקטרינות הצבאיות של שני הצדדים היו שונות למדי במשך שנים רבות, נשענה ההתמודדות בין המדינות על היגיון דומה. אחד הנדבכים המרכזיים ב"שיח" הזה היה הגדרת כוחות הצבא כאמצעי ההתמודדות המרכזי. לפיכך, רוכז מאמץ הפגיעה העיקרי בהם ולא בעורף האזרחי של שני הצדדים. שני הצדדים אמנם הסבו מדי פעם בפעם פגיעות מסוימות למרחב האזרחי היריב, אולם היקף האבדות והנזק היה מוגבל מאוד בהשוואה להתנגשויות בין הצבאות. כללי המשחק בהתמודדות עם גורמי ההתנגדות שונים מיסודם. נוכח הפער הבסיסי במעמדם של שני הצדדים וההבדלים התרבותיים המהותיים, לא מתקיימים בדרך-כלל "משחק" או "שפה" משותפים כמו בעימותים הקונבנציונליים. גורמי ההתנגדות מודעים מלכתחילה לנחיתותם הצבאית וחותרים לשמר את זיהוים כ"קורבן", מעמד שלשיטתם מקנה להם אהדה רבה ואף לגיטימציה לכל סוג פעולה שינקטו. בשיטות המאבק של גורמי ההתנגדות מגולם גם ניסיון למצות לטובתם את הפער בעוצמות הצבאיות ובמעמד המדיני והציבורי הייחודי שלהם: שימוש נרחב באמצעי הלחימה הא-סימטרית נגד הכוח הצבאי של היריב; ריכוז מאמץ לפגיעה בעורף האזרחי שלו, בעיקר באמצעות ירי רקטות ופיגועי טרור; שאיפה לריבוי הנפגעים בקרב האויב, נוכח ההבנה לגבי הרגישות הגבוהה במערב לאבדות בנפש; ומיזוג מכוון בין אוכלוסיה אזרחית לבין הכוחות הלוחמים כדי ליצור דילמות מוסריות במרחב הציבורי של היריב (בין היתר, תוך שימוש נרחב בממד התקשורתי).

ח. שיקולי רווח והפסד: השיקולים המרכזיים שהניעו את מדינות ערב במאבקים הצבאיים נגד ישראל נבעו בעיקרם מאינטרסים מדינתיים ולאומיים. לפיכך, הלחימה נוהלה עם מערכת בלמים ואיזונים ותוך התחשבות יתרה של שני הצדדים בשיקולים כגון אורך הנשימה הלאומי, יציבות השלטון מבית והדימוי בזירה הבינלאומית. ההתנהלות הזאת אמנם לא מנעה מהצדדים טעויות, עיוותי תפיסה בנוגע ליריב ונטילת סיכונים אסטרטגיים לא מחושבים או מוטעים (דוגמת ההיקלעות הערבית למלחמת ששת הימים); ואולם היא מנעה בדרך-כלל מערכות ארוכות וקיצוניות, שבסיומן מאבד אחד הצדדים את קיומו המדיני. גורמי ההתנגדות מנסים להראות כי שיקולי הרווח וההפסד שלהם שונים בתכלית מאלה של המדינות. היסודות הא-מדינתיים של חלק ניכר מהם ודבקותם ביסודות אידיאולוגיים נוקשים מביאים לכאורה לידי מסקנה, שאורך נשימה ונכונות ההקרבה שלהם עולים על אלה של המדינות. את התפיסה הזאת מזינים מנהיגיהם של ארגוני ההתנגדות, המרבים לתאר בפומבי את דבקותם המוחלטת בדרך המאבק, בלי להביע בדרך-כלל חרטה על מערכות אלימות שיזמו, וגבו מחיר כבד מהארגונים עצמם ומהציבור שבקרבם הם פועלים. כך, מציג חזבאללה את מלחמת לבנון השנייה כניצחון,⁵⁸ והחמאס את המערכות הצבאיות הרבות הניטשות ברצועת עזה מאז ההתנתקות, ובכלל זה מבצע "עופרת יצוקה", כהישגים. בכל אלה נגרמו, כאמור, אבדות כבדות בנפש בקרב הציבור הלבנוני והפלסטיני (בפער ניכר לאבדות שספגה ישראל); נפגעו קשה התשתיות הלאומיות ואורח החיים של הציבור הרחב; נוצרו כרסום טריטוריאלי ופגיעה בריבונות של המדינות שבהן פועלים הארגונים; ונגרמו פגיעות חמורות לארגונים עצמם, ובפרט הרג פעילים רבים, ובהם מפקדי שטח ואף מנהיגים בכירים. גורמי ההתנגדות אינם אדישים למחיר הזה, ורגישותם כלפיו גוברת במיוחד כאשר הם מבססים מעמד מדינתי. התוצאות הקשות מחייבות אותם לגלות זהירות יתרה ואף להסכים להפוגות זמניות בפעילותם הצבאית. ואולם נראה שהפקת הלקחים אינה מלווה בחרטה על עצם העימות המוגדר ציווי אלוהי, קל וחומר בתהייה על התוחלת שלו. בתפיסה המקדשת את החיים למען המאבק, המדובר בנקודות משבר זמניות שהינן חלק ממערכה גדולה וארוכת שנים. יתרה מזאת, מנהיגי ההתנגדות רואים צורך להדגיש בפומבי – הן כלפי קהל תומכיהם והן כלפי חוץ – שגם במערכות קשות, הגובות מחיר כבד מגורמי ההתנגדות, יש הישג כביר, לשיטתם, בעצם הפגיעות שנגרמות לישראל, ובעיקר בהצלחה למנוע ממנה הכרעה צבאית מובהקת. עוד הם מדגישים, שאין להשוות כמותית את מחירי העימות בשני הצדדים, ובייחוד את מספרי הנפגעים, שהם כמעט תמיד לטובת ישראל, אלא יש לבחון את ההשלכות הרחבות. כך למשל הדגיש נצראללה את בריחת התושבים מצפון ישראל ("שני

מיליון פליטים ועקורים" כלשונו) ואת הנזק הכלכלי הכבד שגרמה מלחמת לבנון השנייה לישראל, העולה לטענתו על הפגיעות שספגה לבנון, כהישג מרכזי של הארגון. לטענת נעים קאסם, חיבאללה ניצח במלחמה על אף המחיר הכבד שנגבה ממנו, וזה לשיטתו בשל הישגיו ב"גימוד" דמותו של צה"ל, בהשבתת החיים של שליש מהעם בישראל ובנזק הפסיכולוגי והמוראלי שנגרם לתושבי המדינה.⁵⁹ בניתוח ביקורתי נראים מרבית ההסברים הללו מאולצים מאוד, וניכר שנועדו להסוות קשיים וכישלונות מפני ציבור התומכים של גורמי ההתנגדות. בה בעת, האמירות האלה גם משקפות בחלקן תפיסה ואמונה אותנטיות, ששותפים להן המנהיגים של גורמי ההתנגדות וקהל תומכיהם. בזכות התפיסה הזאת משתמרים לפי שעה התמיכה העממית והדימוי הקוסם של הרעיון, גם לאחר המכות הקשות שסופגים הגורמים המזוהים עמו, ולמרות חוסר יכולתם המתמשך להציג הצלחות ממשיות בכלל המישורים, ובהם גם הצבאי.

ט. תפיסת היריב: צמצומו של הרכיב האידיאולוגי בחשיבה האסטרטגית של מרבית הממשלים הערביים, הביא בהדרגה לידי נסיגה מהדבקות ביעד של השמדת ישראל ומהנטייה לציריה באופן שטני, ולפנייה הדרגתית לכינון הסדרים מדיניים עמה. בקרב מרבית גורמי ההתנגדות יש לאידיאולוגיה משקל נכבד ביותר, ולפיכך היא מכתיבה את הגישה ליריב, ובייחוד לישראל. בהקשר הזה בולטת הדמוניזציה של "האחר" ותפיסתו השלילית החד-ממדית, בלי כל ניסיון להבין את מניעי פעילותו, קל וחומר למצוא בהם היבטים חיוביים. עולם הדימויים הזה מעניק לגורמי ההתנגדות בסיס מוסרי, לשיטתם, למהלכים אלימים נטולי הבחנה בין המרחב הצבאי והאזרחי של היריב. נוסף על כך, רבים מהמנהיגים של ארגוני ההתנגדות מבליטים את היתרון הטמון, לפי ראייתם, בפער התרבותי שבין ישראל לגורמים הנאבקים בה. לעומת הדימוי של ישראל כחברה מערבית-מודרנית השואפת להישגים מידיים, המציבה את האדם במרכז הווייתה ("אהבת החיים"), כלשונו של נצראללה) ומביעה כאב עמוק על אבדות בנפש, מציגים גורמי ההתנגדות דגם נגדי. הדגם הזה מבוסס על נכונות להקרבה מתמדת, לספיגה נרחבת של פגיעות ולניהול חיים במצב של סבל מתמשך. המאבק של גורמי ההתנגדות גם מלווה בפולחן מוות נרחב, שבו ההקרבה העצמית למען האל (אסתשהאד) אינה רק אמצעי לקידום המערכה, אלא אידיאל דתי-ערכי בפני עצמו. נושא הפער התרבותי זוכה לפיתוח בולט בחשיבתו של נצראללה, וחוזר בהרחבה בהתבטאויותיו הפומביות. נצראללה היטיב לתאר את הנושא כאשר ציין באחד מנאומיו: "המוות על קידוש האל הוא חיים, הוא הישגיות, הוא ניצחון. הגברים והנשים שלנו פוחדים למות במיטותיהם, הם מאוהבים במוות על קידוש האל... המוות על קידוש האל יוצר עבורנו את החיים בעולם הבא".⁶⁰ בהווה תרבותית כזאת, ההתייחסות לשאיפתו

של הפרט הבודד ולמיצויו העצמי כמעט אינה קיימת. לשיטת הוגי ההתנגדות ומנהיגיה, הפער התרבותי הזה מזין את המאבק המתמשך בישראל, מנטרל את יכולת ההרתעה שלה (שהרי לוחם ההתנגדות שואף מלכתחילה להקרבה עצמית), ולאורך זמן מכרסם ביכולת העמידה שלה. בהקשר הזה בלט במיוחד "נאום קורי העכביש" שנשא נצראללה בעיירה בנת ג'ביל ב-26 במאי 2000, במהלך "חגיגות הניצחון" של חזבאללה לאחר השלמת נסיגת צה"ל מדרום לבנון כיממה לפני כן. נצראללה הדגיש בנאומו את הניגוד שבין עוצמתה הצבאית והטכנולוגית של ישראל, המכילה גם כוח גרעיני, לבין חולשתה הרוחנית. לשיטתו, מקורה של החולשה הזאת בעייפות חברת השפע הישראלית ממלחמות וממאבקים אידיאולוגיים, שיצרה חוסר נכונות להמשיך ולהקריב חיים למען ההגנה על האינטרסים הלאומיים שלה.

* * *

בין האתגר המדינתי לאתגר הא-מדינתי קיימים אפוא הבדלים מהותיים. ואולם, השינויים החלים בקרב גורמי ההתנגדות לאורך השנים משפיעים על דפוסי פעילותם במאבקם בישראל ועל התנהגותם בזירותיהם הפנימיות, דבר שאף גרם לצמצום מסוים בשוני הבסיסי בינם לבין המדינות במרחב. המגמה הזאת בולטת במיוחד אצל חזבאללה והחמאס, שהתנהגותם בשנים האחרונות השתנתה בשל שני גורמים משולבים: פעילות רבת עוצמה וחסרת תקדים של ישראל נגדם, שגבתה מהם מחיר כבד ביותר; ושינויים במעמדם ובזהותם של אותם הגורמים, ובמוקדם הפיכתם לגורמים בעלי סממנים מדינתיים. השינויים האלה מחייבים את ארגוני ההתנגדות להתבוננות חדשה על עקרונות היסוד שלהם. כך למשל, השתבחותם רבת השנים ביכולת עמידה חסרת גבולות והטפתם למאבק מתמיד ובלתי מתפשר, מתגלות כבעייתיות ליישום במציאות שבה אותם הגורמים נדרשים יחד עם ניהול מערכה צבאית לקיים ממשל ולדאוג לצורכי האוכלוסייה, ונהפכו לפגיעים יותר בשל הנכסים החדשים שרכשו. השינוי המתואר משתקף באופן מוחשי בגישתם של גורמי ההתנגדות אל רעיון ההתשה. שנים רבות שימשה התפיסה הזאת עיקרון מוביל של החמאס ושל חזבאללה. הנסיבות החדשות שאליהן נקלעו שני הארגונים מלמדות אותם שקיים קושי מהותי להמשיך וליישם את רעיון ההתשה: ישראל גבתה מהם מחיר כבד בעבור מהלכי התשה צבאיים, באופן שאף איים להביא לידי אובדן הנכס השלטוני שלהם ולערעור אחיזתם הציבורית; והציבור שלהם עצמו התגלה כבעל "אורך נשימה" מוגבל מכפי שתואר שנים רבות. מבחן המעשה ממחיש את התרחקות שני הארגונים ממאבק ההתשה, במיוחד לאחר עימותים רבי עוצמה עם ישראל: חזבאללה נמנע למעלה

משלוש שנים ממהלכים צבאיים מגבול לבנון, והחמאס נוקטת מדיניות דומה ברצועת עזה מראשית שנת 2009. ההתשה התגלתה אפוא כ"חרב פיפיות", המתישה את גורמי ההתנגדות – ובייחוד את אלה שעברו התמסדות שלטונית – לא פחות מאשר את ישראל, ואולי אף יותר.

דפוס ההתנהגות החדש של חזבאללה והחמאס מעיד, הלכה למעשה, על התקרבות גוברת בין תפיסת המערכה שלהם לתפיסתן של המדינות באזור. כך, ניכרת בהדרגה בקרב גורמי ההתנגדות העדפה לנהל מערכות צבאיות אינטנסיביות ומתוחמות בזמן על פני התשה ממושכת. גורמי ההתנגדות הממשיכים ליישם את רעיון ההתשה באזור הם גופים א־מדינתיים מובהקים דוגמת הג'האד האסלאמי הפלסטיני וגורמי ההתנגדות בעיראק.

ההתפתחות הזאת מתרחשת במקביל לתהליך נגדי, שבו מדינות באזור, כמו איראן וסוריה, מאמצות דפוסי פעולה צבאיים א־סימטריים, המאפיינים בדרך־כלל גורמים א־מדינתיים. בעקבות כך, ישראל ניצבת בהדרגה בפני "איומי כלאיים" (היברידיים), המשלבים את הממד הקונבנציונלי עם התת־קונבנציונלי: ארגונים המאמצים דפוסי התנהגות מדינתיים ורוכשים יכולות ושיטות של צבאיות סדירים, ומנגד – מדינות החותרות לפתח שיטות פעולה א־מדינתיות.

השוואה בין מאפייני האיום הצבאי־הקונבנציונלי לאיום התת־קונבנציונלי⁶¹

	האיום הצבאי־הקונבנציונלי	האיום התת־קונבנציונלי (בייחוד "ההתנגדות החדשה")
תקופה דומיננטית	שלושת העשורים הראשונים לקיומה של ישראל	משנות השבעים, וביתר שאת בשני העשורים האחרונים
זהות היריב	מדינות ריבוניות המפעילות צבאות סדירים, ובמספר מוגבל של מקרים – מפעילות "שליחים" צבאיים לא־קונבנציונליים	ארגונים א־מדינתיים, רובם אינם במעמד ריבוני. חלק מהארגונים נתמך ומוכוון בידי מדינות ריבוניות
שיטת המאבק	עימותים צבאיים אינטנסיביים שהתנהלו בתדירות של אחת לכמה שנים	מאבק א־סימטרי רציף ורב שנים המתנהל באמצעות טרור, גרילה ומרי עממי
מהות האיום	מקצת העימותים הצבאיים גילמו פוטנציאל של איום קיומי	התשה הדרגתית המכוונת בעיקר לכרסום בחוסן הפנימי ובכוח העמידה של המדינה

השוואה בין מאפייני האיום הצבאי-הקונבנציונלי לאיום התת-קונבנציונלי (המשך)

האיום הצבאי-הקונבנציונלי	האיום התת-קונבנציונלי (בייחוד "ההתנגדות החדשה")	
תכלית העימות ותפיסת היריב (ישראל)	מגמה המתפתחת לאורך זמן: עד 1967 – השמדת ישראל; ולאחר מכן – השגת איזון אסטרטגי עמה וחילוץ הישגים מדיניים ממנה	הכחדת ישראל, וסילוק הנוכחות הפיזית והרעיונית של המערב מהמרחב
מרחב העימות	לרוב – מרחבים גיאוגרפיים פתוחים	בעיקר יישובים מאוכלסים; מיזוג מכוון בין המרחב הצבאי והאזרחי
משך העימות	קצר יחסית (מספר שבועות לכל היותר)	רצוף, ממושך ובלא הגבלת זמן
ההכרעה בעימות	קיימת וברורה בדרך-כלל (לגבי חלק מהעימותים, דוגמת מלחמת יום הכיפורים, קיימים פערים בפרשנות בין שני הצדדים)	אינה קיימת בפועל במובן הצבאי הקלאסי; גורמי ההתנגדות דבקים בתפיסה של "ניצחון באמצעות אי-הפסד" (גם לאחר ספיגת פגיעות קשות)
מספר היריבים והזיקות ביניהם	העימות התנהל בדרך-כלל בו בזמן בכמה חזיתות עם אויבים שקיימו ביניהם תיאום מדיני וצבאי (ברמות משתנות)	ניהול עימות "שוטף" עם כמה גורמי התנגדות במספר חזיתות; עימותים אינטנסיביים יותר, ממוקדים בדרך-כלל בגורם התנגדות אחד ובזירה אחת; הזיקות – הצבאית והפוליטית – בין כלל גורמי ההתנגדות מוגבלות יחסית
הפגיעה במרחב האזרחי של היריב	שולית. עיקר העימות מתנהל בין הצבאות	נרחבת למדי. המרחב האזרחי נתפס בעיני גורמי ההתנגדות כיעד לגיטימי ואף מועדף במסגרת המאבק

פרק רביעי

ההתמודדות עם ההתנגדות – האתגר לישראל

ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות מסתמנת כמשימה מורכבת בעיקר משום זהותו רבת הפנים, והעובדה שביטוייו ניכרים במגוון מישורים: הצבאי-הביטחוני, הפוליטי, התרבותי-הרעיוני, הכלכלי ועוד. התמודדות יעילה עם האתגר הזה מחייבת כמה רכיבי יסוד, אשר יפורטו בפרק הזה: הבנה חדה של אופיו הייחודי של אתגר ההתנגדות; איתור נקודות התורפה של הגורמים השונים המזוהים עם האתגר; התאמת המהלכים המתוכננים לאופיו של כל אחד מגורמי ההתנגדות; ולבסוף, הבנת מרחב ההשפעה והיעדים הריאליים הניתנים למימוש בהתמודדות עמם.

הנחות היסוד – בחינה מחודשת

היכרות מעמיקה של דרג הקברניטים במדינת ישראל עם אתגר ההתנגדות היא תנאי יסוד הכרחי לצורך גיבוש הבנה עמוקה של המציאות הגיאואסטרטגית המתפתחת באזור, ולקביעת היעדים ושיטות הפעולה התואמים את המצב הקיים. בשלב הראשון נדרש הקברניט להכיר בכך שאין המדובר בעוד איום "טקטי-שוטף" מצד קבוצות קיצוניות, השומר על עוצמה ועל היקף קבועים. במקום זה יש לאמץ את ההנחה ולפיה המדובר באיום "זוחל": הוא מתפתח ומתפשט בלא הרף (גם אם בקצב אטי יחסית, המלווה לא פעם בעצירות ממושכות), תוך השתלטות על עוד ועוד מוקדים במזרח-התיכון; הוא סופג השראה רבה מההישגים בגזרות השונות; ועוצמתו הגוברת מכוונת לעבר רוחה של החברה בישראל, וניכרת במלוא עוצה רק בחלוף הזמן. בפועל, נראה שהתפיסה הזאת אכן מחלחלת בהדרגה בצמרת המדינית והביטחונית בישראל, ואף קנתה לה אחיזה בקרב הגורמים העוסקים בגיבוש תפיסת הביטחון הלאומי.

משימתו של הקברניט במדינת ישראל מורכבת מזו שבמדינות אחרות בעולם המערבי המתמודדות עם אתגר ההתנגדות. זאת, מכיוון שיחד עם המאבק המתעצם בגורמי ההתנגדות, מחויבת הנהגת המדינה להמשיך ולשמור על מוכנות לעימות עם צבאות סדירים, וחמור מכך – עם מדינות העלולות להתחמש בנשק לא-קונבנציונלי.⁶² הזיקה ההדוקה שהתפתחה בין מדינות אחדות באזור לבין גורמי ההתנגדות מגבירה

את האפשרות להידרדרות ממאבק בארגוני גרילה וטרור לעימות נרחב עם מדינות. הדבר בא לידי ביטוי בולט בשנים האחרונות בכמה מקרים של מתיחות בין ישראל לבין סוריה בעקבות פעולות אלימות של חזבאללה או של הארגונים הפלסטיניים הזוכים לחסותה של דמשק, שבעקבותיהם ישראל אף תקפה יעדים צבאיים של סוריה בלבנון (לפני נסיגת כוחות סוריה מהמדינה בשנת 2005), וכן מתקנים של הארגונים הפלסטיניים בתחום סוריה.

הקברניט נדרש לנטוש עוד כמה הנחות יסוד, שהיו תקפות בחלקן לגבי העימותים עם מדינות, אולם אינן תואמות ברובן את ההתמודדות עם ארגוני ההתנגדות. ההנחה הראשונה היא שאפשר לממש הכרעה מובהקת או מוחלטת של האויב, מונח שכפי שכבר תואר בהרחבה אינו תקף עוד בעולם המושגים של ההתמודדות עם גורמי ההתנגדות.⁶³ ההנחה השנייה היא, שמעבר היריב למעמד שלטוני גורם בהדרגה להתמתנותו במישור המעשי ואף האידיאולוגי. בפועל, גם כאשר חלק מגורמי ההתנגדות זוכים במעמד שלטוני (החמאס ברצועת עזה, וחזבאללה השותף בשלטון בלבנון), הם אינם מקדשים את מושגי השלטון והטריטוריה, והמציאות החדשה אינה מבושרת על שינוי ביעדים ובעקרונות הרעיוניים שלהם. נהפוך הוא, התנועות האסלאמיות הקיצוניות העולות לשלטון, מוצאות לא פעם מרחב פעולה ואמצעים חדשים ורבי עוצמה לקידום רעיונותיהן (המקרים של איראן ואפגניסטן, שעליהן השתלטו תנועות שכאלה מחזקות במידה רבה את ההנחה שחויית הממשל מאלצת לפרקים לנקוט גישות פרגמטיות מבעבר, אולם לא בהכרח לרכז את היסודות הרעיוניים). בהקשר הזה, עולה מדי פעם בפעם טענה ולפיה התבססותה של החמאס בשלטון היא במידה רבה חזרה על התהליך שעברו הפתח ואש"ף מאז הקמת הרשות הפלסטינית, ובמילים אחרות – מביאה בהדרגה לידי התמתנות בעמדותיה. הטיעון הזה בעייתי מיסודו, שכן הארגונים המנהיגים את הזרם הלאומי בזירה הפלסטינית אמנם נהפכו לגורמי ממשל ומנהלים משא ומתן מדיני עם ישראל, אולם לאורך השנים לא ביצעו מעולם הכרעה מוחלטת בין "המהפכה" (כלומר המאבק המזוין) לבין המדינה, ואף לפני מספר שנים עמדו בחזית ההנהגה של עימות אלים נרחב עם ישראל, כפי שבא לידי ביטוי באנתפאדת אל-אקצא.

עול השלטון אינו פוגע אפוא, לעת עתה, בליבה האידיאולוגית של ארגוני ההתנגדות, אבל מחייב אותם בכל זאת לשינויים בדפוסי הפעולה שלהם. המצב החדש מלווה באילוצים רבים מבעבר, ולפיכך מחייב את גורמי ההתנגדות להפגין אחריות וממלכתיות, ולנהוג זהירות ואף ריסון בכל הנוגע לנקיטת פעילות צבאית. הלקחים האלה נחקקו בתודעתם של גורמי ההתנגדות באופן עז במיוחד לאחר עימותים צבאיים נרחבים וקשים עם ישראל. עם זאת, האירועים האלה אינם בעלי כוח הרתעה מוחלט. חזבאללה לאחר מלחמת לבנון השנייה והחמאס בעקבות מבצע "עופרת יצוקה" נקלעו

במידה רבה לסתירה פנימית קשה. שני הארגונים אמנם מפגינים זהירות רבה בכל הנוגע להפעלת הכוח הצבאי, אולם מנגד האיצו מאוד את תהליכי בניין הכוח, ובייחוד את ההצטיידות באמצעי לחימה משופרים (בעיקר רקטות ארוכות טווח), וזאת על מנת שבמערכה עם ישראל בעתיד, הם יוכלו לגרום לה נזקים כבדים מבעבר. כך, נוצרת מציאות רגישה הטומנת בחובה פוטנציאל נפיצות, למרות הרגיעה המתמשכת בשתי החזיתות. הפוטנציאל הזה עשוי להתממש בכמה תנאים: שהזמן העובר מאז העימותים הקשים יטשטש את הזיכרון הטראומטי שנחקק בתודעתם של גורמי ההתנגדות, ויפיג בהדרגה את עוצמת ההרתעה של ישראל; שייווצר לחץ פנימי גובר בקרב ארגוני ההתנגדות, בעיקר מצד אגפים נציים, לבצע פעולות צבאיות למרות הסיכון הטמון בהם; ושיסתמן ערעור במעמדם של הארגונים כגורמי ממשל, באופן שעשוי להפחית מכוחם של השיקולים המרסנים המשפיעים עליהם כיום.

ההנחה השלישית שמומלץ לקברניט לנטוש היא שאפשר לכרסם בתדמיתם של ארגוני ההתנגדות בעיני הציבור שבקרבו הם פועלים, אם אלה יוצגו כמי שאחראים למצוקה ולהרס הנגרמים בגין העימותים האלימים. שלושה עשורים של מאבקים מרים שבהם היו מעורבים ארגוני ההתנגדות לא הולידו מעולם מחאה עממית רחבה נגדם. נהפוך הוא, הם מצטיירים כמעט תמיד באור הרואי, בייחוד בעתות של מאבק עם ישראל, והאהדה הציבורית כלפיהם נותרת יציבה, ולפרקים אף גוברת. הדבר נובע, בין היתר, מהזיקה העמוקה של מרבית גורמי ההתנגדות לציבור הרחב: הם מפעילים רשתות ענפות של סיוע חברתי, המספקות את הצרכים הקיומיים של האוכלוסייה, ובכך מסייעות לשימור ואף לחיזוק מעמדם הציבורי. הגורמים הזרים, ובעיקר ישראל או ארצות-הברית, ייחשבו כמעט תמיד לאחראים הישירים ואף הבלעדיים למצוקתו של הציבור בדרום לבנון, בעזה או בבגדאד, בעוד ארגוני ההתנגדות יתוארו כמי שמקדמים את ענייניו של אותו הציבור ומייצגים בכבוד את המאבק המוצדק באויב החיצוני. סיוע חומרי נרחב, לוחמה פסיכולוגית ולוחמת מודיעין אינטנסיביות, ואף הבהרה שמהות המהלך הצבאי היא הבאת חירות, סילוק משטר דיקטטורי או מיגור אנרכיה ארוכת שנים (כמו במקרים של עיראק וסומליה) – כל אלה עשויים להביא לידי שיפור מסוים בדימויו של הכוח המערבי, אולם מתקשים בסופו של דבר למחות איבה מושרשת ותדמית שלילית שטופחו שנים רבות. המציאות הזאת מסייעת, לפי שעה, לגורמי ההתנגדות להמשיך וליהנות מאהדה רחבה, למרות הסבל הרב שנגרם לציבור תומכיהם בגין המאבק שהם מנהלים, ולמרות העובדה שהם אינם מציבים מועד מוגדר שבו צפוי לחול שיפור במצבו של הציבור.

הטיפול באתגרי הליבה

לאחר נטישת הנחות היסוד שתוארו, נדרש הקברניט להצטייד באורך רוח, אותו אמצעי שעליו מבוססת פעילותם של גורמי ההתנגדות. המאבק הוא ממושך, מרובה בעלויות ובמורדות, תובעני במחיריו ואינו מתנהל לפי משוואות ולפיהן גישה מרוככת ושיפור במצב הכלכלי-החברתי של הציבור היריב יביאו בהכרח ל"ייבוש ביצת הטרור". מסר כזה קשה לעיכול על-ידי קברניטים, בייחוד כשהם צריכים להציגו לציבור הרחב, ובפרט כאשר המדובר בציבור מערבי, הדבק בתפיסת עולם אופטימית, חותר למימוש מהיר של גשוג חומרי, יציבות וביטחון וחי בקצב מהיר. ואולם, יש שסיסמאות מבית מדרשו של צ'רצ'יל, דוגמת "דם, יזע ודמעות", עדיפות מהצגת תרחישים תלושים מן המציאות. נוסף על כך, הקברניט צריך להגדיר יעדים ריאליים בהתמודדות עם גורמי ההתנגדות ולהימנע מפיתוח ציפיות מוגזמות, בייחוד לקראת מערכה צבאית נגדם או במהלכה.

ההתמודדות עם גורמי ההתנגדות גם מחייבת את הקברניט להימנע מלהיקלע לעימות התשה ממושך, בייחוד כזה שעוצמתו נמוכה או בינונית. ארגון ההתנגדות שואב ממאבק שכזה את עיקר כוחו: הוא גורם פגיעה מתמשכת למדינה, ובעיקר למרחב האזרחי שבה; משמר ואף מפתח את הכשירות הצבאית של המערך הלוחם שלו; ובדרך-כלל מנצל את המאבק המזוין כדי לחזק את אחיזתו בקרב הציבור שבו הוא פועל. ההתשה היא אפוא מרחב קיום אידיאלי לגורמי ההתנגדות, והיא מאפשרת להם לשמר לאורך זמן את רוח העימות, בלי להסתכן בדרך-כלל באיום קיומי ממשי. ואולם, בשנים האחרונות ניכרת כאמור התרחקות הדרגתית של גורמי ההתנגדות הבולטים באזור מרעיון ההתשה נמוכת העצימות כעקרון פעולה מרכזי. הדבר הוא תוצאה של המחיר הכבד שישלם גבתה מהם בעקבות הניסיון לכפות עליה התשה ממושכת, ושל העובדה שאותם הגורמים (בפרט החמאס וחזבאללה) נהפכו לבעלי מעמד מדינתי, ולפיכך יש להם צורך שלא היה בעבר ביציבות שלטונית וברגיעה במרחב הציבורי.

ראוי לקברניט שיימנע גם מפתרונות בדמות כיבוש מלא וממושך של השטח שבו פועל ארגון ההתנגדות. הגורמים האלה אינם שואפים למציאות כזאת, אולם משנוצרה הם מוצאים בה תועלת רבה לקידום מאבקם באויב תוך כדי סיבוכו בלחימה בתוך המרחב האזרחי. כך אירע בדרום לבנון, קורה כיום בעיראק ועשוי להתרחש בעתיד ברצועת עזה אם יתרחש כיבוש ממושך של האזור. במצב כזה ארגון ההתנגדות אמנם סופג מכות קשות בשלבים הראשונים של המערכה, ופעילותו נעשית מוגבלת מאוד בכלל המישורים, אבל מרגע שמתקבעת "מציאות הכיבוש" לאורך זמן, הוא מצליח לשקם את יכולותיו, ולחדש את פעילותו הצבאית.

המדיניות המסתמנת כטובה יותר (או שמא עדיף לכנותה "הרע במיעוט"), היא של מערכה צבאית נרחבת יחסית בתדירות של אחת לכמה שנים. היקף המערכה

ותדירותה צריכים להיגזר מעוצמת האיום שמציב גורם ההתנגדות, מאופיו של מרחב הלחימה ומהנסיבות האזוריות והבינלאומיות בעת המערכה. עם זאת, בכל תרחיש חיוני שהמענה הצבאי הישראלי יהיה לא מידתי, כך שימחיש לאויב את המחיר הכבד הכרוך בניסיון לערער את הביטחון במרחב האזרחי בישראל. יש צורך שהמהלך הזה לא יהיה ממושך וימוקד בפגיעה נרחבת בהנהגות של ארגוני ההתנגדות (הן בדרג הצבאי והן בדרג המדיני) ובתשתיות השונות שבבעלותם (גם האזרחיות). יש להניח ברמה גבוהה של סבירות, שהמהלך ילווה בפגיעה נרחבת בעורף הישראלי, ובה בעת גם בפגיעה נרחבת – ולא מכוונת כמובן – במרחב האזרחי של האויב.⁶⁴ לפיכך, נדרש הקברניט הישראלי לנהל מערכת הסברה בשתי חזיתות: האחת בחזית הפנים, שבה יידרש להסביר מהו המחיר שייתבע מהאוכלוסייה בישראל בעימותים עם גורמי ההתנגדות (ובייחוד הצורך להתמודד עם פגיעות ממושכות בעורף האזרחי), ולהדגיש שאין ליחל לניצחון או להכרעה מהירה של צה"ל; החזית השנייה צריכה להתנהל מול הזירה הבינלאומית, ובה תוסבר המורכבות של ההתמודדות עם גורמי ההתנגדות, ויתוארו האילוצים שכופה היריב על ישראל, ובראשם הלחימה במרחב אזרחי צפוף. תפיסת המענה הביטחוני-האסטרטגי כפי שתוארה צריכה להיות מלווה כל העת גם ברעיונות שתכליתם לסכל את האתגר שמציבים גורמי ההתנגדות במישור הצבאי-הטכנולוגי. רצוי שהמערכה נגדם תיפתח במכה מפתיעה ורבת עוצמה, עדיף במתווה אווירי, שתפגע בכלל המרכזים האסטרטגיים של הארגונים: מפקדות, בתי פעילים בכירים, מוסדות ממשל ומנגנוני ביטחון, וכן תשתיות אזרחיות מרכזיות, המשמשות אמצעי קשר מרכזי של הארגונים לציבור. בשלב הבא מן ההכרח לקיים מהלך קרקעי לתוך שטח היריב, כך שיוציא את הכוח הצבאי שלו משיווי משקל. המהלך הזה לא צפוי לחסל את גורמי ההתנגדות, אולם הוא עשוי להסב פגיעה אנושה למערכים הצבאיים ולמפקדות שלהם. נוסף כל כך, קיים גם הצורך במענה טכנולוגי שיסייע לנטרל או להגביל במידה ניכרת את היכולות הצבאיות המרכזיות של גורמי ההתנגדות העומדות ביסוד תפיסתם הצבאית. בהקשר הזה, יצוינו במיוחד: ירי הרקטות ארוכות הטווח; שיגור מחבלים מתאבדים לעורף ישראל (איום שהוגבל במידה רבה בעקבות המהלכים הצבאיים של ישראל בגדה המערבית, ובכלל זה הפעילות האינטנסיבית נגד תשתיות הטרור והקמת גדר ההפרדה); ההצטיידות בנשק מתקדם נגד טנקים ונגד מטוסים; והפעילות הנרחבת בתווך התת-קרקעי, הן של החמאס ברצועת עזה והן של חזבאללה בלבנון.

אף אחד מהצעדים שתוארו אינו צפוי כנראה להביא לידי הכנעה מוחלטת של גורמי ההתנגדות, ולא לשכנע אותם לפתוח בהידברות ישירה עם ישראל או להכיר בה (לפחות לא בטווח הנראה לעין). ואולם, מהלכים צבאיים, ובעיקר כאלה שהינם נרחבים ומלווים בפגיעות קשות בגורמי ההתנגדות, עשויים ליצור הרתעה ארוכת

טווח בכל הנוגע לביצוע פעולות אלימות נגד ישראל ולניהול מערכת התשה ממושכת נגדה. בהקשר הזה, ניכר כאמור, שגורמי ההתנגדות הנעשים בעלי מעמד ריבוני או ריבוני-למחצה, גם מפתחים רגישות ופגיעות שלא היו להם בעבר. ניהול נכסי ממשל, כמו אלה של החמאס ברצועת עזה, מקנה לישראל יותר יעדים לפגיעה, ומחדד בקרב ארגוני ההתנגדות את שיקולי ההפסד, במיוחד בשעה שעל הכף ניצב הסיכון ליציבות השלטון. תוצאות המהלך הצבאי הרחב עשויות לחייב את גורמי ההתנגדות להסכים לכינון הפוגות כדי להשיג רגיעה זמנית לפעיליהם, בפרט בדרג הצבאי, ולהתמקד בשיקום המרחב האזרחי שלהם. בנושא הזה בולטת הדוגמה של חזבאללה לאחר מלחמת לבנון השנייה. הארגון אמנם מתרברב בלי הרף ב"ניצחון האלוהי וההיסטורי", אולם נרתע מאז קיץ 2006 מלזום מהלך אלים נגד ישראל, בייחוד מגבול לבנון – גם לאחר פגיעות קשות שספג בתקופה הזאת, ובראשן הריגת עמאד מוע'ניה בפברואר 2008.

המאבק המתמשך נגד אתגר ההתנגדות מחייב את ישראל גם לשאוף לשימור יציבותן של יתר הישויות המדינתיות באזור. הדבר נכון במיוחד כאשר המדובר במדינות הקשורות עמה בהסדר מדיני, אשר תופסות גם הן את ההתנגדות כאיום חריף עליהן (בייחוד מצרים וירדן), אולם גם לגבי מדינות העוינות אותה, ואף מספקות סיוע לגורמי ההתנגדות, דוגמת סוריה. המערכה האמריקנית בעיראק הוכיחה, שערעורה של המדינה המזרח-תיכונית אינו מוליד ישות יציבה וליברלית יותר, אלא דווקא כאוס העלול לשמש מצע גידול לגורמי ההתנגדות, ואף לגופים קיצוניים מהם (בעיקר כאלה הנמנים עם זרם הג'האד העולמי). הניסיון האמריקני בעיראק מלמד כיצד איום קונבנציונלי שגרתי עלול להפוך בתוך זמן קצר למדי לאיום א-סימטרי, המנטרל משמעותית את היתרון הצבאי שיש לכוח המדינתי, לאחר שזה ערער את היסודות של היריב המדינתי שעמו הוא מתמודד.

הלקח האסטרטגי הזה תקף לא רק כלפי ממשלים באזור, אלא גם כלפי ישויות מדינתיות הנשלטות בידי גורמי ההתנגדות. בהקשר הזה בולט במיוחד שלטון החמאס ברצועת עזה. ערעור הממשל הזה עד התמוטטותו עלול להציב בפני ישראל סדרה של בעיות קשות, בייחוד במקרה שתבצע השתלטות צבאית מלאה על רצועת עזה. בין אלה יצינו: חלל שלטוני העלול להיווצר בעקבות הפלת ממשל החמאס, ואשר אליו צפויים להישאב גורמים אסלאמיים קיצוניים יותר מהחמאס, ובהם כאלה המזוהים עם אל-קאעדה (הסיכוי שגורמים מתונים יותר, בפרט הפתח, יצליחו לתפוס מחדש את רסן השלטון באזור הזה, נראה בלתי סביר בטווח הזמן הנוכחי); התפתחות של איום טרור ממושך נגד הכוחות שיפעלו ברצועת עזה ("עיראקיציה"), או של מרי אזרחי נרחב; ונטל כבד הכרוך באספקה שוטפת של צורכי האוכלוסייה דלת האמצעים

ברצועת עזה. לפיכך, גם ממשל בראשות גורם התנגדות עשוי בסופו של דבר להתגלות כ"רע במיעוטו" לעומת החלופות האחרות.

בחינה חדה ומפוכחת של אתגר ההתנגדות עשויה גם לערער את התפיסה שהתפתחה בשנים האחרונות, ולפיה יש למקד את הפגיעות בממשל שבקרב פועלים גורמי ההתנגדות על סמך הערכה, שהדבר יעורר מתח בין הצדדים וידרבן את הממשל לאכוף את מרותו על הגורמים הא-מדינתיים. בהקשר הזה, בולטות במיוחד ההצעות שהועלו בשני העשורים האחרונים לפגוע בממשל בלבנון כגורם המדינתי האחראי, במקום למקד את המאבק הצבאי בחזבאללה.⁶⁵ ניסיון השנים האחרונות הוכיח שיכולת העמידה של הממשלים הריבוניים (לכאורה) מול גורמי ההתנגדות מוגבלת מאוד, וכי הפגיעה בריבונות המדינות מעולם לא הניעה את הממשלים לפעילות נחושה נגד גורמי ההתנגדות, ואף לא עוררה עליהם ביקורת חיצונית ופנימית שתגרום לשינוי במדיניותם. הגבלת הפעילות ננקטה בסופו של דבר רק על-ידי גורמי ההתנגדות עצמם, וזאת לאחר שספגו פגיעות קשות, או שהתפתח בהם חשש לערעור מעמדם בקרב ציבור תומכיהם בעקבות המערכות הקשות שניטשו.

מנגד, עולה גם הצורך לנקוט צניעות מסוימת בעניין ההצעה לחזק את הממשלים השונים באזור, בייחוד ב"מדינות הכושלות", כדי שיוכלו לעמוד בפני גורמי ההתנגדות. המדובר במהלך חיובי ביסודו, אולם סביר להניח שמימושו (אם בכלל) יארך זמן רב ויחייב את הגורמים המערביים התומכים בממשלים המקומיים לנהוג בסבלנות רבה, להמשיך בהשקעה נרחבת של משאבים חומריים, ולהיזהר מפני טיפוח אשליות שווא. החיזוק הצבאי של הממשלים בלבנון, באפגניסטן או בעיראק מתקדם בהדרגה, אולם נראה שעוד רחוק השלב שבו הם יפעלו בכוח רב נגד גורמי ההתנגדות, קל וחומר ימגרו אותם או יפרקו אותם ממשקם. אבו מאזן נחשב עם עלייתו לשלטון בשנת 2005, בעיני גורמים רבים במערב (ובכלל זה גם בישראל), למנהיג שצפוי לחזק את הממשל הפלסטיני, ובהמשך אף עשוי למגר את החמאס, לפרקה ממשק ולמסד אותה כגורם פוליטי לגיטימי. בפועל, לאורך כל תקופת כהונתו המשיכה החמאס בפעילות צבאית נגד ישראל, ובראשה שיגור רקטות מרצועת עזה. יתרה מכך, כשנה לאחר שנכנס אבו מאזן לתפקידו כבר זכתה החמאס בבחירות לפרלמנט הפלסטיני, וכשנתיים לאחר מכן התנועה השתלטה בכוח על רצועת עזה, תוך ריסוק מוחלט של כלל מנגנוני הממשל והביטחון שזוהו עם אבו מאזן ועם הפתח, ובכך נעשתה לריבון המלא בשטח הזה. בגדה המערבית אמנם ניכר בשנים האחרונות שיפור הדרגתי במעמדו של הממשל הפלסטיני ובדרך התמודדותו עם החמאס באזור הזה, אולם גם שם הוא עדיין רחוק מלהפגין יכולת עמידה עצמאית נוכח האתגר האסלאמי.

מימוש ההמלצות שתוארו עשוי לבסס תקופות של שקט יחסי. תוצאה כזאת היא נכס אסטרטגי למדינת ישראל, השואפת בצד ניהול של מערכות צבאיות ממושכות,

גם לקיים מרחב אזרחי משגשג ולהקנות ביטחון לתושביה. הדבר הוא במידה רבה בבחינת חזרה לתפיסה הביטחונית של דוד בן-גוריון, שבה הוגדר כי מטרת המערכה הצבאית היא יצירת מרווח גדול ככל האפשר עד המערכה הבאה.

ההתמודדות עם אתגרי המעטפת

הלקחים וההמלצות שהועלו עד כה תואמים ברובם את האיומים החריפים ביותר של גורמי ההתנגדות על ישראל בשנים האחרונות. במסגרת הזאת, בולט במיוחד מקומם של גורמי התנגדות המצויים בשלב התפתחות מתקדם יחסית: אלה שהשתלטו על אזורים נרחבים הגובלים בישראל, ממשיכים לנהל מאבק מזוין מתוכם, אך בה בעת גם נעשים בעלי מעמד ריבוני או ריבוני למחצה, כפי שארע לחמאס ולחזבאללה. ואולם, בחינת האתגר שמציבים גורמי התנגדות אחרים במזרח-התיכון, ובהם גם מדינות, כלפי ישראל או כלפי גורמים אחרים במערב (בייחוד ארצות-הברית), מחייב המלצות שונות מאלה שהוצעו לעיל. בהקשר הזה תצוין במיוחד ההתמודדות עם גורמי התנגדות המצויים בשלב התפתחות מוקדם יחסית. אלה פועלים בזירות שבהן יש לישראל או לארצות-הברית השפעה עמוקה, אך לא שליטה מוחלטת, ונעשה בהן ניסיון לטפח גורם כוח ממשלי מקומי, שאמור להוות משקל נגד לגורמי ההתנגדות. במסגרת הזאת בולטות ההתמודדויות של ישראל עם החמאס בגדה המערבית ושל ארצות-הברית עם גורמי ההתנגדות בעיראק. בשתי הזירות הכוח המערבי נהנה ממרחב פעולה רב נגד גורמי ההתנגדות; ואולם, מתוך בחירה, הוא אינו שולט באופן מוחלט בכל השטח: הערים הגדולות בגדה המערבית נתונות לשליטת הרשות הפלסטינית, וכך גם חלק מהמחוזות וכלל הערים בעיראק, שבהם שולטת ממשלת בגדאד.

בשני המקרים מסתמנת בשנים האחרונות הצלחה מסוימת בהתמודדות המערב עם גורמי ההתנגדות. הצלחה זו היא פרי של תהליך רב שנים, שמאפייניו ובמידה רבה גם תוצאותיו דומים בשתי הזירות. בשלב הראשון נדרשו הכוחות המערביים למהלך כוח רב עוצמה המלווה בכיבוש מרבית השטח, ובכלל זה הערים הגדולות, שהן מוקדי פעולה מרכזיים של גורמי ההתנגדות. זאת, תוך התעלמות בפועל מהממשל המקומי החלש, שלכאורה שלט באזורים האלה. תוצאות המהלך היו פגיעה קשה בתשתיות הצבאית והפוליטית של גורמי ההתנגדות, אך גם החלשה של הממשל המקומי (בהקשר הזה יצינו מבצע "חומת מגן" בגדה המערבית בראשית שנת 2002; ומבצעים נרחבים של האמריקנים בעיראק נגד המיליציות הסוניות והשיעיות ונגד גורמי אל-קאעדה שנערכו בשנים האחרונות). בתום השלב הזה יכלו ישראל וארצות-הברית להסיג בהדרגה חלק או אף את מרבית כוחותיהם מהשטח שנכבש (בעיקר מהיישובים העירוניים), ולהעבירו לאחריות מנגנוני הביטחון של השלטון המקומי. זאת, תוך המשך פעולות סיכול ממוקדות בשטח שפונה, על מנת להמשיך ולנטרל את עוצמתם הצבאית של

גורמי ההתנגדות ואת השפעתם במישור הפוליטי והציבורי. בד בבד, קודם במרץ הניסיון לפתח את עוצמתו של הממשל המקומי ולעודדו לפעול באופן עצמאי נגד גורמי ההתנגדות, תוך ביסוס יכולת האכיפה שלו על המרחב הציבורי. בשני המקרים – של ממשל אבו מאזן ושל ממשלת נורי אל-מאלכי – ניכרת אמנם מגמה של שיפור מתמיד בשנים האחרונות, אולם ממשיכים לעלות כל העת גם ספקות כבדים לגבי יכולתם של הממשלים האלה להמשיך במיגור ההתנגדות (ואף לגבי עצם יכולתם להתקיים), ללא תמיכתו ואף נוכחותו הביטחונית של הגורם המערבי.

השוואה בין שני המצבים גם ממחישה שוני מהותי בדרך הטיפול באתגר ההתנגדות, הנובע מההבדל במעמדם של מייצגי הרעיון בשתי הזירות. בגדה המערבית אתגר ההתנגדות מגולם בעיקרו על-ידי החמאס, תנועה בעלת תמיכה עממית נרחבת שביססה מעמד של מפלגת שלטון ומציבה חלופה להנהגה הלאומית הוותיקה בראשות הפתח. לפיכך, ישראל רואה במאבק בחמאס בגדה המערבית יעד אסטרטגי מרכזי, הנגזר מהחשש להשתלטות התנועה על השטח הזה; וממשל אבו מאזן, למרות חולשתו הבסיסית, רואה צורך בניהול התמודדות נחושה נגדה (גם לנוכח לקחי ההשתלטות של החמאס על רצועת עזה). המאבק שמנהלת ישראל, בהשתתפות גוברת של הממשל הפלסטיני, כולל בין היתר ניסיונות לפגוע בנקודות הממשק שבין התנועה לציבור (תשתית הדעוה והכספים שלה, הממסד הדתי שעליו היא חולשת, מערכי החינוך והצדקה שבשליטתה), וכן בתשתיות הצבאיות ובהנהגה הפוליטית שלה (חלק ניכר מצמרת החמאס באזור הזה כלוא כיום בישראל). תרומתו של הממשל הפלסטיני למאמץ הזה מצויה כאמור במגמת שיפור מתמיד, וכוללת בעיקר מעצר פעילים של החמאס ופעילות נגד המוסדות האזרחיים של התנועה.

לעומת זאת, בעיראק מייצגות את אתגר ההתנגדות בעיקר המיליציות הסוניות, ובצדן חלק מהקבוצות המזוינות השיעיות. לאלה יש מאפיין ייחודי: איבה לארצות-הברית, ובמקביל עוינות עזה כלפי גורמי אל-קאעדה, הנחשבים יריב מרכזי, בדומה לאמריקנים ולממשל העיראקי (האיבה של גורמי ההתנגדות, ובייחוד הסונים, לאל-קאעדה נובעת בחלקה מהפגיעות הקשות שהארגון גורם לציבור הרחב שעליו נסמכים אותם הגורמים). על הרקע הזה, הצליחו האמריקנים לפתח דרכי התמודדות ייחודיות עם גורמי ההתנגדות בעיראק, ובראשם איגוד של חלק מהמיליציות הסוניות במעין מסגרות הגנה מזוינות באזורים שונים במדינה (גופים הנקראים "מועצות ההתעוררות" – מג'אלס אל-צ'וה⁶⁶), בין היתר לצורך קידום המאבק באל-קאעדה. נוסף על כך פעלו האמריקנים לשלב חלק מהפעילים של ארגוני ההתנגדות במערכי הממשל והביטחון בעיראק, תוך הפסקת פעילותם האלימה נגד האמריקנים ונגד הממשל העיראקי. יתרה מזאת, חלק מגורמי ההתנגדות הסונים בעיראק אף תומכים בגופים המשולבים במערכת הפוליטית במדינה, או פועלים להקים בעצמם מסגרות

כאלה. בגדה המערבית הנסיבות שונות לחלוטין: החמאס, ממשל אבו מאזן וישראל אינם חולקים איום משותף, והזיקה ביניהם מתאפיינת בעוינות הדדית עמוקה. לפיכך, השיטות שנקטו האמריקנים כלפי גורמי ההתנגדות בעיראק אינן רלוונטיות ברובן (שיטת ההכלה של גורמי ההתנגדות נוסתה בהצלחה מסוימת בגדה המערבית דווקא כלפי חלק מהגורמים הצבאיים של הפתח, וזאת במסגרת "הסכמי המבוקשים" שגובשו בשנים האחרונות).

בהתמודדות האמריקנית עם ארגוני ההתנגדות בעיראק (ובייחוד עם אלה הסונים), פותחו עוד שיטות מקוריות. לאחר מספר שנים של התמודדות צבאית כושלת, ופגיעות הולכות ומתעצמות בכוחות האמריקניים וביציבות הממשל החדש בבגדאד, הסתמן מאז שנת 2007 שינוי הדרגתי הודות למדיניות חדשה שאימצה ארצות-הברית. את ההתמקדות המוחלטת של האמריקנים בהפעלת כוח צבאי נגד גורמי ההתנגדות, החליפה בהדרגה מדיניות מגוונת יותר שכונתה בשם הקוד "גאות" (SURGE). רכיביה המרכזיים הם: שיפור ניכר ביכולת המבצעית והמודיעינית של צבא ארצות-הברית, באופן שמסב פגיעות קשות בתשתית אל-קאעדה במדינה; חידוד ההבחנה וההפרדה בין גורמי אל-קאעדה לבין הציבור הרחב ובין אלה לגורמי ההתנגדות בעיראק; ניסיון לפתח הבנה וזיקות הדוקות יותר בין הכוחות האמריקניים לבין קבוצות האוכלוסייה השונות בעיראק; הקניית תחושה של ביטחון אישי וסדר ציבורי ברחבי המדינה; וכן יצירת תנאים לפיוס בין-עדתי בעיראק, תוך הפחתת האלימות בין העדות השונות. כך, ניסו האמריקנים למגר את ההתנגדות באמצעות מהלך רב-ממדי: הפעלה מדודה ומדויקת של כוח, ומנגד יצירת תנאים פוליטיים וציבוריים שישלימו את המהלך הצבאי. הצעדים האלה אמנם לא הביאו סדר ורגיעה מלאים בעיראק וביסוס מוחלט של יכולת האכיפה של השלטון בבגדאד, אולם גרמו לירידה ממשית בהיקף האלימות במרבית אזורי המדינה בשנים האחרונות (מחולליה המרכזיים של האלימות כיום הם גורמי הג'האד העולמי ולא ארגוני ההתנגדות).⁶⁷

פעולות ישראל וארצות-הברית בשתי הזירות מעלות אפוא המלצה לשימור השפעה עמוקה וארוכת טווח על השטח שבו פועל גורם ההתנגדות, תוך טיפוח הדרגתי ומפוכח של גורם כוח מקומי בעל זיקה למערב. המהלכים הננקטים בעיראק ובגדה המערבית מצליחים אמנם לרסן לפרק זמן לא מבוטל את הפעילות הצבאית של גורמי ההתנגדות בשתי הזירות, אולם הגורמים האלה ממשיכים לשמור על כוחם הציבורי הרב, בין היתר באמצעות המגע הבלתי אמצעי הנרחב והעמוק שלהם עם הציבור בשני האזורים, וכן בשל כוח המשיכה האידיאולוגי שלהם, שעוצמתו רבה לעומת כוחם של הממשלים המקומיים.

דרך ההתמודדות עם המדינות המזוהות עם רעיון ההתנגדות שונה למדי מזו הנקטת נגד הארגונים הא-מדינתיים. זאת, בין היתר, בשל העובדה כי המדובר בגורמים בעלי

ממדים גיאוגרפיים ודמוגרפיים אדירים, שלטון ריכוזי יציב בדרך-כלל, ותשתיות לאומיות רחבות היקף. בהקשר הזה, בולט במיוחד המקרה של איראן. מעורבותה של טהראן בביסוס כוחו של מחנה ההתנגדות היא רק נדבך אחד באיום שהיא מציבה על ישראל בפרט ועל העולם הערבי והמערב בכלל, ובמוקדו פיתוח יכולתה הגרעינית. ההתמודדות עם איראן דורשת תיאום בין שחקנים אזוריים ובינלאומיים רבים, ומחייבת נקיטת סל מגוון של צעדים, הכולל: מניעת השגת יכולת עצמאית של איראן בתחום הגרעיני, תרחיש שעלול לסייע לה לבסס את מעמדה כמעצמה אזורית ולהעצים את כוח ההרתעה שלה כלפי גורמים חיצוניים; המשך קידום סנקציות כלכליות בינלאומיות חריפות ומערכת הסברה נרחבת נגד הממשל האסלאמי (בעיקר בכל הנוגע למעורבותו בערעור היציבות האזורית באמצעות תמיכה בגורמי טרור ובארגונים חתרניים); ותיאום מהלכים לבלימת ההשפעה האיראנית במזרח-התיכון, במיוחד באמצעות הסיוע הכספי והצבאי שאיראן מעניקה לגורמי הטרור באזור, ובראשם חזבאללה והחמאס (בנושא הזה בולטים במיוחד המהלכים הבינלאומיים מאז מבצע "עופרת יצוקה" לסיכול המאמץ האיראני להברחת אמצעי לחימה עבור גורמי ההתנגדות באזור).

נראה שהקרע כיום בשלה למהלכים מעין אלה, וזאת על רקע שתי התפתחויות מרכזיות. הראשונה, החשש הגובר של העולם הערבי מהתחזקות מעמדה של איראן במרחב והבנת ההשלכות החמורות שעלולות להיות להתגרענותה על יציבות האזור. השנייה – המשבר הפנימי באיראן בעקבות הבחירות לנשיאות במדינה (יוני 2009), אשר מלווה באופן מתמשך בדיכוי אלים של תנועת המחאה בידי השלטון האסלאמי. ההתפתחות הראשונה עשויה לחזק את האפשרות לנקוט צעדים רציניים מבעבר להצרת צעדיה של איראן באזור, ובעוד השנייה מגלמת פוטנציאל לפגיעה חמורה בדימויה של טהראן בזירה הבינלאומית, ובכך לסייע בגיבוש הלחץ החיצוני עליה, בייחוד במישור המדיני ובתחום הכלכלי.

אשר לסוריה, בניגוד לאיראן שנגדה נבחנות רק תוכניות התקפיות – צבאיות או מדיניות – הרי שמעמדה החריג של דמשק במחנה ההתנגדות עשוי להעלות גם רעיונות אחרים לנטרול האיום שהיא מציבה. בהקשר הזה עולה במיוחד האפשרות לקדם הסדר מדיני עם סוריה, מהלך הטומן בחובו אפשרות של פגיעה בזיקה המסורתית שבין דמשק לשאר גורמי ההתנגדות – איראן, חזבאללה וארגוני הטרור הפלסטיניים – ובתרחישים מסוימים אף להתנתקותה מהמחנה הזה.

מבצע "עופרת יצוקה" – האם אותרה השיטה לסתור את דוקטרינת ההתנגדות?

מבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה (דצמבר 2008 – ינואר 2009) הסתיים בתחושה ישראלית בולטת של הצלחה. בתקופה המיידית שלאחר תום המבצע, נחשב המבצע להישג לאומי בעיני מרבית הגורמים בדרג הפוליטי והצבאי הבכיר בישראל, והן בקרב הציבור במדינה. יתרה מזאת, המבצע ביסס בהדרגה את דימויו כמעין "חוויה מתקנת" למלחמת לבנון השנייה בהוכיחו יישום לקחי העימות הקודם בין ישראל לבין גורם מרכזי במחנה ההתנגדות.

לעומת זאת, במחנה היריב משתקפת תמונה מוזרה, לפחות בעיני המתבונן המערבי, ובייחוד הישראלי. יש אמנם הבנה ברורה של הפגיעה הקשה שספגו הפלסטינים בכלל והחמאס בפרט, אולם ניכר, לפחות כפי שמשתקף במישור הגלוי, שההבנה הזאת לא מצאה ביטוי בהודאה בדבר קיומן של בעיות יסוד, קל וחומר בהצהרה על תבוסה. לפי גרסת החמאס, לא היה הפסד ולא תבוסה כיוון שהתנועה מימשה את עקרונות היסוד של רעיון ההתנגדות, ובראשם מניעת הכרעה צבאית קלאסית מישראל, אי-הכרזה על כניעה והפגנת יכולת מבצעית (גם אם מוגבלת למדי), לאורך כל שלבי המערכה, ובייחוד בסופה.

ואולם, כפי שנעשה ביתר חלקי המחקר, גם במקרה של החמאס יש להפריד בין הרובד הרטורי למישור המעשי. יש אמנם יסודות אותנטיים רבים בתיאורם של בכירי החמאס את המבצע כ"ניצחון ההתנגדות", אולם ניכרים גם לא מעט מאמצים להדחקה של בעיות ושל קשיים שנחשפו. יתרה מכך, במבחן המעשה משקפת התנהגות החמאס לאחר המבצע הפקת לקחים דומה לזאת של חזבאללה לאחר מלחמת לבנון השנייה, כלומר נקיטת ריסון וזהירות לאורה של הרתעה ישראלית עזה.

ביסוס "סיפור הניצחון" של החמאס במערכה היה ליעד שלמענו התגייסו כל המנהיגים של מחנה ההתנגדות באזור. בהקשר הזה, בלטו ח'אלד משעל, יושב-ראש הלשכה המדינית של החמאס, ואסמאעיל הניה, ראש הממשלה ברשות הפלסטינית מטעם התנועה. לדבריהם, על אף הפגיעות הקשות שספג הצד הפלסטיני, ישראל לא ניצחה במערכה היות שהיא לא הצליחה לאלץ את החמאס להפסיק את ירי הרקטות לאורך המבצע כולו, ולא כפתה את תנאיה עם סיומו.⁶⁸ בתום המבצע נציגי החמאס הוסיפו טיעונים, שלשיטתם מחזקים את "סיפור הניצחון" של התנועה: עניינו של גלעד שליט לא נפתר, נמשכות הברחות הנשק דרך המנהרות בגבול בין רצועת עזה למצרים (ציר "פילדלפי"), ירי הרקטות לעבר ישראל לא הופסק לחלוטין (הגם שהיקפו פחת מאוד והוא אינו מבוצע בידי החמאס), ומספר ההרוגים של התנועה היה, לטענת דובריה, קטן בהרבה מכפי שפרסמה ישראל (לטענת החמאס נהרגו במבצע כחמישים פעילים של התנועה, לעומת גרסת ישראל הנוקבת במספר של 600-700 פעילים שנהרגו).

חסן נצראללה היה הגורם החוץ-פלסטיני המרכזי שהפגין פעלתנות רטורית (והרבה פחות מכך מעשית), לביסוס "סיפור הניצחון" של החמאס. בנאומיו הרבים בעת העימות ולאחריו, ניסה נצראללה לצקת אופטימיות בהנהגת החמאס באמצעות השוואות מפורטות שערך בין מבצע "עופרת יצוקה" לבין מלחמת לבנון השנייה. הוא נדרש לכמה טיעונים מעוותים או כוזבים, דוגמת הבטחתו שהמשך ירי הרקטות והרחבת טווח הפגיעה שלהן יעורר ויכוח פנימי נוקב בתוך ישראל לגבי תוחלת המבצע, ושישראל לא הצהירה במתכוון על יעדים ברורים של המערכה ברצועת עזה היות שמקנן בה חוסר ביטחון כלפי הסיכוי לממשם.⁶⁹ איראן נחלצה גם היא למאמץ הסברתי נרחב במהלך המבצע ולאחריו, ומנהיגיה אף כינו את העימות "מלחמת 22 הימים" (על משקל "מלחמת 33 הימים", היא מלחמת לבנון השנייה). גם הם נימקו את "סיפור הניצחון" בטיעון שהחמאס הצליחה לשגר רקטות לעבר העורף הישראלי במהלך כל המבצע, ובכך מנעה מישראל הכרעה צבאית בשטח.⁷⁰ נשיא סוריה, בשאר אל-אסד, מיהר גם הוא להכתיר את המבצע כ"ניצחון ההתנגדות", שלטענתו מנע מישראל את מימוש יעדיה האסטרטגיים.⁷¹ כך פועלים גורמי ההתנגדות מאז ראשית שנת 2009 לעצב את דימויו של מבצע "עופרת יצוקה" כעוד חוליה בשרשרת של עימותים הרואים, המהווה, לשיטתם, שלב בדרך לניצחון המוחלט והמלא בעתיד.

לכאורה יישמה החמאס במהלך המבצע באופן מדויק את כלל העקרונות של דוקטרינת ההתנגדות: הפגנת עמידה איתנה והצלחה להימנע מ"הנפת דגל לבן" ("ניצחון בדמות אִי-הפסד"); חתירה להתשה של העורף הישראלי והצגת שרידות אופרטיבית לאורך כל שלבי המערכה (בעיקר היכולת לשגר רקטות); הרחבת מעגל היישובים ומספר התושבים בישראל הנתונים לאיום הרקטות של החמאס; הימנעות מהתמודדות צבאית ישירה עם צה"ל, והעדפה של שיטת "ההיעלמות"; התבססות במרחב העירוני הצפוף, באופן שאמור לקזז את היתרון של הכוח הצבאי הסדיר; מיזוג מכוון בין המרחב האזרחי והצבאי במהלך הקרבות, בין היתר, כדי לגרום לנפגעים רבים בקרב האוכלוסייה, ובכך ליצור לחץ בינלאומי על ישראל; מתן חשיבות מוגבלת לאחיזה בשטח ולמאבק על הטריטוריה (אם כי מאז נעשתה לגורם שלטוני, החמאס בכל זאת מתחבט בנושא הזה, שלא כמו חזבאללה שלא עומד בפני דילמה דומה); יכולת ספיגה גבוהה, בעיקר בכל הנוגע לאבדות בנפש; חתירה ל"הקזת דם" בשורות היריב (בייחוד בקרב הדרג הצבאי), נוכח הבנת הרגישות הגבוהה בישראל לנושא הזה; וניסיון להתסיס את הרחוב הפלסטיני, הערבי והמוסלמי.

ואולם, למרות יישום כלל העקרונות של תפיסת ההתנגדות, נראה שמשהו בסיסי בכל זאת השתבש במבצע הנוכחי מבחינת החמאס. בבחינה אובייקטיבית מצטייר מבצע "עופרת יצוקה" כחוסר הצלחה של החמאס, ואף כ"אנטיזה" להתנהלותה ולסיומה של מלחמת לבנון השנייה. ברקע לפער המעשי והתדמיתי הזה ניצבות כמה

סיבות מרכזיות. הראשונה שבהן: השוני בהתנהלותה של ישראל: כלל הגורמים בישראל פעלו באופן שונה בתכלית מדרכם במלחמת לבנון השנייה, ובכך סתרו במידה רבה את הגיון הפעולה הא-סימטרי ואת היעדים שהציבה החמאס בהתמודדות. הדרג המדיני הבכיר בישראל קבע למבצע יעדים מוגבלים יחסית וברי מימוש, שאינם ניתנים לקעקוע בידי גורמי ההתנגדות (בהגדרת היעדים לא נעשה שימוש במונחים כגון ניצחון, הכרעה או הפסקה של ירי הרקטות); ישראל שלטה בכל שלבי המערכה וניהלה אותם באופן מושכל ובלי להיקלע למצבים של דשדוש ובלבול; צה"ל הפגין כושר לחימה ושיטות פעולה שונות מאלה שלמדו גורמי ההתנגדות בקיץ 2006 (בלטה במיוחד הנכונות להפעיל עוצמות אש בהיקף שלא נראה בעבר במרחבים העירוניים), ולפיכך גם אבדותיו היו מעטות יחסית; והציבור בישראל הפגין חוסן ו"אורך נשימה" נוכח הפגיעות המתמשכות, ואף מידה לא מבוטלת של הבנה שירי הרקטות אינו ניתן לעצירה מוחלטת, וכי פגיעה במרחב האזרחי של היריב היא הכרחית נוכח המאפיינים הייחודיים של המערכה המנוהלת נגד גורמים א-סימטריים.

הסיבה השנייה: מגבלות הכוח הפלסטיני. החמאס התקשתה למלא את תפקיד חזבאללה במלחמת לבנון השנייה, הן בשל נתוני היסוד של התנועה והן בשל הנסיבות המיוחדות שבהן התנהל המבצע. מבחינה צבאית, לחמאס לא הייתה יכולת לשחזר את היקף ירי הרקטות שביצע חזבאללה ואת הפגיעות הקשות שגרם לעורף הישראלי בשנת 2006; החמאס לא הטילה למערכה "הפתעות" צבאיות, דוגמת הפעלת נשק מתוחכם נגד מטוסים, טנקים או כלי שיט, שעמדו במוקד "סיפור הניצחון" שגיבש חזבאללה במלחמת לבנון השנייה; והתנועה הפגינה יכולות צבאיות מוגבלות למדי בהתמודדות החזיתית עם כוחות צה"ל בשלב התמרון הקרקעי במבצע (דבר שתרגם, בין היתר, לחוסר ההצלחה במימוש היעד של "הקזת דמו של היריב"). ברקע לכך עמדו כאמור גם תנאי היסוד הבעייתיים של זירת הרצועה: תא שטח קטן ומישורי, מתוחם מכל עבריו וחסר עומק לוגיסטי, לעומת המרחב ההררי והמיוער של דרום לבנון, והסיוע הלוגיסטי הנרחב והנגיש שאיראן וסוריה מעניקות לחזבאללה. גם העורף הציבורי הפלסטיני נחשף כפגיע יותר מכפי שתיארה החמאס בפומבי, ואף שלא התעורר גל מחאה נרחב נגד התנועה, ברור היה שהציבור ברצועת עזה אינו ערוך ל"ספיגה ללא קץ" של פגיעות, ושואף להפסקה מהירה ככל האפשר של הלחימה. הצורך של החמאס להפיץ שקרים בוטים בדבר הישגי התנועה בלחימה (בייחוד באשר למספר ההרוגים בזרוע הצבאית שלה), דבר שחזבאללה מעולם לא נזקק לו, מעיד במידה רבה על הרצון לכסות על תוצאות בעייתיות בשדה המערכה.

הסיבה השלישית: יכולת הסיוע המוגבלת של מחנה ההתנגדות. למרות תחושת העוצמה שמקרינים גורמי המחנה בשנים האחרונות, עמדה החמאס בסופו של דבר לבדה בעימות עם ישראל, בלי ששחקן כלשהו במחנה נחלץ לסייע לה במישור הצבאי.

הדבר בא לידי ביטוי עז במיוחד באי-התערבותו של חזבאללה, בניגוד לנטייתו לאורך העשור האחרון לנצל עימותים בין ישראל לבין הפלסטינים לביצוע פעולות צבאיות נגד ישראל. תרומתו של חזבאללה למאבק הפלסטיני התמצתה הפעם בהתלהמות רטורית סוערת של בכירי הארגון ובראשם נצראללה. יתרה מכך, גם כאשר אירע במהלך המבצע ירי של כמה רקטות משטח לבנון לעבר יישובים בצפון ישראל – ככל הנראה בידי גורמים פלסטיניים בלבנון – מיהרו בכירי חזבאללה להתנער מאחריות לאירוע. הדבר מעיד במידה רבה על רמת ההרתעה הגבוהה שהצליחה ישראל ליצור כלפי הארגון מאז מלחמת לבנון השנייה. תרומתה של איראן הייתה אף פחותה מזאת של חזבאללה, ובאה לידי ביטוי בשיגור אוניית סיוע הומניטרי לחופי עזה, אשר נעצרה בסופו של דבר בידי שלטונות מצרים ולא הורשתה להעביר את מטענה לרצועת עזה. מנהיג איראן, עלי ח'אמנהאי, הגדיל לעשות בהסבירו למאות סטודנטים איראנים שדרשו להישלח למערכה ברצועת עזה, שידיה של טהראן כבולות בנסיבות שכאלה.⁷²

הסיבה הרביעית: התנהלות הזירות האזורית והבינלאומית. דרך ההתנהלות של הרחוב הערבי, המוסלמי והמערבי במהלך המבצע גרמה כנראה לחמאס אכזבה מסוימת, אולם אינה בגדר תופעה חדשה. גם במקרים אחרים, כמו פרוץ אנתפאדת אל-אקצא או מלחמת לבנון השנייה, הרחובות האלה געשו ותססו, אולם לא גרמו שינוי דרמטי בעמדות הממשלים, קל וחומר איימו על יציבותם. לעומת זאת, הרחוב בגדה המערבית (וכן המגזר הערבי בישראל) היו אמורים ליצור "עורף לאומי" בעבור החמאס, אך נראה שלא מימשו את התקוות שתלתה בהם התנועה. התנהגותם של ממשלי ערב והמערב במהלך המבצע הוסיפה גם היא לקושי של החמאס לממש את הכלים ההסברתיים והמדיניים של ההתנגדות. זאת, לנוכח ההבנה שגילו רובם כלפי המהלכים שביצעה ישראל, הלחץ המוגבל למדי שהפעילו עליה, והגישה הביקורתית שחלק ניכר מהם נקטו כלפי החמאס. כל אלה שמטו מתחת לרגליה של התנועה את היכולת ליישם את אחד מעקרונות היסוד של רעיון ההתנגדות – ההסתמכות על הקהלים החיצוניים וההצלחה לעורר לחץ בינלאומי כבד על ישראל באמצעות עיצוב בלעדי ומובהק של "דימוי הקורבן".

בצד השינוי שהתחולל בזירות החיצוניות, ונראה שלא הובן לעומקו על-ידי החמאס, לקתה התנועה גם בכמה כשלים פנימיים, הן במישור האסטרטגי והן במישור הטקטי:

הכשל הראשון: החמאס לחמה את "המלחמה הקודמת". התנועה הפעילה את כל שיטות הפעולה שבהן השתמש חזבאללה בשנת 2006, בלי לשים לב לשינוי המהותי בעוצמה הצבאית בינה לבין חזבאללה ובין זירות המלחמה של רצועת עזה ושל לבנון. זאת, כאמור, נוסף על חוסר ההבנה של השינוי שחל במרחב הפוליטי, הצבאי והציבורי

בישראל בכל הנוגע להתמודדות עם מערכה א-סימטרית המונהגת בידי ארגון התנגדות. ניכר אפוא שהיישום הקפדני של החמאס את עקרונות הלחימה הא-סימטרית מבית מדרשה של ההתנגדות, היה במידה רבה בעוכריה של התנועה. הוא היה דוגמטי מדי, ונעשה תוך התעלמות מהבדלי הנסיבות שבין מלחמת לבנון השנייה למערכה ברצועת עזה.

הכשל השני: החמאס לא הצליח לאכוף את הגיון הפעולה שלה על צה"ל. בהקשר הזה בולטת במיוחד ההתכנסות של התנועה ללחימה במרכזים העירוניים הצפופים ונטיית הדרג הצבאי בה שלא לנהל את עיקר הלחימה במרחבים הפתוחים המעניקים יתרון לצה"ל. מול ההיגיון הזה החליטה ישראל להימנע מלקדם מהלכים צבאיים בעומק המרחבים העירוניים, דבר ששמט מידי החמאס את ההזדמנות לקצור הישגים צבאיים, תודעתיים והסברתיים, שמבחינת התנועה היו יכולים לאזן את פני המערכה. בהקשר הזה בלטה קריאתו של נצראללה לחמאס במהלך המבצע (שבדיעבד התבררה כשגויה), ללמוד את לקחי חזבאללה משנת 2006, ולהיערך לשלב התמרון הקרקעי כנקודת תפנית מובטחת, שבה לדבריו יוכלו לוחמי התנועה להפגין את עקרון "העמידה האיתנה" ולגרום לישראלים אבדות כבדות.⁷³

הכשל השלישי: החמאס כשלה בהבנת המדיניות הישראלית. בדומה לריאיון המפורסם שנערך עם נצראללה זמן קצר לאחר מלחמת לבנון השנייה, ובו הודה האחרון בכישלון הערכתי לגבי תגובת ישראל לפגיעה החטיפה שביצע הארגון ביולי 2006, ניכר שגם בחמאס לא גובשה הערכה מדויקת של העוצמה שבה תגיב ישראל. נראה כי לשיטת התנועה, מהלכי ההתגרות שקדמו למבצע, ובייחוד ירי הרקטות הנרחב לעבר יישובי "עוטף עזה", היו אמורים לגרור התנהלות אחרת של ישראל, ובעיקר לדחוק בה להאריך את תוקף הסדר ההרגעה, תוך הגמשת עמדותיה בנושא. ייתכן שהדבר מעיד על בעיית יסוד בהבנה של כלל גורמי ההתנגדות את ישראל, ובמיוחד על הערכת חסר שיטתית באשר למידת הנחישות של הנהגת המדינה, לחוסן החברה הישראלית וכן ל"נקודות השבירה" שבעקבותיהן עוברת ישראל ממדיניות של הבלגה למהלך כוח רב עוצמה ורחב היקף.

המאזן הכולל של המבצע מבחינת החמאס מורכב למדי. מצד אחד התנועה לא נחלה מפלה שגררה איבוד נרחב של נכסיה ובראשם השלטון ברצועת עזה (הגם שנגרמו לו פגיעות חמורות); הציבור הפלסטיני לא הקים גל מחאה חריף כלפי החמאס בעקבות המבצע, ובעצם ממשיך להביע בה תמיכה רחבה; ישראל לא כפתה על החמאס פתרון בסוגיית גלעד שליט; והמאבק הצבאי מרצועת עזה אמנם פחת מאוד (ללא מעורבות של גורמי החמאס), אולם לא פסק לחלוטין. כל היסודות האלה מאפשרים לתנועה לבסס את טיעוניה כלפי ציבור תומכיה בדבר ניצחון במבצע. מהצד האחר החמאס

אינה יכולה להתעלם מהנוק הרב שנגרם לה במהלך המבצע ולאחריו: המחיר הכבד בנפש ששילמה האוכלוסייה ברצועת עזה; הפגיעה הנרחבת בתשתית הצבאית של התנועה; הביקורת הבינלאומית החריפה שהיא ספגה בשל מהלכיה (בייחוד מגורמים בעולם הערבי); וכן ההבנות העגומות שנחשפו בנוגע להתנהגותם של השחקנים במרחב (הנחישות ויכולת העמידה של ישראל; אדישות הציבור בגדה המערבית; יציבות היחסית של ממשל אבו מאזן; ואוזלת היד של מחנה ההתנגדות). לפיכך, אפשר לקבוע, שמבצע "עופרת יצוקה" היה אחת ההתנסויות הקשות בתולדות החמאס, לבטח הקשה ביותר מאז נעשתה למפלגת שלטון.

נראה שהלקחים שהפיקה החמאס מהעימות נחלקים לשני פרקי זמן. בטווח הקצר מפגינה התנועה זהירות רבה מבעבר במישור הצבאי, וניכר שהיא מושפעת מאוד מכוח ההרתעה של ישראל. לפיכך היא פועלת למנוע עימות בטווח הקרוב (בכלל זה באמצעות ניסיון לסכל ירי רקטות של ארגונים אחרים), ומתמקדת בשיקום זרועות הממשל ובהשבת הסדר הציבורי על כנו. ואולם לטווח הארוך כבר החלה החמאס להתכונן לעימות הבא, בעיקר באמצעות הצטיידות מחודשת באמצעי לחימה רבים, ובראשם רקטות לטווח ארוך מזה שהיו בידה, ובשיקום המבנה הארגוני של המערך הצבאי שלה, ובכלל זה החלפת מפקדים שלא תפקדו כראוי במהלך המבצע.⁷⁴ המצב הזה מגלם דילמה דומה לזאת שעימה מתמודד כיום חזבאללה. שני הארגונים אמנם נקלעו בחלוף הזמן לחשבון נפש מעמיק, ובעקבותיו הם ריסנו במידה ניכרת את פעילותם הצבאית, דבר היוצר תקופות ארוכות של שקט יחסי בגזרות לבנון ורצועת עזה; ואולם, בה בעת הם פועלים להעצמת יכולות הפגיעה שלהם, באופן המגביר את הפוטנציאל להתפרצות של עימות נוסף בעתיד.

לסיכום, נראה שמבצע "עופרת יצוקה" הוכיח שיש בידי ישראל שיטות אחדות לסתירת העקרונות המרכזיים שעליהם מתבססים גורמי ההתנגדות. סתירה כזאת מחייבת שילוב של כמה רכיבים: הבנה אופרטיבית מדויקת של מהלכי היריב ושל יעדיו, והימנעות "מלשחק" לפי הגיון הפעולה שלו; גיבוש יעדים ברורים וריאליים (משמע מוגבלים) על-ידי דרג הקברניטים להתמודדות מעין זאת, באופן שמערער במיוחד את המאמץ ההסברתי של היריב; הכשרה תודעתית של הציבור לאורם של אותם היעדים; וגיוסם של הגורמים האזרחיים הבינלאומיים, באופן שעשוי להקל על הלחץ החיצוני.

עם זאת, חשוב לציין הסתייגויות אחדות לגבי התוקף של "שיטות הסתירה" כפי שהשתקפו במבצע "עופרת יצוקה". בראש ובראשונה יש להדגיש, שהעימות האחרון נוהל עם אחת החוליות החלשות במחנה ההתנגדות, ובהקשר הייחודי של הזירה הפלסטינית. תנועת החמאס, כאמור, חולשת על תא שטח קטן יחסית, בלא עורף לוגיסטי ותחת דומיננטיות מודיעינית ואופרטיבית כמעט מלאה של ישראל.

יתרה מכך, התנועה נעזרת בזרוע צבאית שעוצמתה נופלת בהרבה מזאת של גורמי ההתנגדות האחרים.⁷⁵ במבט לעתיד, יש לגבש הנחות מוצא מחמירות, ולפיהן תוצאות המבצע הנוכחי לא ישוחזרו במלואן בהתמודדות עם גורמי ההתנגדות אחרים (בעיקר עם מדינות כמו איראן). במערכות העתידיות יהיה חיוני לקדם מהלכי "נטרול" דומים לאלה שננקטו במבצע "עופרת יצוקה", אולם יש גם להיערך להיתקלות עם יריב בעל כשירות צבאית ורוח לחימה משופרות מאלה של החמאס, ולפיכך גם בעל יכולת להסב פגיעות קשות יותר לדרג הצבאי ולמרחב האזרחי בישראל.

נוסף על כך, נראה שעל ישראל לפתח ציפיות ריאליות בכל הנוגע להודאה פומבית וכנה של גורם ההתנגדות כלשהו בתבוסתו. בעצם אין המדובר בתופעה חדשה לחלוטין, שכן במרבית העימותים בעבר, גם עם מדינות, סירבו יריביה של ישראל להכריז על תבוסה, קל וחומר על כניעה. גם במקרה של גורמי ההתנגדות, יש לצפות למסעות הסברה נחרצים ולרטוריקה מתלהמת שבהם יתוארו הישגיהם בכל תרחיש. הגישה הזאת משקפת כאמור היבטים של אפולוגטיקה ושל ריאלי-פוליטיק, אולם מבוססת בחלקה הגדול על יסודות חשיבה אותנטיים, המסכלים במידה רבה מסקנות אפשריות בדבר מפלה. בהקשר הזה יש להבין את אמות המידה ואת ממדי הזמן שעליהם מסתמכים גורמי ההתנגדות בבואם לנתח את העימותים. באלה טמונה מלכתחילה הנחת יסוד בדבר הממדים האדירים של ההרס וההרג שיש בכוחה של ישראל לגרום לגורמי ההתנגדות, וזאת באופן לא מידתי לפגיעה שהם עשויים לגרום לה. לשיטת גורמי ההתנגדות, התוצאות האלה אינן עדות לכשל יסודי באסטרטגיית ההתנגדות. בשאר אל-אסד המחיש את ההיבט הזה בהכריזו, כי אמות המידה היחידות לתוצאות ההתמודדות של גורמי ההתנגדות עם ישראל אינן ממדי ההרס וההרג הנגרמים להם, אלא שרידותם של רעיון ההתנגדות ושל עקרון העמידה האיתנה, מצב שלשיטתו מנחיל בסופו של דבר כישלון לישראל וניצחון למחנה ההתנגדות.⁷⁶

מבצע "עופרת יצוקה" הוא חוליה נוספת בשרשרת מהלכים רבי עוצמה שנקטה ישראל בעשור האחרון נגד גורמי ההתנגדות, ובראשם מבצע "חומת מגן" בגדה המערבית בשנת 2002 ומלחמת לבנון השנייה. תוצאות המבצע עשויות להעניק תוקף נוסף לדפוס הפעולה הרצוי והיעיל בהתמודדות עם אתגר ההתנגדות. שוב ניכר שהמענה האולטימטיבי שישראל יכולה להציב לאתגר הזה מגולם במהלכי כוח רבי עוצמה ורחבי היקף הננקטים בתדירות של אחת לכמה שנים. הם מלווים בפגיעה קשה בגורם ההתנגדות עצמו, אך גם בציבור או בישות המדינית המקיפים אותו. בסיומם מתבססת הרתעה ארוכת טווח, וגורמי ההתנגדות מתעלים חלק ניכר מזמנם, ממשאביהם וממרצם לתהליך שיקום פנימי נרחב וממושך. רצוי לנקוט את המהלכים האלה בלי לקבוע יעדים שסבירות מימושם במערכות כאלה מוטלת בספק (הכרעה, ניצחון, הסדר מדיני), או לחתור לקריסתו של גורם ההתנגדות בעל מעמד ממשלי. ואולם,

יותר מכול נדרשת ההבנה שההתנגדות מציבה אתגר לטווח ארוך, ושההתמודדות עמה היא רב ממדית, ודורשת במידה רבה אימוץ של עקרונות היסוד שבהם דוגל היריב עצמו – נחישות, כושר עמידה וצבר (סבלנות).

סיכום ומבט לעתיד

כלל המסקנות והממצאים שהופקו במחקר מרכיבים בהדרגה את דיוקנה של תפיסת ההתנגדות כמעין "תרבות-נגד" שצמחה בעולם האסלאם, ובעיקר במרחב הערבי, וניצבת בהתרסה לסדר הקיים באזור. מהותו של הרעיון הישן-חדש היא התנערות מהזרמים הרעיוניים הקודמים שהיו דומיננטיים במרחב, וכן מדפוסי ההתנהגות הצבאיים, הפוליטיים והדיפלומטיים הרווחים בקרב השחקנים בזירה האזורית והבינלאומית. במקום זה, מייצג הרעיון שאיפה לבסס מערכת חלופית של ערכים, חוקים והגיונות. זהו חזון המשלב בין יעד אסטרטגי לכינון מרחב הנשלט בידי גורמי ההתנגדות ואשר בו תצומצם השפעת המערב בכלל, וזאת של ארצות-הברית בפרט, לבין השאיפה לשינוי יסודי של החברה באזור לפי רוח האסלאם. כוחו של רעיון ההתנגדות אינו שאוב רק מהמהלכים ומההישגים המיוחסים לו במישור הצבאי והפוליטי, אלא גם מהמטען התרבותי המגולם בו, הקוסם לרבים מבני האזור. המשיכה לרעיון הזה כה עזה, עד כי רבים באזור הכתירו אותו בתואר "תרבות ההתנגדות" (ת'קאפת אל-מוקאוומה) כדי להמחיש את העומק המגולם בו.

העוצמה הגוברת של גורמי ההתנגדות באה לידי ביטוי לא רק בהצלחתם להשתלט על ישויות באזור, או על שטחים בתוכן, אלא גם בכך שבשני העשורים האחרונים הם קבעו חלק ניכר מההתפתחויות המרכזיות במזרח-התיכון. בולטים במיוחד המהלכים האלימים באזור, הן בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי והעימותים המזוינים שבהם מעורבת ארצות-הברית, והן בהקשר של המאבקים הפנימיים בעולם הערבי. מנגד, מצטמצמת באופן יחסי השפעת המדינות, ובייחוד אלה הנמנות עם המחנה המתון בעולם הערבי, על קביעת סדר היום האזורי.

רעיון ההתנגדות מסייע לרבים בעולם הערבי והמוסלמי להגדיר את זהותם העצמית. הזהות הזאת נשענת ברובה על שלילה כמעט מוחלטת של האחר ועל ציווי למאבק נחוש בו. האהדה שלה זוכה הרעיון כה רבה, עד שנדמה כי היא דוחקת את קולות הביקורת הפנימית הגורסים שאין ברעיון כל יעד חיובי של בנייה עצמית ושל שיפור המצב הבסיסי של הפרט ושל הקולקטיב במרחב הערבי והמוסלמי. יתרה מזאת, ההשפעה העזה של הסיסמאות הקליטות המלווה את רעיון ההתנגדות מצליחה להסוות בדרך-כלל את הפערים המהותיים הקיימים בפרשנות שמעניקים לו הגורמים השונים המזוהים עמו, ובכלל זה העובדה שהם משרטטים יעדים אוטופיים שונים:

איראן כמהה לעולם בשליטת האסלאם, אך בהנהגתה; החמאס ממוקדת בכינון מדינה אסלאמית בפלסטין וממעטת לפי שעה בפיתוח חזון ארוך טווח הנוגע לכלל העולם המוסלמי; ולסוריה אין חזון אידיאולוגי של ממש, והיא מצטיירת כמי שמנצלת את רעיון ההתנגדות לקידום יעדיה הלאומיים, ובראשם השבת רמת הגולן לריבונותה בתמורה להסכם מדיני עם ישראל.

מבחינת ישראל, התבססות ההתנגדות בעשורים האחרונים כאתגר אסטרטגי מרכזי יוצרת מציאות ביטחונית חדשה, שבה נחלשים בהדרגה האיומים הוותיקים ומתחזק מעמדם של איומים חדשים בעלי זהות ועוצמה שונות. לכאורה נראה כי עלייתו של אתגר ההתנגדות מבשרת דווקא על שינוי לטובה במצבה הביטחוני של ישראל. ההתמודדות המרכזית שמנהלת כיום ישראל היא עם ארגונים שלהם אין את העוצמה הצבאית והטכנולוגית העומדת לרשות מדינה. לפיכך, היקף האבדות בנפש והנזק החומרי שישאל סופגת בעימותים עם גורמי ההתנגדות מוגבלים יחסית, ודאי בהשוואה למלחמות העבר עם מדינות האזור. יתרה מזאת, בעוד האיום הצבאי-הקונבנציונלי בעבר לווה בשיתוף פעולה ובתיאום בין המדינות, הרי אתגר ההתנגדות מבוסס על קואליציה רופפת בין גורמים שונים הפועלים בזירות נפרדות, כאשר התיאום ביניהם מוגבל.

ניתוח כזה עלול לגרום להגדרת ההתנגדות כאתגר מתחום בעיות "הביטחון השוטף", ולא כאיום בעל השלכות אסטרטגיות על קיומה של ישראל. יתרה מזאת, הצגה כזאת מחמיצה את מהותו העמוקה של אתגר ההתנגדות. ההתמודדות של ישראל עם האתגר הזה מהווה בעצם התנגשות חזיתית בין שני סוגי הגיונות: הגיון המדינה המבטא חתירה להסדר וליציבות, ומנגד הגיון של תנועות מהפכניות, השואפות לדינמיות מתמדת ולשימור המאבק, תוך שלילת הסדר קבע עם היריב ומתן עדיפות משנית לשיקולים מדינתיים. מבט לעומק חושף כי המדובר בפועל בהתנגשות בין שתי תפיסות עולם קוטביות, המבוססות על ממדי זמן ומרחב שונים ועל הגדרה שונה של האדם ושל מהות קיומו. הרוב המוחלט של גורמי ההתנגדות במזרח-התיכון אינם שואפים לתיקונו של עוול היסטורי, לריכוז מאמץ לשיפור מצבם של הפרט ושל החברה, להשבת טריטוריה או להוכחת עליונות צבאית. מטרתם העיקרית והמוצהרת היא השמדת היריב, גם אם הדבר אינו ניתן למימוש במועד מוגדר ובטווח הנראה לעין. במציאות הזאת אמנם לא קיימים איומים בדמות ההתנגשויות הצבאיות הנרחבות העלולות להתפתח להכרעה מהירה ומוחלטת (עד כדי איום קיומי), אולם קטן למדי הסיכוי לפיתוח שיח ישיר עם היריב, קל וחומר לגיבוש הסכמות שיתבטאו בהכרה הדדית.

אתגר ההתנגדות מייצג אפוא שאיפה להתשה ארוכת טווח. הוא אינו מעמיד במבחן את עוצמתה הצבאית הכוללת של ישראל, אלא את רוחה של החברה הישראלית. האתגר הזה מכיל כמה מסרים קשים לעיכול לחברה הישראלית המודרנית, בעלת

הצביון המערבי והמתקדם: "הבטחה" לעימות נצחי וסרבנות עיקשת להיענות להצעות לכוון פשרה מדינית, גם במחיר ויתורים של ישראל; הדגשת טיעונים בדבר "זמניותה" של ישראל ושימור החתירה המתמדת להשמדתה; והצבת אתגרים ל"עמוד השדרה" הערכי של החברה, המדינה והצבא הישראליים, ובמיוחד אילוצים להפעיל כוח המלווה בפגיעה באזרחים.

בהיבט הצבאי, עלייתו של אתגר ההתנגדות משקפת פערים שהתהוו בעשורים האחרונים בין ישראל לבין יריביה במרחב, כפי שבאו לידי ביטוי בולט במלחמת לבנון השנייה. בשנים שקדמו למלחמה אומצו בצה"ל תפיסות צבאיות מודרניות, המעניקות עדיפות להפעלת האש באמצעות חיל-האוויר, ומתבססות על יצירת אפקטים ועל חתירה לזעזוע תודעתי במחנה היריב. זאת, כדי לגרום קריסה מהירה שלו ולסייע במימוש הכרעת בזק שלא תהיה מלווה באבדות כבדות.⁷⁷ עם זאת, נראה שתפיסות אלה יעילות בעיקר בעימותים עם צבאות של מדינות (כפי שהומחש במערכה האמריקנית לכיבוש עיראק), אולם התגלו כבעייתיות למדי בהתמודדות עם גורם א־מדינתי הפועל מכוח היגיון שונה. התפיסות האלה התמקדו בפגיעה במרכזי כובד אופרטיביים אסטרטגיים של היריב, ובכלל זה בהנהגה הצבאית והפוליטית ובתשתיות הלאומיות האסטרטגיות, באופן שאמור להוציאו משווי משקל ולקדם את הכרעתו. לגורמי ההתנגדות יש כמובן מרכזי כובד אסטרטגיים, שגם הותקפו פעמים רבות במהלך השנים, אולם נראה שיכולת העמידות והשיקום של אותם הגורמים בעקבות פגיעות שכאלה רבה מזאת של המדינה. כך, אירועים שבעימותי העבר היו מזרזים את הכרעת היריב, לא השיגו תוצאות דומות, הגם שהותירו חותם עז על גורמי ההתנגדות (ובעיקר על אלה שנעשו לבעלי נכסים שלטוניים), ואף הביאו לידי שינוי מסוים בדפוסי התנהגותם. כזאת למשל הייתה הפעילות ארוכת השנים של ישראל נגד שכבת המנהיגות הבכירה של כלל גורמי הטרור; כתישת רובע דאחיה – "מרכז העצבים" של חזבאללה בבירות – במלחמת לבנון השנייה; ואף הפגיעה הקשה במוסדות הממשל של החמאס ברצועת עזה במבצע "עופרת יצוקה". המהלכים האלה הסבו כאמור פגיעות חמורות לגורמי ההתנגדות, אולם לא השיגו את יעד ההכרעה. נראה שהמבנה הרשתי והגמיש של מרביתם, יחד עם הניסיון העשיר בספיגת פגיעות קשות, וכן דפוסי הפעילות המחתרתיים והממוסדים למחצה, מסייעים לאותם הגורמים למנוע קריסה של המערך הארגוני שלהם ומאפשרים שיקום פנימי מהיר למדי. הדבר בולט במיוחד בקרב ארגוני ההתנגדות הא־מדינתיים, אך גם בקרב אלה שביססו מעמד ריבוני, וממשיכים להחזיק בו למרות הפגיעות החמורות שספגו.

האיום של רעיון ההתנגדות על ישראל אינו משתקף רק במהלכים הצבאיים של ארגוני התנגדות, אלא גם בחתירתם לשבש או למוטט הסדר מדיני מכל סוג שהוא, ובייחוד כזה המגלם נכונות של מדינות במרחב להגיע לפשרה עם ישראל (או עם

גורמים מערביים (אחרים), קל וחומר להכיר בקיומה. כך למשל סימנה החמאס כיעד את ההסדר הישראלי-פלסטיני, וגורמי ההתנגדות (והג'האד העולמי) את ניסיונה של ארצות-הברית לכונן מדינת לאום דמוקרטית בעיראק. גם אם היריב המערבי מבצע בסופו של דבר נסיגה – צבאית או מדינית – אין משמעות הדבר, לשיטת גורמי ההתנגדות, שיש להניח את נשק המאבק או להכריז על קץ התביעות. נהפוך הוא, כל נסיגה או ויתור הם בעיניהם הישג המעיד על צדקת דרכם ועל יעילות שיטותיהם, ומדברן אותם להמשיך פעילות. דוגמאות בולטות לכך הן נסיגת ישראל מדרום לבנון וההתנתקות מרצועת עזה.

מבט על המציאות האסטרטגית שבה מצויה ישראל כיום חושף כאמור התעצמות והתרחבות של אתגר ההתנגדות, באופן המציב איום חמור וממושך על ביטחון המדינה. לבנון ורצועת עזה הם מרחבים מובהקים הנשלטים בידי גורמים הנערכים כל העת להמשך המאבק המזוין עם ישראל, הגם שלפרקים מגובשות בזירות האלה הפוגות זמניות. הגדה המערבית ניצבת כאתגר ביטחוני שבו הממשל הנוכחי בראשות אבו מאזן והפתח מפגין חולשה בסיסית (למרות מגמה של שיפור הדרגתי שחלה בכוחו בשנתיים האחרונות), באופן העלול להתפתח בנסיבות מסוימות לריק שלטוני שימולא בידי החמאס. במצב כזה עלולה להיווצר לישראל חזית התנגדות נוספת, שתאיים ישירות על מרכזי האוכלוסייה הצפופים ביותר במדינה, ועל מוקדי הממשל והתשתיות הלאומיות המרכזיים בה. בעומק ניצבת עיראק, שבתרחיש קיצוני של יציאה חפוזה של הכוחות האמריקניים מהמדינה,⁷⁸ עלולה להפוך למרחב נטול ריבונות, שיהווה "כר גידול" ובסיס פעולה מרכזי לגורמי ההתנגדות והג'האד העולמי. התממשות תרחיש כזה עלולה להשפיע לרעה על יציבות המדינות השכנות לעיראק (בייחוד ירדן), ובעתיד רחוק יותר גם לשלוח "זרועות אלימות" לעבר ישראל. כך, תופסות חזיתות ההתנגדות השונות, המתבססות על כוח הזנה אידיאולוגי מתמיד, את מקומם של חלק מהגבולות המדינתיים הקודמים. מרבית החוקים הבינלאומיים ודפוסי ההתנהגות בין מדינות שהיו תקפים לגזרות האלה, גם ללא קיומו של הסכם שלום עם ישראל, אינם תקפים מבחינת גורמי ההתנגדות. אלה נהנים הלכה למעשה ממעמד של ריבון, אך במרבית המקרים אינם מעוניינים לשאת במלוא האחריות הכרוכה במעמד הזה, ובכלל זה כפיפות לאתיקה בינלאומית, כיבוד הריבונות הטריטוריאלית והתמקדות במילוי צורכי הציבור.

במבט לעתיד מסתמן עוד אתגר לישראל בדמות תהליך ההתמסדות הצבאית שעוברים חלק מארגוני ההתנגדות. אלה מאמצים בהדרגה דפוסי התנהלות של צבא סדיר, יחד עם שימור יכולת בתחומי הטרור והגרילה. בתהליך הזה הארגונים נעשים בעלי עוצמה חסרת תקדים, המשלבת יכולת צבאית ברמת המדינה עם דפוסי פעולה א-מדינתיים. התופעה הזאת מכונה במחקרים עדכניים "ישויות היברידיות", כלומר

כאלה המשלבות שיטות לחימה סדירות ולא סדירות ומשתמשות בהן באופן גמיש. בכך בולט במיוחד חזבאללה, המחומש זה שנים על-ידי איראן וסוריה ברקטות ארוכות טווח, באמצעי מודיעין מתקדמים, בכלי טיס לא מאוישים, בתקשורת מתקדמת וכן בטילים נגד מטוסים ובטילי חוף-ים, שהפעלתם נחשפה במלחמת לבנון השנייה. לפיכך, נראה שהנטייה להמשיך ולהגדיר את חזבאללה וכן את החמאס "גורמי טרור" מטעה ומערפלת את מהותו של היריב ואת אופי העימות אתו.

איום הפוך טמון באימוץ גובר של שיטות ההתנגדות בידי מדינות. כיום, ובמיוחד מאז מלחמת לבנון השנייה, החלו צבאות סוריה ואיראן לפתח שיטות של לוחמה א-סימטרית ולהקים כוחות צבאיים הפועלים לפיהן. במערכות עתידיות, ובייחוד באלה שיתנהלו בשטח האויב, נראה שישאל או ארצות-הברית יתקשו לנצל את יתרון הצבאי ולממש הכרעה מהירה, הואיל וההתמודדות לא תתנהל כנראה בין שתי מסות צבאיות כמו במלחמות העבר, אלא נגד יריב המקיים מהלכים צבאיים סדורים בצד מהלכים צבאיים א-סימטריים. במערכה המורכבת הזאת צפוי להתרחש שילוב רב מבעבר של המרחבים האזרחיים בשני הצדדים, וכן התמודדות נרחבת עם כוחות בעלי חתימה נמוכה, שבדומה לגורמי גרילה אחרים ינקטו דפוס של "היעלמות" בשטח.

* * *

המזרח-התיכון נתון כיום במאבק בין שני מחנות – קיצוני ומתון. במאבק הזה מסתמנת בעשורים האחרונים מגמה ברורה: התבססות הדרגתית של המחנה הראשון, הנשען על רעיון קליט ורב השפעה, ומנגד – מגננה ממושכת של המחנה האחר, שאינו נסמך על בסיס אידיאולוגי כלשהו או נהנה מלכידות פנימית, וזהותו המרכזית מבוססת על היותו נבדל מרעיון ההתנגדות. ואולם, למרות האהדה הרבה שצובר רעיון ההתנגדות ועל אף הצלחתו לכבוש כמה מעוזי כוח, עדיין אין בכוחו לשמש סדר חלופי באזור. מחנה ההתנגדות מתמודד עם משטרים שאמנם אינם בשיא עוצמתם, אך בכל זאת מצליחים במרבית המקרים לשמור על שרידותם לאורך זמן, ובאמצעות כך גם על תפיסת ההסדר המדיני באזור.

השנים האחרונות זימנו חוויות קוטביות לגורמי ההתנגדות באזור – הישגים חסרי תקדים, ומנגד עימותים קשים ובעיות חריפות בזירותיהם הפנימיות. השנים 2006-2007 היו במידה רבה שנות השיא של גורמי ההתנגדות באזור. ואולם, הניצחונות שהושגו בשנים הללו מתבררים בדיעבד כ"ניצחונות פירוס". מלחמת לבנון השנייה והשתלטות החמאס על רצועת עזה סימלו את פסגת ההישגים שהגיעו אליהם גורמי "ההתנגדות החדשה" בעשורים האחרונים. עם זאת, השיאים האלה גם הציבו בפניהם אילוצים חסרי תקדים, שאינם מאפשרים להם לנהוג כבעבר. יתרה מזאת, רצף האירועים

הבעייתיים שחוו כלל גורמי ההתנגדות בשנים 2008-2009 עשויים ליצור תחושה של בלימה מסוימת במסע ההתעצמות שלהם (בין אלה יצוינו: חיסולו של עמאד מוע'ניה בפברואר 2008; ההצלחות היחסיות של הממשלים בעיראק ובגדה המערבית לייצב את מעמדם מול גורמי ההתנגדות; מבצע "עופרת יצוקה"; ותוצאות הבחירות האחרונות לפרלמנט של לבנון והמשבר הפנימי החריף שפרץ באיראן). עם זאת, יהיה זה פזיזי מדי לציין את תחילת ירידתו של מחנה ההתנגדות, קל וחומר לתאר את דעיכתו. הקשיים הרבים שהוא נתקל בהם עדיין פחותים מההצלחות שקצר, ולא ניכרות לעת עתה מגמות רבות עוצמה של התייצבות ושל התמתנות במרחב, במקומות שבהם נחשפות החולשות של מחנה ההתנגדות.

רעיון ההתנגדות אינו בגדר אופנה רעיונית חולפת. זיקתו ההדוקה לתהליכי עומק – תרבותיים, פוליטיים וחברתיים – מעניקה לו עוצמה וחיות, העושות אותו לאיום ארוך טווח מבחינת ישראל. הסיכון שברעיון ההתנגדות טמון דווקא בכך שמרבית הגורמים המייצגים אותו אינם מהווים איום קיומי ומידי על ישראל. הם קשורים בטבורם לקהלים אזרחיים ונמנעים בדרך-כלל מלהיתחם במסגרות ובהגדרות של ישויות מדיניות ממוסדות. בעקבות כך, כפי שכבר הוכח בשנים האחרונות, נוצרת בהדרגה השלמה בינלאומית גוברת, ובכלל זה של מדינות המערב, עם עצם קיומם של הגורמים הללו, בין היתר עקב התפיסה המחלחלת ולפיה אי-אפשר להכריעם באופן מוחלט. חמור מכך, גורמים רבים במערב מאמצים בשנים האחרונות תפיסה ולפיה יש לזנוח את העימות המתמיד עם גורמי ההתנגדות ובמקום זה לפתוח עמם בהידברות, מה שלשיטתם יגרום להתמתנותם בהדרגה. הדבר בולט במיוחד בעמדה שגיבשו ממשל אובאמה ומדינות במערב אירופה כלפי איראן, אך מוצא ביטוי, גם אם בעוצמה ובהיקף נמוכים יותר, בעמדות הננקטות בהדרגה כלפי חזבאללה והחמאס.

האם עשוי לחול עם הזמן שינוי בקרב גורמי ההתנגדות, כזה שיעיד על ריכוך עקרוני בעמדותיהם האידיאולוגיות? עם השאלה הזאת מתמודדים זה שנים ארוכות גורמים רבים במערכות הפוליטית, הביטחונית, הציבורית והאינטלקטואלית בעולם המערבי בכלל ובישראל בפרט. זהו בדרך-כלל שיח סוער וטעון, המשקף תפיסות עולם, כמיהות לב ועמדות פוליטיות של המשתתפים בו. ניכרים בשיח זה שני זרמים מרכזיים של פרשנים וחוקרים: מצד אחד כאלה המאמינים בחוקיות אוניברסלית התקפה לכלל הגופים הפוליטיים ולחברות האנושיות, ולפיכך גם דבקים בהערכה שכל גורם קיצוני ניתן לריכוך; ומן הצד האחר אלה המעניקים משקל מכריע ליסוד האידיאולוגי-התרבותי הצרוב בעומק משנתם של גורמי ההתנגדות, ולפיכך גם מטילים ספק כבד באפשרות שאלה ישתנו מהותית. מהעבר האחד מגייסים חסידי "תפיסת השינוי" מודלים מתחום מדעי החברה שנועדו לאושש את הנחותיהם, ומנגד נאחזים חסידי "התפיסה התרבותית" באוסף של מונחים, מיתוסים ותובנות בדבר מנטליות

דתית ואתנית כבסיס להצדקת טיעוניהם. אלה וגם אלה לוקים לפרקים בגישה דטרמיניסטית ובהכללות שאינן משקפות את המורכבות ואת ריבוי הפנים המאפיינים את תופעת ההתנגדות.

פרק הזמן של ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות במזרח-התיכון אינו מספיק כדי לענות על שאלת השינוי, ומעמיד לפי שעה את החוקרים החיצוניים בפני מאזן מעורב, שהמגמה בו איננה ברורה. מצד אחד, כלל גורמי ההתנגדות מפגינים זה שנים רבות רמה גבוהה של גמישות ושל פרגמטיות נוכח אילוצי המציאות, וחלקם אף מבצעים שינויים מהותיים בדפוסי התנהגותם נוכח ההתמודדות עם נסיבות חדשות. מהצד האחר, כלל התמורות האלה עדיין אינן מעידות על שינויים עמוקים שמקדמים גורמי ההתנגדות בתפיסתם האידיאולוגית, הדתית בעיקרה. על כל פנים, נראה שככל שהיסוד הדתי מרכזי יותר בהווייתו של גורם ההתנגדות, כך קטנה האפשרות שיתחולל שינוי מהותי בדרכו. כך למשל בולט ההבדל שבין נוקשותם של איראן, חזבאללה והחמאס לבין הריכוך היחסי המסתמן לפרקים בגישותיהם הפוליטיות והרעיוניות של סוריה, אש"ף והפתח או של שרידי מפלגת הבעת' בעיראק. ניהולו של מאבק ממושך בלא הגעה צפויה לניצחון בעתיד הנראה לעין, הובלת ציבור רחב של תומכים בנתיב ארוך שנים ורווי סבל וספיגה של פגיעות קשות ואף מפלות במהלך העשורים האחרונים לא גרמו עד היום לגורמים המרכזיים בזרם ההתנגדות, ובייחוד אלה הנשענים על יסודות דתיים, לפתח מחשבה מחודשת בדבר תוחלת דרכם.

בעבר כבר התמודדה ישראל עם אתגר רב עוצמה ורב ממדים – רעיוני, פוליטי וצבאי – הנסמך על חזון קיצוני וסוחרף – ויכלה לו. מלחמת ששת הימים הסתיימה בתבוסה מוחצת של צבאות ערב ובראשם מצרים, ובכך סייעה לקריסה המהירה של החזון הפאן-ערבי שהנהיג עבד אל-נאצר, ואשר הבטיח להציב מענה נחוש בפני המערב ולקדם ניצחון מוחץ על ישראל (דעיכתו ההדרגתית של הרעיון הסתמנה עוד לפני מלחמת 1967, אולם המלחמה הייתה מכת המחץ לעצם קיומו). אתגר ההתנגדות אינו נשען על צבאות או על מדינות, ולפיכך ספק אם יהיה אפשר לשחזר בהתמודדות אתו מהלומה רבת עוצמה דוגמת זו שהונחתה בשנת 1967.

במקום זאת, נדרשת מערכה סבלנית, מתישה וארוכת שנים, שלא תמוקד רק בעוצמתם הצבאית של גורמי ההתנגדות, אלא גם תחתור לערער את המוקדים שבהם מעוצב הרעיון, ומהם הוא מונחל לתודעתו של הציבור הרחב. במסגרת הזאת בולט במיוחד תפקידן של מערכות התקשורת, החינוך והממסד הדתי במדינות האזור. נראה שרק לאחר שישתמן שינוי מהותי וארוך שנים בדפוסי הפעילות של בתי הספר, האוניברסיטאות, אמצעי התקשורת הממלכתיים והלא-ממלכתיים וכן המסגדים ומוסדות הדת האחרים במרחב האסלאמי, יהיה אפשר לבחון האם מתחוללת במקביל

תמורה אידיאולוגית במזרח-התיכון, ובכלל זה גם באופן שבו נתפס רעיון ההתנגדות בעיני הקהלים השונים באזור.

הערות

- 1 אל-אח'באר (לבנון), 7 בספטמבר 2006.
- 2 מונח זה מגדיר לחימה המתנהלת ברובה באמצעים ובשיטות שאינם לקוחים מתחום הלחימה הקונבנציונלית הקלאסית, כלומר אינה נשענת על תמרון של כוחות בהיקף נרחב. לא פעם המונח משקף עימות בין "שחקנים" שיש ביניהם פער מהותי בעוצמה הצבאית או במשאבים. מאבק כזה יכול להתנהל בין מדינה לגורם א-מדינתי, אך גם בין מדינות שעוצמתן שונה. בעימותים האלה בולט הפער בין הצדדים בהגדרות בניין הכוח הצבאי ובתפיסת הפעלתו, וכן בקביעת הסוגיה המרכזית העומדת למבחן במלחמה.
- 3 טלוויזיית אל-אקצא (עזה), 12 ביוני 2008.
- 4 תנועת ההתנגדות הצרפתית (La Résistance Intérieure Française) – שם כולל לארגוני המחתרת שפעלו במלחמת העולם השנייה בשטחי הכיבוש הגרמני בצרפת ותחת משטר וישי הפרו-נאצי.
- 5 אנשי דת סונים בכירים נדרשים לפרקים להבהיר את תחושת ההזדהות הזאת, שלרבים בעולם המוסלמי אינה מובנת מאלה, נוכח העוינות העמוקה שבין סונים לשיעים, שאף התעצמה בשנים האחרונות על רקע התחזקות כוחם של השיעה בכלל ושל איראן בפרט. בהקשר הזה מבהירים אנשי הדת הסונים, שהשיעה היא חלק מהקולקטיב האסלאמי (אומת אל-אסלאם), וכי מאבקו של חזבאללה בישראל הוא ביטוי לציווי דתי, ולכן צריך לזכות לאהדה ולסיוע מכלל העולם המוסלמי. השיח הזה התנהל במיוחד בזמן מלחמת לבנון השנייה ולאחריה. ראו קובץ של פסקי הלכה (פתאוא') שגיבשו חכמי הלכה מרכזיים בעולם הסוני בנושא הזה באתר האינטרנט www.fatawy.blogspot.com.
- 6 ראוי להדגיש שאין המדובר במונח רווח בקרב מושאי המחקר, אלא במונח שגובש במחקר הנוכחי לצורך חידוד הטיעונים וההבחנות.
- 7 רדיו צות אל-אקצא (עזה), 25 ביוני 2009.
- 8 Ehud Yaari, "The Muqawama Doctrine", *Jerusalem Report*, 13 November 2006.
- 9 יש אמנם כמה ארגונים המזוהים עם רעיון ההתנגדות שאינם דתיים, אולם כוחם מוגבל למדי בזירות שבהן הם פועלים (ודאי בהשוואה לארגונים האסלאמיים). בהקשר הזה יצינו ארגון הפתח או חזיתות השמאל בזירה הפלסטינית, וכן שרידי מפלגת הבעת' בעיראק.
- 10 Naim Qassem, *Hizbullah: The Story from within* (London: SAQI, 2005). pp. 75-76 [להלן: קאסם].
- 11 טלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 2 בינואר 2009.
- 12 יצינו בעיקר הריגתם של שיח' אחמד יאסין, מייסד החמאס ומנהיגה הרוחני, ושל עבד אל-עזיז אל-דרתסיס, ממייסדי התנועה, במרס-אפריל 2004. בעקבות הפגיעה הקשה בגרעין המייסדים של החמאס, החליטה התנועה על שינוי אסטרטגי במדיניותה, אשר בא לידי ביטוי בנכונות לאמץ הרגעה זמנית בפעילות הצבאית נגד ישראל, וכן להשתלב בזירה הפוליטית הפלסטינית הרשמית (לאחר החרמה של כמעט עשור). השינויים האלה היו בסיס להסכם קהיר, שעליו חתמו החמאס ומרבית הפלגים הפלסטיניים (ובהם הפתח) במרס 2005. שינוי זה במדיניות הוביל בדיעבד את החמאס לניצחון בבחירות לפרלמנט הפלסטיני בינואר 2006, ומשם להשתלטות על הנהגת הרשות הפלסטינית.
- 13 בהקשר הזה יצינו חוק השמירה על ההתנגדות שנחקק ביוזמת החמאס בפרלמנט הפלסטיני במאי

2008. החוק קובע שההתנגדות היא זכות המעוגנת בחוק, ומהווה חובה החלה על העם הפלסטיני "כל עוד קיים הכיבוש על אדמת פלסטין" — www.paltoday.com, 22 במאי 2008. באותו הנושא, תצוין גם הצלחת חזבאללה לשלב בחוקי היסוד של ממשלת לבנון, שגובשו באוגוסט 2008, את זכותו של הארגון להמשיך בהתנגדות: "זכותה של לבנון, על עמה, צבאה והתנגדותה [חזבאללה], להשלים את שחרור אדמותיה הכבושות בחוות שבעא, גבעות הכפר שובא והחלק הצפוני של הכפר ע'ג'ר, וזאת בכל האמצעים הלגיטימיים האפשריים". הנוסח העמיד את חזבאללה במעמד שווה לזה של צבא לבנון, והמחיש שכל ניסיון לפרק את הארגון מנשקו פירושו פגיעה בחוקי היסוד של המדינה. חזבאללה דחה דרישה להתנות את פעולות השחרור בחסות ובאישור של ממשלת בירות. ראו — **הארץ**, 3 באוגוסט 2008, עמ' א-3.
- 14 טלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 29 בדצמבר 2008.
- 15 קאסם, עמ' 73-74.
- 16 סוכנות הידיעות פארס (איראן), 2 במרס 2009.
- 17 יויד צאיע', "אל-כפאח אל-מסלח ותכוין אל-דולה אל-פלסטיניה", **מג'לת אל-דראסאת אל-פלסטיניה**, מספר 32 (סתיו 1997), עמ' 10-29.
- 18 **אל-אהראם** (מצרים), 18 באוגוסט 1968, כפי שמובא ב: Y[ehoshafat] Harkabi, *Fedayeen Action and Arab Startegy*, Adelphi Papers, No. 53 (December 1968), pp. 31-32.
- 19 חרכת אל-תחריר אל-יטני אל-פלסטיני — פתח, **קואעז אל-מסלכיה אל-ת'וריה** (מנשוראת אל-ת'ורה, ללא ציון מקום ושנת הפרסום), עמ' 117-118.
- 20 אחד המהלכים הבולטים בהקשר הזה היה החזרתם של שגרירי מצרים וירדן מישראל עם פרוץ אנתפאדת אל-אקצא (הם שבו לישראל רק לאחר מספר שנים), וסגירת הנציגויות הרשמיות של מדינות ערביות (כמו עומאן ומרוקו). במהלך מבצע "עופרת יצוקה" בלט מהלך המחאה שנקטה קטר אשר סגרה את הנציגות המסחרית של ישראל במדינה.
- 21 יצוין במיוחד פסק ההלכה שפרסם שיח' יוסף אל-קרדאוי, מחכמי ההלכה הבולטים כיום בעולם הסוני, ולפיו "החברה הישראלית היא חברה צבאית. הן הגברים והן הנשים משרתים בצבא וניתן לגייסם בכל רגע. אם נהרג ילד או זקן בפעולה שכזאת, הרי שהוא לא נהרג במתכוון, אלא בשוגג וכתוצאה מצרכים צבאיים. הצורך הזה מתיר אפוא את המעשים האסורים" — **אל-אהראם אל-ערבי** (מצרים), 3 בפברואר 2001.
- 22 בעקבות עליית החמאס לשלטון הקימה התנועה מערך ביטחון פנים ממלכתי לכאורה, הכפוף לממשלה והאחראי על יציבות הממשל ועל אכיפת הסדר הציבורי. זאת, בנפרד מהזרוע הצבאית של החמאס — "גדודי עז אל-דין אל-קסאם" — הממשיכה לפעול תחת מרות התנועה ולהתמקד במאבק בישראל.
- 23 מניר שפיק, "אל-קצ'יה אל-פלסטיניה בין 'אל-חל אל-עסכרי' ו'אל-חל אל-סיאסי'", **מג'לת אל-דראסאת אל-פלסטיניה**, מספר 30 (אביב 1997), עמ' 92-113.
- 24 בצד התפיסה הזאת פותחו תפיסות שעסקו בדגמים דומים של מאבק בין צבא סדיר של מדינה לבין ארגוני טרור או גרילה בשטחים שבשליטת הכוח הצבאי הסדיר או מעבר לגבולות השטח הזה. בהקשר הזה יצוינו במיוחד הלוחמה הא-סימטרית והעימות בעצימות נמוכה (Low Intensive Conflict — LIC).
- 25 חלק ניכר מהניתוח הנוגע לעימות המוגבל מבוסס על מאמרו של סא"ל עידו הכט, "העימות המוגבל — מאפיינים כלליים", **מערכות**, גיליון 380-381 (כסלו תשס"ב/דצמבר 2001), עמ' 8-23 [להלן: הכט].
- 26 ראו בהקשר הזה טיעונו של נצראללה במלחמת לבנון השנייה: "הלחימה שלנו אינה לחימה גיאוגרפית, וכבר הבהרתי כי אנו לא צבא מאורגן וכי איננו נלחמים כפי שנלחם צבא מאורגן אלא בדרך של מלחמת גרילה. נוח לנו לאפשר להם [לצה"ל] להתקדם למבואות הכפרים משום שהמהלך הזה מעניק לנו הזדמנות לחימה ישירה ולהסב להם נזקים ואבדות בנפש. זוהי מטרתנו בעימות הקרקעי... ולכן אני מבהיר לאויב שכאשר הוא חודר לגבעה זו או אחרת או לכפר זה או

- אחר, אין המדובר במהלך שישנה את אסטרטגיית הלחימה שלנו ולא את הטקטיקה שלנו ולא את המוראל של לוחמינו" – טלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 4 באוגוסט 2006.
- 27 גנרל סר רופרט סמית' שירת שנים רבות בצבא הבריטי עד לפרישתו בשנת 2002. סמית' פיקד על דיביזיית שריון בריטית שהשתתפה במלחמת המפרץ הראשונה (1990-1991), ושימש מאז 1995 מפקד כוחות האו"ם בבוסניה-הרצגובינה. בשנות שירותו האחרונות הוא מילא תפקידים בכירים במטה נאט"ו, ובראשם סגן המפקד העליון של כוחות הבריט באירופה.
- 28 Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World* (London: Allen Lane, 2005).
- 29 ראו פירוט לגבי יסודות תפיסתו של סמית', נוסף על ספרו, בהרצאה שנשא במועצת מכון קרנגי ב-24 בינואר 2007, ובראיון נרחב לג'פרי מקאוסלנד (Jeffrey McCausland) ממכון קרנגי ב-24 בינואר 2007. סטנוגרמות של דבריו פורסמו באתר האינטרנט של המכון: www.cceia.org.
- 30 רון טירה, **המאבק על טבע המלחמה** (תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, תשנ"ח/2008), עמ' 24-30 [להלן: טירה].
- 31 שם, עמ' 67-69.
- 32 הטבלה נועדה להבליט בפני הקורא באופן תמציתי את ההבדלים שבין "ההתנגדות הוותיקה" ו"ההתנגדות החדשה". לאור זאת, מוצגים הממצאים בטבלה באמצעות כותרות מרכזיות, ללא פירוט הדקויות השונות המתוארות בהרחבה בחיבור עצמו.
- 33 שימש בעבר קצין חיל-רגלים וקצין מודיעין בכוחות היבשה של צבא ארצות-הברית. במהלך שירותו הגיע לדרגת סגן-אלוף (לוטננט-קולונל). לאחר שחרורו מהצבא מילא תפקידים בפנטגון ובלשכת המנהל הכללי של הבית הלבן. נחשב למבקר חריף של תורות צבאיות שהתפתחו בשנים האחרונות, ובראשן "הלוחמה מוכוונת האפקטים".
- 34 Ralph Peters, "Lessons from Lebanon," *Armed Forces Journal*, October 2006.
- 35 ראו למשל גבריאל סיבוני, "מהאנתפאדה השנייה דרך מלחמת לבנון השנייה למבצע 'עופרת יצוקה': תצרך במערכה אחת", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 1 (אפריל 2009), עמ' 19.
- 36 **הוועדה לבחינת אירועי המערכה בלבנון (ועדת וינוגרד), דין וחשבון סופי**, ינואר 2008, עמ' 254.
- 37 עם זאת, אפשר שחזבאללה חש נוח להגיב על המהלך דווקא מגזרות אחרות. בהקשר הזה פורסם בתקשורת המערבית מידע ולפיו כמה שבועות לאחר הריגת מוע'ניה תכנן חזבאללה לפגוע בשגרירות ישראל בבאקו, בירת אזרבייג'אן. לפי הדיווח סוכל הפיגוע בידי כוחות הביטחון המקומיים. עוד פורסם, שחזבאללה הפעיל מאז שנת 2008 בחצי האי סיני חוליות שהיו אמורות לפגוע ביעדים ישראלים. ראו *Times* (London), 17 January 2009; הפרשה כולה זכתה להד נרחב כאשר מצרים חשפה אותה באופן רשמי בראשית אפריל 2009.
- 38 כמה ראיונות בולטים של משעל היו: טלוויזיית אל-ג'זירה, 2 באוגוסט 2006; **אל-אח'באר** (לבנון), 7 בספטמבר 2006; **אל-מג'ז** (ירדן), 12 בספטמבר 2006; אתר האינטרנט של החמאס, 11 באוקטובר 2006; רדיו צות אל-אקצא (עזה), 16 בנובמבר 2006; טלוויזיית אל-אקצא (עזה), 15 בדצמבר 2006.
- 39 טלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 23 ביוני 2008.
- 40 www.paltoday.com, 1 ביולי 2009.
- 41 מלבד חזבאללה, תומכת איראן בכמה ארגונים אסלאמיים העוסקים בטרור ובחתרנות במדינות ערב (במיוחד במפרץ הפרסי), באסיה התיכונה, בקווקאז ואף בדרום-מזרח אסיה. מרבית הארגונים הם שיעיים, אך יש בהם גם כמה ארגונים סוניים.
- 42 סוכנות הידיעות פארס (איראן), 10 בדצמבר 2007; סוכנות הידיעות מהר (איראן), 4 בספטמבר 2007.
- 43 המדובר בהפגנות המונים בהיקף ארצי שפרצו מיד עם היוודע תוצאות הבחירות (12 ביוני 2009), ולפיהן גבר הנשיא השמרן אחמדי נז'אד על מיר חוסיין מוסוי, יריבו מהמחנה הרפורמיסטי. ברקע

- למהומות, טענות לזיופים רחבי היקף שביצע המשטר כדי להבטיח את המשך כהונתו של אחמדי נז'אד. האירועים נמשכו כשבועיים ודוכאו ביד ברזל בידי מנגנוני הביטחון של השלטון, ובמחיר של כמה עשרות הרוגים.
- 44 ראו למשל: נאום של בשאר אל-אסד, הטלוויזיה הסורית, 15 באוגוסט 2006; וכן ריאיון של אל-אסד לטלוויזיית אל-ג'זירה, 16 בינואר 2009.
- 45 ראו למשל הדברים שנשא אבו מאזן במהלך הכינוס – **אל-איאם** (ראמאללה), 4 באוגוסט 2009; ודבריו של מרואן אל-ברע'ות'י לרגל האירוע – **אל-ח'יאת אל-ג'זירה** (ראמאללה), 21 ביולי 2009.
- 46 עם ארגוני ההתנגדות הבולטים בעיראק נמנים: הצבא האסלאמי בעיראק; גדודי מהפכת העשרים; צבא המוג'אהדין; החזית האסלאמית של ההתנגדות העיראקית (ג'אמע); והמועצה המדינית של ההתנגדות העיראקית.
- 47 מתוך קלטת שפורסמה בטלוויזיית אל-ג'זירה, 8 בספטמבר 2008. בקלטת גם טען אל-ט'ואהרי שאנואר סאדאת ("הכופר!") במאבקיו הצבאיים בישראל השיג יותר הישגים מנצראללה. כך, לטענתו, גרם סאדאת יותר אבדות לצה"ל, שבה יותר חיילים ישראלים והשיב את חצי-האי סיני לידי מצרים.
- 48 ראו בהקשר הזה שתי קלטות של אל-ט'ואהרי, ששודרו בטלוויזיית אל-ג'זירה ב-20 בדצמבר 2006 וב-11 במרץ 2007.
- 49 ההתנגשות החריפה ביותר בהקשר הזה התרחשה בריפח באוגוסט 2009 בין מנגנוני הביטחון של החמאס לבין ארגון **ג'נד אנצאר אללה** (צבא נאמני האל), המזוהה עם זרם הג'האד העולמי. באירוע נהרגו כ-25 אנשים, ובהם גם מנהיג הקבוצה – שיח' עבד אל-לטיף מוסא. המניע לפעולה הנחרצת של החמאס היה הכרזתו של מוסא על כינון אמירות אסלאמית בפלסטין, מהלך שנתפס על-ידי התנועה כקריאת תיגר חמורה על שלטונה ברצועת עזה. ברקע למהלכי החמאס עמדה גם דאגה מניסיון של קבוצות הג'האד העולמי לבסס עצמן כחלופה מושכת לתנועה – הן במישור הצבאי, והן במישור החברתי, שבמסגרתו הן החלו להקים תשתיות אזרחיות ורשתות מסגדים שהתחרו באלה של החמאס. החשש הזה הועצם, בין היתר, בעקבות פרישה גוברת של פעילים מהחמאס ומעברם לשורות הארגונים המזוהים עם הג'האד העולמי. בצד ג'נד אנצאר אללה, פועלות ברצועת עזה עוד מספר קבוצות המזוהות עם זרם הג'האד העולמי. אלה מטיפות לג'האד נטול רסן נגד ישראל ולהחלה קנאית של ההלכה האסלאמית על החברה המקומית. הקבוצות מכונות ברחוב הפלסטיני בשם "ג'לג'ל". החמאס פועלת נגדן בעיקר באמצעות מעצר פעיליהן (בפרט אלה המנסים לבצע פעילות צבאית נגד ישראל), וכן פיקוח הדוק על המסגדים המשרתים אותן.
- 50 **אל-שרק אל-אוסט** (לונדון), 25 במאי 2008.
- 51 **אל-ביאן** (איחוד האמירויות הערביות), 2 ביולי 2007.
- 52 ראו התקפות של שר החוץ של סעודיה, סעוד אל-פיצל, על חזבאללה, **עכאט'** (סעודיה), 16 ביולי 2006; ושל הפובליציסט הפלסטיני הבולט, יחיא רבאח, על החמאס ועל חזבאללה, **אל-ח'יאת אל-ג'זירה** (ראמאללה), 14 ביולי 2006.
- 53 להרחבה בנושא הזה, ראו: מתי שטיינברג, "תפיסת 'המאבק המזוין' בראיית הארגונים הפלסטיניים", **מערכות**, גיליון 283 (תמוז תשמ"ב/יולי 1982), עמ' 2-6.
- 54 ראוי להדגיש, כי מצרים יצאה למלחמה בידיעה שלא תוכל להכריע את ישראל, ולכן הציבה לעצמה מראש יעדים צבאיים מוגבלים.
- 55 קאסם, עמ' 170.
- 56 ריאיון לטלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 21 ביולי 2006.
- 57 קאסם, עמ' 170, 173.
- 58 בהקשר הזה יצוין וידויו החריג והנדיר של נצראללה, בו הצהיר כי ערב מלחמת לבנון השנייה, חזבאללה לא העריך שחטיפת החיילים רגב וגולדווסר תוביל למערכה רחבה וקשה כפי שהתפתחה

בפועל. הוא הודה כי אילו הוא עצמו היה מעריך ("ולו באחוז אחד של סיכוי"), כי זה התרחיש שייווצר – לא היה מאשר את המהלך. ראו – ראיון לטלוויזיית NTV (לבנון), 28 באוגוסט 2006.

59 ראו דברי נצראללה בטלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 21 ביולי 2006; דברי קאסם בטלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 16 באוגוסט 2006.

60 טלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 3 באוגוסט 2007.

61 הטבלה נועדה להבליט בתמציתיות את ההבדלים בין שני סוגי האתגרים. לכן, מוצגים הממצאים בטבלה באמצעות כותרות מרכזיות, בלא פירוט הדקויות המתוארות בהרחבה בחיבור עצמו.

62 בשנים האחרונות הועלו רעיונות שונים בדבר המענה שנוקטות מדינות במערב לפתח לצורכי ההתמודדות בעימות מוגבל. למשל, הוצע להקים מערכים צבאיים נפרדים שיתמחו בצורת לחימה ייעודית ויוכשרו למשימה המיוחדת שאתה הם אמורים להתמודד. כך, הוצע להקים זרוע או יחידות שיתמחו בעימות המוגבל. ראו בהקשר הזה מאמרו של עידו הכט (הכט).

63 בדו"ח ועדת וינוגרד שחקרה את מלחמת לבנון השנייה אפשר למצוא המחשה של הנטייה להחיל את רעיון ההכרעה בחשיבה הביטחונית הישראלית גם על מקרים של התמודדות עם גורמי ההתנגדות. כך, הוועדה קבעה, שלאחר כל ימי המלחמה לא הצליח צה"ל להשיג הכרעה שתגרום להפסקת ירי הרקטות של חזבאללה, ולא ניצח באופן מובהק במערכה. ראו: **ועדה לבחינת אירועי המערכה בלבנון (ועדת וינוגרד), דין וחשבון סופי**, ינואר 2008, עמ' 396, סעיף 19.

64 הד מסוים לתפיסה הזאת עולה מדבריו של אלוף פיקוד הצפון, גדי אייזנקורט, ולפיהם במערכה צבאית עתידית עם חזבאללה, תחשיב ישראל את הכפרים בדרום לבנון למרחבים צבאיים שמהם פועל הארגון, ולפיכך אלה צפויים להיפגע קשות. לדבריו, מניתוח מלחמת לבנון השנייה עולה הצורך לנהל מערכה קצרה ככל האפשר נגד חזבאללה, וכן ההבנה שהעורף הישראלי צפוי להיפגע בכל מקרה, ולא יהיה אפשר להפסיק לחלוטין את ירי הרקטות לעבר ישראל – **ידיעות אחרונות**, מוסף יום שישי, 3 באוקטובר 2008, עמ' 4-7. באותו ההקשר יצוין מאמרו של גבריאל סיבוני – "תפיסת המענה לאור מלחמת לבנון השנייה: מהלומה לא פרופורציונאלית", **מבט על**, גיליון 74 (1 באוקטובר 2008) [מתוך אתר האינטרנט של **המכון למחקרי ביטחון לאומי**]. סיבוני טען במאמר כי במערכה עם חזבאללה בעתיד, ישראל תעמוד בפני צורך לנקוט פעולה מהירה, נחושה ובעוצמה חסרת פרופורציות, באופן שיעמיק את כוח ההרתעה שלה ויחייב את היריב למהלכי שיקום פנימיים נרחבים.

65 ראו בהקשר הזה: גיורא איילנד, "מלחמת לבנון השלישית, המטרה – לבנון", **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, גיליון 2 (אוקטובר 2008), עמ' 15. במאמר מבהיר איילנד, שבמלחמה עתידית עם חזבאללה, ישראל חייבת להתמקד בפגיעה בממשל הלבנוני ובתשתיות האזרחיות והצבאיות שלו. לטענתו, מהלך כזה צפוי ליצור לחץ פנים-לבנוני וכלל-ערבי על חזבאללה להפסיק את הלחימה, ואף לגרום פגיעה קשה בדימויו בתוך לבנון ובמרחב הערבי.

66 במגזר השיעי בעיראק הוקמו מועצות דומות ששמן מג'אלס אל-אסנאד, אולם מספרן והיקף פעילותן נמוך לעומת אלה הפועלות במגזר הסוני במדינה.

67 להרחבה בנושא הזה, ראו: Lt. Gen. Raymond T. Odierno, "The Surge in Iraq: One Year Later", Heritage Lectures, No. 1068 (March 13, 2008), pp. 1-5.

68 ראו טענותיו של משעל בנאום ששודר בטלוויזיית אל-ג'זירה, 15 בינואר 2009, וכן בטלוויזיה הסורית, 10 בינואר 2009. לדברי הניה – ראו טלוויזיית אל-אקצא (עזה), 31 בדצמבר 2008.

69 ראו נאומים בולטים של נצראללה בטלוויזיית אל-מנאר (לבנון), ב-28 וב-31 בדצמבר 2008, וב-2 בינואר 2009.

70 ראו למשל דבריהם של עלי אכבר האשמי רפסנג'אני, יושב-ראש המועצה לקביעת האינטרס באיראן – **אירן**, 26 בינואר 2009; ושל מוצטפא נג'אר, שר ההגנה של איראן – **סוכנות הידיעות פארס** (איראן), 21 בינואר 2009.

71 ראו לדוגמה דברים שאמר אל-אסד במהלך פגישה עם ראשי הארגונים הפלסטיניים הפועלים

- בדמשק (ובראשם החמאס) – סוכנות הידיעות הסורית, 27 בינואר 2009.
- 72 הטלוויזיה האיראנית – הערוץ הראשון, 8 בינואר 2009.
- 73 ראו למשל נאום של נצראללה ששודר בטלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 31 בדצמבר 2008 ו-1 בינואר 2009.
- 74 ראו דיווח ולפיו ח'אלד משעל הורה להדיח שניים ממפקדי החטיבות של הזרוע הצבאית של החמאס ברצועת עזה – עמאד עקל ובסאם עיסא – בעקבות תחקיר שנעשה בתנועה לאחר מבצע "עופרת יצוקה" – **הארץ**, 4 ביוני 2009, עמ' א-5.
- 75 בניגוד לניסיון הצבאי העשיר ורב השנים של חזבאללה, החלה החמאס במאמצים ממוסדים לבניין הכוח הצבאי שלה רק מאז שהשתלטה על רצועת עזה בקיץ 2007. יתרה מכך, עוצמת האש של החמאס בתחום הרקטי נופלת בהרבה מזאת של חזבאללה: כמה עשרות רקטות לטווח של כ-40 ק"מ, לעומת ארסנל של עשרות אלפי רקטות שבידי חזבאללה. כמו כן בולט השוני בין מערך הביצורים הנרחב של חזבאללה בכפרים בדרום לבנון, לעומת מערך דומה, אך מצומצם מאוד, שבנתה החמאס בשוליהן של כמה שכונות בשטח העירוני של העיר עזה. ראו בנושא הזה: אמיר קוליק, "לבנון לייט": לקחי המבצע בעזה והמערכה הבאה מול חזבאללה", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 1 (אפריל 2009), עמ' 51.
- 76 טלוויזיית אל-מנאר (לבנון), 26 בינואר 2009.
- 77 בהקשר הזה, בולטת במיוחד תפיסת ה-RMA (Revolution in Military Affairs) שמקורה בארצות-הברית ואשר התפתחה בעשור וחצי האחרונים. התפיסה נשענת על הקפיצה הטכנולוגית ביכולות החימוש המונחה המדויק, וממוקדת בפגיעה במרכזי הכובד האסטרטגיים של היריב ובשיבוש תפקודו כמערכת, בעיקר באמצעות כוח אש אווירי, וזאת בלי להתייצב ולתמרן קודם לכן בשדה הקרב.
- 78 לפי התוכנית שהתווה הממשל האמריקני, כוחות צבא ארצות-הברית החלו את נסיגתם מעיראק באמצע שנת 2009 ואמורים לסיימה בסוף שנת 2011. בשלב הראשון, שהסתיים ביוני 2009, התפנו הכוחות ממרכזי הערים בעיראק, ובהדרגה צפוי פינוי של יתר הכוחות, והשארת יחידות שעיקר עיסוקן הוא לוחמה בטרור והדרכה.